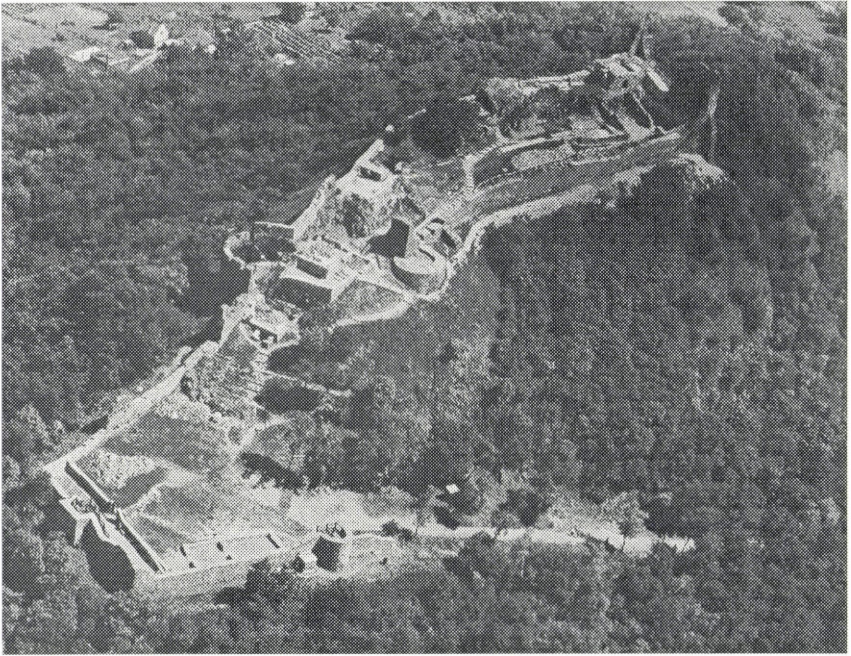

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XII. évfolyam

2005. 3. szám

E számunk szerzői

Czövek Zoltán (PhD-hallgató, DE BTK),
Kis Péter (BFL, levéltáros),
Korpás Zoltán (történész),
Mészáros Orsolya (PhD-hallgató, DE BTK)

BFL = Budapest Főváros Levéltára
DE BTK = Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar

*

Lapunkat támogatták:
Budapest Főváros Levéltára

Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alapprogram Levéltári Szakkollégium

*

A címlapon
Szigliget vára.
Miklós Zsuzsa felvétele (2001)

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány
Szedte és nyomta a Budapest Főváros Levéltára Nyomdája
Felelős vezető: Pesti Márta
ISSN 1217-8020

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XII. évfolyam

2005. 3. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

Lapinformációk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente három alkalommal (összesen 30 ív).

Publikációs kör: A történelem segédtudományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

Cél: A történeti segédtudományok, a Magyarország történetére vonatkozó források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: KERTÉSZ BOTOND.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő. DRESKA GÁBOR, OROSS ANDRÁS, SARUSI KISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS szerkesztők. *Székhely:* Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék.

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1088 Múzeum krt. 6-8.

E-mail: kenyeresi@bparchiv.hu, dreska@vipmail.hu

siposa@bparchiv.hu, sarusikb@bparchiv.hu

oross.andras@mol.gov.hu

Honlap: www.c3.hu/~fons

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címén várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat 3,5"-es lemezen, vagy e-mailen a Windows valamely változatában kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat és lemezeket nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 50 különlenyomatot kapnak.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a szerkesztőség címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

MÉSZÁROS ORSOLYA

SZIGLIGET VÁRÁNAK TÖRTÉNETE A KÖZÉPKORBAN ¹

A Balaton-felvidék festői szépségű hegyei között húzódik Szigliget, kelet felől a Badacsony, nyugat felől a Keszthelyi hegységtől övezve. A Balatonba nyúló félszigeten három hegy áll, amelyek közül a tótól legtávolabb eső a 230 méter magas Várhegy. Csúcsán ma is pompás-romos szépségben állnak a középkori vár maradványai, alatta Szigliget nevű falu húzódik. A vártól északra eső Tapolcai-medence zsembékos területének egy része egykor a várhoz tartozó uradalom volt, ahol a középkorban települések álltak. A ma Szigligetnek nevezett terület valójában csak azt a félszigetet jelöli, ahol a vár és a falu van, míg a középkorban ennél tágabb területet értettek alatta: a várat és hozzá tartozó uradalmat. Noha célkitűzésünk a vár középkori történetének megismerése, uradalma sem lehet mellékes, így a várhoz kapcsolódó kérdésekben annak alakulását is nyomon követjük. A vár története időben jól körülhatárolható, 1260-ban építették fel és egészen 1702-ig állt, amikor Lipót császár parancsára több más magyar várral együtt felrobbantották. 1526 határkönek számít a vár életében, ekkor került a Tóti Lengyel család kezére, s egészen 1702-ig az ő kezükön maradt. A vár történetét 1526-ig követjük nyomon.

A feldolgozás a várra vonatkozó középkori levéltári forrásanyagon alapszik. Noha a korábbiakban, főleg az 1960-as években zajló szigligeti régészeti munkálatok miatt már foglalkoztak a vár okleveles emlékeivel, ez valójában inkább összegzése volt a korábban adattár-jellegű munkákban megjelent forrásoknak.² A történeti összefoglalók alapvetően három munkából merítették ismereteiket: Csánki

1 A tanulmány történelem szakos egyetemi szakdolgozatom csiszoltabb és bővebb változata. Köszönettel tartozom Solymosi Lászlónak, aki témavacztól tanáromként értékes tanácsokkal látott el, továbbá Engel Pálnak, aki új szempontokra és adatokra hívta fel figyelmemet.

2 Az 1960-as években Kozák Károly vezetett ásatást a szigligeti várban, s ő foglalkozott a vár történetével is. Az említett történeti összefoglaló munkák közül a legfontosabbak: *Kozák Károly: A szigligeti vár.* Bp., 1960.; *Üő.: Szigliget.* Bp., 1961.; *Üő.: A szigligeti vár 1965–66. évi feltárása.* In: *Magyar Műemlékvédelem 1967–68.* Bp., 1970. 229–243. p. (A továbbiakban: *Kozák, A szigligeti vár 1965–66. évi feltárása.*) Az egyéb műemléki jellegű köteteket elhagyom, ezek nem tartalmaznak okleveles adatokat. Ugyanígy a népszerűsítő jellegű munkákat is figyelmen kívül hagyom.

Dezső történeti földrajzából valamint Békefi Remig és Holub József munkáiból.³ A három adattár közül Csánki munkája szolgált gerincként, mivel lefedi a XIV–XV. századot, így a legtöbb adat nála szerepel. A másik két munka nagyrészt a Csánki-féle történeti földrajz adatait használta fel, ezt Békefi megtoldotta néhány fontos Árpád-kori és XVI. századi forrással. Holub József pedig, mint Zala megye kitűnő ismerője, a már ismert forrásokat helyezte összefüggésbe, s így — noha kevés új adat szerepelt nála — rámutatott más, Zalán belüli területekkel és családokkal való kapcsolatra is. Nem feledkezhetünk meg Lukcsics József munkájáról sem, aki a Veszprémi egyházmegyéhez tartozó településekről az 1909-ig megjelent összes publikációban Szigligetet is számba vette.⁴ A század elejének gazdag adatközlő munkái után 1996-ban megjelent Archontológiában Engel Pál bőséges adathalmazt vonultatott fel a Kárpát-medence váraira vonatkozóan, így Szigligetnél is szerepeltek új források.⁵ Az adattárak mellett figyelemre méltó gyűjtemény a szigligeti várat újkorban birtokló Tóti Lengyel család levéltárának XIX. században összeállított elenchusa.⁶ A család birtokaira vonatkozó iratok latin nyelvű tartalmi kivonatai főleg újkori adatokat tartalmaznak, így az elenchus a vár XVI–XVII. századi történetének feldolgozásakor kitűnő útmutató lehet. Emellett előfordul benne néhány középkori, Szigligetet érintő forrás is, amelyek többségét az Országos Levéltár DL gyűjteményéből eredetiben vagy másolatban már ismerjük.

Különleges szerencse, hogy éppen Szigliget kapcsán bukkant elő egy olyan Árpád-kori királyi oklevél, amely eddig közöletlen és — úgy tűnik — ismeretlen volt. Az 1258-ból származó irat egy 1424. évi oklevélben, tartalmi átiratként maradt

3 Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. III. köt. Bp., 1897. (A továbbiakban: *Csánki*.) Szigligetre: 14–15., 103. p. Továbbá *Békefi Remig*: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Bp., 1907. 292–298. p.; *Holub József*: Zala megye története a középkorban. III. köt. A községek története. Kézirat. 830–835. p. (A kéziratnak két példánya volt kezembem. Az első példány a Zala Megyei Levéltárban, Zalaezerszegen található, a másik Zsoldos Attila tulajdona. Tartalmuk szóról szóra ugyanaz, csak címükben és oldal-számozásukban van némi eltérés. A továbbiakban: *Holub*, *Községek/a* és *Holub*, *Községek/b*-ként fogom megkülönböztetni az előző sorrendnek megfelelően.)

4 *Lukcsics József*: A veszprémi egyházmegye könyvésze. Veszprém, 1909. 75–76. p.

5 *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. köt. Bp., 1996. (A továbbiakban: *Engel*, Arch.)

6 *Elenchus Archivi Familiae Lengyel de Tóthi*. 1839. Magyar Országos Levéltár (= MOL), R szekció 319, 37. csomó. Mikrofilmen: 47525. sz. Ránk vonatkozó adatok a Scria A-ban: *Literalia factum bonorum Lengyelianorum concernentis*. Fasciculus 0–60. 1256–1833. évek. 1–324. p. (A továbbiakban: *Tóti Lengyel elenchus*.) Az elenchusra Horváth Richárd hívta fel a figyelmet. *Horváth Richárd*: Újronnan előkerült középkori oklevélszövegek a Győri Egyházmegyei Levéltárban. In: *Levéltári Szemle* 54. (2004) 3. sz. 9. p., 26. j.

fenn. Szigliget történetében nagy jelentőségnek örvend egy másik királyi oklevél 1259-ből, amelyet Szentpétery Imre és Kumorovitz L. Bernát már ismertek.⁷ Mind az 1258., mind az 1259. évi oklevél a tanulmány végén teljes szövegében olvasható, mellettük további, Szigliget történetében kulcsfontosságú oklevelek kerülnek közlésre. Az okleveleket a vár tisztségviselőinek adattára egészíti ki.

Az írott források kutatása mellett a szigligeti várban 1992 óta ásatás folyik, amelynek eredményei részben már hozzáférhetők.⁸ A régészeti adatok néhány ponton segítséget adnak az okleveles kutatásnak is, erre a megfelelő helyen kitérünk majd.

A települést mindenekelőtt a helytörténetírás szintjén fogjuk vizsgálni: a vár történetét, birtokosait, a birtokosok változásának okát, továbbá a várnagyok vagy egyéb várral kapcsolatos tisztségek funkcióját, illetve a vár uradalmának kiterjedését és a falvak helyét. Erős a kísértés, hogy más irányba is elkalandozzunk, hiszen kétségtelen, hogy a várat nem lehet és nem is célszerű önmagában vizsgálni. A helytörténeti megközelítéssel némiképp kiszakad abból a közegből, amelyhez a vár tartozott: a birtokosok uradalomsziszteméből vagy a megye, régió egységéből. Szerepének megítéléséhez Szigligetet a többi várral párhuzamosan kellene vizsgálni, hiszen csak így lenne lemérhető, hogy az egyes birtokosok uradalmában, területi-politikai érvényesülésében mekkora súlya volt, ez azonban a kutatások következő állomása lehet csak. Az elmúlt évtizedben a várkutatás terén bekövetkező

7 Az 1259. évi oklevél: *Szentpétery Imre – Borsa Iván: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. I–II. köt. Bp., 1923–1987. (A továbbiakban: Reg. Arp.) 1027. sz. Itt 1254–55. évi dátummal szerepel. Szentpétery Imre Perényi Péterek egy csonka, 1420. körüli keltezésű oklevelére hivatkozik [MOL Diplomatikai Levéltár (= DL) 24794.], ebben szerepel az 1259. évinek tartalmi átírása. Kumorovitz ellenben egy másik előfordulását említi: *Kumorovitz L. Bernát: Veszprémi regeszták (1301–1387)*. Bp., 1953. (A továbbiakban: Veszpr. reg.) 409. sz. Itt egy 1348. évi oklevél regesztájának megjegyzésében utal Perényi Péternek egy másik, 1421. évi oklevelére [Veszprémi érseki levéltár, Tapolca 3. (MOL Diplomatikai Fényképgyűjtemény (= DF) 200414.]. Valóban mindkét Perényi-irat tartalmazza az 1259. évi IV. Béla-féle oklevelet. A két XV. századi oklevél mellett egy 1754-ben keletkezett irat is tartalmazza oklevelünk másolatát (DL 87959.). A három előforduláson kívül egy negyedik: 1424. jún. 17-én keltezett Kompolt István által kiadott oklevél is tartalmazza az 1259. évinek tartalmi átírását (DL 87978.). Jelesül éppen ez utóbbi iratban szerepel az eddig nem ismert 1258. évi oklevél tartalmi átírása is. Ezt az oklevelet a Reg. Arp. nem említi. Azonban az évtizedekkel később megjelenő Borsa Iván szerkesztette kötet egy — szintén témánkkal kapcsolatos — 1274. évi IV. László-féle oklevél regesztájában (Reg. Arp. 2457. sz.) már ismerteti a DL 87978-as jelzetű Kompolt István-féle oklevelet, mint az 1274. évi oklevelet is tartalmazó iratot.

8 *Gere László: Előzetes jelentés a szigligeti alsó vár feltárásáról*. In: *Műemlékvédelmi Szemle* 4. (1994) 2. sz. 33–47. p. (A továbbiakban: *Gere, Alsó vár*.)

szemléletváltás a szigligeti vár megközelítésére is hatással van. A szakirodalomban ma már tényként kezelik azt a megállapítást, hogy a középkori váraknak kevésbé katonai szerepe, mint inkább birtokközpont funkciója volt, a várak az uradalmon alapuló nemesi hatalomgyakorlás központjai voltak. A vártörténet-írás tehát nem csupán erődök egymástól elszigetelt önálló történetét jelenti, hanem végső soron a középkori Magyarország nemesi társadalmának és politikatörténetének tanulmányozását, amelyben az egyes várak apró de jelentékeny mozaikdarabok lesznek. Ezt a szerepet tölti be az alábbi feldolgozás is: a szigligeti vár középkori története remélhetőleg egyfajta kiindulópontként szolgálhat majd az átfogó, régió- és családi birtoktörténeti kutatásokhoz. Ha következtetéseiben nem is mindenben — hiszen könnyen lehet, hogy előkerülő új adatok átfestik majd a most kialakult képet —, ám adataiban és a közölt oklevelekben talán fogódzó lehet majd a további kutatások számára.⁹

I. A vár és uradalmának birtoklástörténete

A XII–XIII. századi Szigliget történetére még nem a vár dominanciája jellemző. Ebben a korai két évszázadban több Szigliget nevű birtoktest fekszik egymás mellett, amelyek térbeli kiterjedése, egymáshoz való viszonya, sőt birtokosaik időbeli folytonossága is meglehetősen bizonytalan. Noha a késő-középkorban már egyértelműen a vár lesz az uralkodó, a XIII. század közepén csak mintegy mellékesen építik fel a birtokok egyikén. Se a birtoknak, se a várnak nincs neve, pontosabban nem ismerünk olyan forrást, amely már ekkor Szigliget néven emlegetné. A vár XIII. századi szerepéről, jelentőségéről nem is sokat tudunk meg, inkább csak sejteni lehet fontosságát. A korai Szigliget, mint terület történetét ehelyett a nemzetségi birtokok (az Atyuszoké, majd a Pok nemzetségé) és a királyi földek egymásmellettsége jellemzi, s az egyik ilyen földön emelik a várat, ahonnan aztán főszeplőként lép majd elő. Királyi várról van szó, mégis hol királyi, hol magánkézben találjuk. Majd csak a XIV. század elejére–közepére dől el egyértelműen: a vár a Pok nem Mórichidai ágának kezébe vándorol, s körülbelül ettől az időszaktól kezdve nevezik a források is egyértelműen Szigligetnek. A vár és a birtokok ekkor már egy

9 A teljesség igénye nélkül szerepeljen itt a két legfontosabb munka, melyek új alapokat teremtettek középkori várkutatásnak. *Fügedi Erik*: Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. Bp., 1977. (A továbbiakban: *Fügedi, Vár*.) és *Engel Pál*: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond korban (1387–1437). Bp., 1977. (A továbbiakban: *Engel, Királyi hatalom*.) A várak új megközelítésére *Engel Pál*: Vár és hatalom. I–II. köt. In: Világosság 25. (1984) 288–295., 367–375. p.

kézben találhatóak, s noha az átmenetre forrásaink nem adnak kielégítő választ, a XIV. század első felében kialakult területi egység az egész középkoron át fennmarad. A Mórchidaiak magukénak tekintik a várat uradalmával együtt egészen az 1490-es évekig, a család kihalásáig, annak ellenére, hogy a XV. század közepétől már az Újlakiak kezében találjuk, mint oly sok más várat a Dunántúlon, s az ő kezükön is marad egészen Mohácsig.

1. Szigliget a kezdetektől 1344-ig

A vár felépítése előtt

Szigliget Árpád-kori birtoklására mindössze hét oklevelünk van, amely többi várankkal egybevetve nem is csekély mennyiség. Ennek ellenére az adatok közel sem egyértelműek: a kérdések zöme a birtokok időben és térben való elhatárolásával foglalkozik. Megfogható-e a birtokosok időben való egymás utánisága vagy éppen egymás mellettsége? Meghatározható-e azután a birtokok és települések (értve ezalatt Szigliget falunak és magának a várnak is) pontos helye? Gyarapítja a megoldandó problémákat, hogy az egymás mellett fekvő birtokok neve nem mind Szigliget, látni fogjuk azonban, hogy a névváltozatok összefüggenek a területek földrajzi és birtokos szerinti elkülönülésével.

A Szigligetre vonatkozó források nem a szűken mai értelemben vett Szigliget falura és a felette magasodó várra vonatkoznak, hanem tágabb környezetre, nagyjából a Tapolcai-medencére, ami később a szigligeti vár uradalmává forrt össze. A birtokok nevét megkülönböztetésül a forrásokban előforduló eredeti néven szerepeltetjük.

A terület legkorábbi említése (*Zeglegeth* néven) az 1121. évből származik, azonban mégis induljunk ki inkább abból a közismert oklevélből, amely a vár építésére ad engedélyt 1260-ban. Az oklevélben ugyanis felsorolják a terület korábbi birtokosait, s éppen ennek követése, valamint a többi adattal való összevetése lesz igazán érdekes.

A tatárjárás után vagyunk tizennyolc esztendővel, amikor IV. Béla a Balatonban fekvő szigetre is várat kíván építtetni a tatárok elleni menedékhelyül. A szigetet a rajta lévő hegygel együtt a pannonhalmi apátnak adja, aki a király megítélése szerint elég hatalmas és gazdag ahhoz, hogy erős várat építsen rajta.¹⁰ A várat Favus

¹⁰ *Ordinavimus, quod in locis aptis in omnibus terris corone nostre subiecti munitiones fierent, castra surgerent, ubi se populus imminente persecutionis tempore salutis causa recipere*

apát szük két esztendő alatt fel is építi jó pénzért, amely annyira megtetszik a királynak, hogy 1262-ben már vissza is veszi az apáttól más birtokokat adva neki cserébe.¹¹ A vár inkább politikai-hatalmi szerepe, mintsem menedékhely-jellege miatt lehetett jelentős az uralkodónak, hiszen a Dunántúlnak ezen a vidékén (Vas, Zala és Veszprém megyében) jóformán ez az egyetlen királyi vár.¹²

A várépítést engedélyező oklevél egyik leginkább figyelemre méltó pontja, hogy felsorolja, kik voltak a balatoni sziget birtokosai, mielőtt az uralkodó Pannonhalmának adományozta volna. Eszerint egykor a zalai ispánsághoz tartozott, majd Atyusz bán birtokába került, ezután Kaloján ispánhoz, akinek magszakadása után a megyével együtt IV. Béla fiának: István hercegnek kezébe vándorolt.¹³ Vajon mikor történt mindez, mikor birtokolták ők Szigligetet?

A várépítésre szánt terület — amelyet az oklevél nem nevez néven, csupán Balatonban lévő szigetek mondja — királyi birtok, zalai várföld volt. Név szerinti birtokosokhoz a XIII. század elejétől köthető, akik mind viselték a zalai ispáni tiszteletet. Az első említett személy Atyusz bán, 1205–1206-ban volt ispán,¹⁴ a terület ekkor kerülhetett a kezébe. Noha a befolyásos, szlavón báni címet viselő Atyusz csak a század elején volt zalai ispán, valószínűnek tűnik, hogy egészen haláláig, 1233-ig kezén volt a sziget. Halála után az 1250-es évekig, Kaloján feltűnéséig nem tudjuk, mi történt birtokunkkal, de biztos, hogy az Atyuszok kezére nemzeti tulajdon-

posset et salvare... per quorum providentiam constructa refugia fierent plurium... Et ideo quamdam insulam in Balatino existentem, ubi quidam mons munitioni aptus existit, ecclesie Sancti Martini de Sacro Monte Pannonie destinavimus conferendam, ut in ipsa eadem castrum edificaret, que ad id faciendum potens est et abundans. A pannonthalmi Szent-Benedek-rend története. Szerk.: Erdélyi László, Sörös Pongrác. I–XII/b. köt. Bp., 1902–16. (A továbbiakban: Pannonh. Rendt.) II. köt. 309. p. (DF 207059.) A IV. Béla által kibocsátott oklevelet fia: V. István herceg is megerősíti 1260-ban (minden bizonnyal apja után nem sokkal), kibocsát egy ugyanilyen tartalmú oklevélet. Pannonh. Rendt. II. köt. 310–311. p. (DF 207055.).

11 1262-ben IV. Béla által kiadott oklevél: Pannonh. Rendt. II. köt. 319. p. (DF 207073.). Továbbá ugyanebben az esztendőben István herceg megerősítésc: Pannonh. Rendt. II. köt. 319–320. p. (DF 207077.).

12 A dunántúli várakra: *Fügedi, Vár* I. ábra.

13 *Que quidem insula, licet dudum ad comitatem pertinisset Zaladiensem, a longis tamen retroactis temporibus a castro ipso exempta per multorum manus inter ceteras perpetuitates velut erratica optenta fuit et possessa, primo videlicet per Ogyz banum, postmodum per Kalianum comitem, quo etiam absque heredibus defuncto, ad karissimum filium nostrum regem Stephanum una cum comitatu Zaladiensi ex nostra concessione fuit devoluta. Pannonh. Rendt. II. köt. 309. p. (DF 207059.)*

14 *Holub József: Az Atyusz nemzetség. In: Turul* 51. (1937) (A továbbiakban: *Holub, Atyusz.*) 59. p.; újabban *Nemes Gábor: Az Atyusz nemzetség. Kézirat. OTDK dolgozat. Pázmány Péter Katolikus Egyetem. Piliscsaba, 2003. (A továbbiakban: *Nemes, Atyusz.*)* 8. p.

ként nem került, hiszen azután ismét zalai ispán kezén találjuk. Lehetséges, hogy talán az 1230-as években zajló birtok-felülvizsgálatok során vette vissza az uralkodó,¹⁵ hogy aztán a rokon Kalojánnak adja. Kaloján (Caloiohannes) IV. Béla unokatestvére volt, II. András Margit nevű testvérének II. Isaakios Angelos bizánci császártól született fia. 1222-ben jött Magyarországra, s hamarosan II. András királyi udvarának lett tagja, több tisztséget viselt, köztük az említett zalai ispánságot is. Ispánságát, sőt halála időpontját tekintve a szakirodalom nem egységes; úgy tűnik, hogy 1252–59 között tölthette be ezt a tisztséget.¹⁶ Az is lehetséges, hogy már ispánsága előtt kezében volt a sziget, és inkább magánbirtokként rendelkezett vele, hiszen — az oklevél szövegezése szerint — csak azért szállt vissza a birtok a koronára, mert Kalojánnak nem voltak örökösei. Halála után, valószínűleg 1259-ben került István herceg kezébe a megye, s ezzel együtt a sziget is.

A birtok a Pannonhalmának történt eladományozásig tehát felváltva hol királyi, hol magánkézben volt. Röviden: a XIII. század elejéig királyi várföld volt, majd 1205–10 körül Atyusz bán kezébe került, ezután az 1230-as években a királyi birtokvisszavételek eredményeként újfent királyi kézben találjuk. Ezután Kaloján kezébe vándorolt, végül pedig ismét a király, nevezetesen István herceg birtokába került. Ezért volt szükséges, hogy a birtok Pannonhalmának adományozásakor IV. Béla mellett István herceg is külön oklevelet adjon ki, amelyben kinyilvánította beleegezését és engedélyét, hogy a birtokot elidegenítsék.

A *szigetnek* nevezett föld mellett azonban más birtokok is feküdtek a területen. Lássuk a többi korai adatot: mit árulnak el az eddigi ismeretekhez képest? A Szigligetről szóló legkorábbi adat 1121-ből való, ekkor tűnik fel először a település neve írott forrásainkban. A nevezetes emlék az almádi nemzetségi monostor alapítólevele, amelyben I. Atyusz és fivére: I. Miksa a Szűz Mária tiszteletére alapított egyház javára rendelkezett. A testvérpár saját és édesatyjuk, Bándnak az egyház

15 Lásd a *perpetuitas* fogalmát 1260. évi oklevelünkben. A tatárjárás előtti birtokvisszavételekről általánosságban *Rakos István*: IV. Béla birtokrestaurációs politikája. Szeged, 1974. 9–21. p. A *perpetuitas* jelentőségéről uo. 5. p.

16 Pauler szerint halála 1254 körül következett be, Holub azonban zalai ispánságát 1258–59 közé, tágabb határokkal 1254–59 közé teszi. Mivel 1229–41 és 1243–52 között folyamatosan, 1252–59 között pedig szórványosan ismertek az ispánok, Holub szerint ekkor viselhette ezt a tisztséget. Az alapján, hogy Pauler 1259-től mondja István herceget Zala urának, Holub szerint Kaloján 1259 körül halt meg. *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I–II. köt. Bp., 1899. II. köt. 92., 185., 528. p.; *Holub József*: Zala megye története a középkorban. I. köt. A megyei és egyházi közigazgatás története. Pécs, 1929. (A továbbiakban: *Holub*, Zala.) 450. p. Holubot követi a nemrég megjelent zalai archontológia is. Zala megye archontológiája. 1138–2000. Szerk.: Molnár András. Zalacgerszeg, 2000. 244. p.

számára hagyott javait és adományait rendezte, amelyek között *Zeglegeth* nevű prediumot is ott találjuk. A rendelkező I. Atyusz *Zeglegeth* predium fele részét a monostornak adományozta az ott lakó mészégetőkkel és kőfejtőkkel együtt, akik a monostor építéséhez szolgálattal tartoztak.¹⁷ A predium másik felére semmiféle utalás nincs, nem tudjuk, mi történt vele, egyáltalán kinek a birtokában volt. Valószínűleg az Atyuszok kezén maradt.

Figyelemre méltó, hogy a Zala megyében komoly jelentőségnek és befolyásnak örvendő Atyuszok két birtokkal is jelen voltak Szigligeten, noha évszázados eltolódással. Az egyik birtok, *Zeglegeth* a XII. század elejéről ismert, ám korábban is birtokukban kellett, hogy legyen. Hiszen 1121-ben már eladományozásáról hallunk, ráadásul a rendelkező atya akaratából is történik az adomány, aki ekkor már nem is volt az élők sorában. *Zeglegeth* tehát már a XI. század végén – XII. század legelején a nemzetség birtokában lehetett, amikor még Bánd is életben volt. A másik birtok, a balatoni sziget ellenben a XIII. század elején került Atyusz-kézbe, ám nem nemzetségi birtokként. A XIII. század elején élt Atyusz szlavón bán, sziget birtokosa az 1121-ben rendelkező Atyusz fivérének: Miskának volt dédunokája.¹⁸ A két birtokot azonban tévedés lenne azonosítani. Az egyik nemzetségi birtok, amellyel szabadon rendelkezhetek, a másik kizárólag a bánt illette. Arra sajnos nincs adatunk, hogy a két birtok időben vajon létezett-e egymás mellett. Abban az esetben lehetne igenlő a válasz, ha az almádi monostornak adományozott *Zeglegeth* predium másik fele, amelyről az oklevél hallgat, Atyusz-kézben maradt egészen a XIII. század elejéig–derekáig. Atyusz — mint későbbi szlavón bán — ugyanis ekkor jutott hozzá a *sziget* nevű birtokhoz, s ebben az esetben a két birtok egy kézben lett volna. Ez viszont azt a kérdést vonná maga után, hogy a nagyhatalmú Atyusz bán akkor miért nem tett kísérletet arra, hogy a szigetet nemzetségi birtokként kezelje és örökítse, mint ahogy Kaloján tehette volna. A kérdés sajnos megválaszolatlan marad, mint ahogy az is, hogy *Zeglegeth* prediumnak mi lett a további sorsa. A birtokról további közvetlen adatunk nincs, vannak azonban más, gyanakvásra okot adó adatok.

17 *In predio, quod dicitur Zeglegeth, mediam partem terre nemoris et prati et VI mansiones servorum cum tribus aratris et VIII mansiones hominum, qui debent effodere lapides et parare cementa ad quelibet opera monasterii et LXX equas indomitas et C boves pasculas et molendinum I. Szentpétery Imre: Az almádi monostor alapító oklevelc II. István korából. In: Magyar Nyelv 23. (1927) 362. p. Újabbán: Diplomata Hungariae Antiquissima I. Szerk.: Georgius Györffy. Budapestini, 1992. (A továbbiakban: DHA.) 412. p.*

18 *Holub*, Atyusz 59. p.

Ilyen például egy 1164-ből származó oklevél, amelyben egy Atyusz-birtokban lévő *Ziget* prediumról olvashatunk. Az oklevél Atyusz nembéli István végrendelete, aki annak a Miska ispánnak a fia, aki az 1121-ben rendelkező Atyusz testvére volt. István több más birtoka mellett *Zigetről* is rendelkezik, mégpedig feleségére hagyja, mivel ezt a prediumot az asszony saját pénzén vásárolta.¹⁹ Vajon elképzelhető-e, hogy *Zigetnek* valamilyen kapcsolata volt az 1260-ban egész egyszerűen csak *szigetnek* emlegetett birtokkal? A kérdés egyszerűen megválaszolható: az oklevélből megtudjuk, hogy *Zigethez* vásárlás révén jutottak, s ez a tény kétségtelenül kizárja, hogy azonos legyen az 1260-ban várépítésre szánt balatoni szigettel. Ez utóbbi ekkor, 1164-ben a zalai várföld része kellett, hogy legyen, nem lehet tehát azonos egy olyan területtel, ami vásárlás útján került az Atyuszok birtokába.

Az viszont már elgondolkodtatóbb, hogy az 1121-ben említett *Zeglegeth* predium másik fele, amelyről az oklevél hallgat, nem felelhet-e meg a balatoni szigetnek. Ez azonban csak akkor lenne elképzelhető, ha az a bizonyos ismeretlen másik fél nem Atyusz tulajdonban volt, hanem idegen kézben, illetve zalai várföldhöz tartozó rész lett volna, ez azonban nehezen elképzelhető. Inkább az a valószínű, hogy ez a fél a nemzetség kezén maradt. Kapcsolat, illetve folytonosság a két birtokrész között tehát nincs.

A Szigligeten (mint területen) fekvő birtokoknak ezzel még nem értünk a végére. Az eddigi Szigliget történetével foglalkozó munkák jól ismerték a Pok nembéli Móríchidai családot, mint a szigligeti vár XIV–XV. századi birtokosát, de birtoklásuk kezdetére és eredetére — kellő adatok híján — nem mutathattak rá. A XIII. század derekáról előkerülő két királyi oklevél egészen új megvilágításba helyezi Szigliget korai történetét, éppen az eddigi homályos időszakot tárja fel. Kiderül ugyanis, hogy a Pok nemzetséggel már a vár felépülése előtt számolni kell, azaz nem csupán az Atyuszoknak voltak itt birtokaik a XIII. században, hanem a Pokoknak is. Sőt, az ő megjelenésük bizonyos mértékben hozzájárult az Atyuszok Szigligetről való kiszorulásához is.

A megismert két új oklevél egy XV. század elején folyó per kapcsán kerül elő, amikor az akkori Móríchidai birtokos: János hegymagasi és szigligeti birtokjoga

19 *Predium de Ziget, quod uxor mea cum propria pecunia sua compravit, cum omnibus, que in eo sunt, eidem uxori mee concessi.* Jakubovich Emil: XII. századi oklevéltöredékek. Miske ispán fia: István végrendelete 1164-ből. In: Levéltári Közlemények 2. (1924) 156. p. Új kiadása: Árpád-kori oklevelek 1001–1196. Főszerk.: Györfly György. Bp., 1997. (Chartae Antiquissimae Hungariae) 76. p. (Györfly itt 1170 körüli oklevélnek datálja.)

igazolása és a birtokok pontos elhatárolása végett több oklevelet mutatott be. Ezek között a két legkorábbi az 1258. és az 1259. évből származik.²⁰

1258 szeptemberében írásban rögzítették, hogy Pok nembéli Móric tulajdonába került *Zegliget* nevű föld: fele rokoni kapcsolatai révén, másik fele csere útján. Móric egy nőrokona, bizonyos Ventei Botond ispán özvegye — fia nem lévén — örökbe fogadta Móricot, s a birtokot az uralkodó engedélyével ráhagyta. Az özvegy első férje László volt, aki *Zegliget* föld felét hitbérként feleségére hagyta, másik felét pedig lelke üdvéért az almádi monostorra. Az utóbbi birtokrészt Móric a Marcal folyó mellett fekvő Bánd birtokáért és 32 márkáért a monostor kegyurainak beleegyezésével elcserélte. Így *Zegliget* egész földje, amely egykor néhai László birtoka volt, most Móric kezébe vándorolt. László kilétéről az irat semmi közelebbit nem tartalmaz, de az almádi monostorról, mint az Atyuszok nemzetségi monostoráról való gondoskodás jelzésértékké: Atyusz nemzetséghez tartozó személyről lehet szó.

Egy 1223-ban kiadott oklevél megerősíti a feltételezést. Ennek rendelkezője Atyusz nembéli László, aki Bonának, második feleségének adja Pabar birtok felét jegyajándékkul, amelynek másik felét már apja, szintén László az Almádi monostorra hagyott. A Bonának hagyott jegyajándék feltétele, hogy ha László hamarabb halna meg, mint felesége, az asszony élete végéig bírhatja férje fiának (ti. az első feleségtől született fiúnak) ellentmondása nélkül. Ha azonban Bona elidegenítené a birtokot, azt csak László első feleségétől született fiának, vagy ha addig neki is születik, saját fiának adhatja el; de ha egyik utód sem, valamint az almádi monostor sem tart igényt a birtokra, akkor saját tetszése szerint adhatja el.²¹ Noha Lászlóról más adatot nem ismerünk, időben tökéletesen elfogadható, hogy 35 évvel később, 1258-ban már ne legyen az élők sorában. S mivel az is feltételezhető, hogy az almádi monostornak adományozó személy csak Atyusz nembéli lehet, nagyon valószínű, hogy a két László ugyanaz a személy. Ez azt jelenti, hogy a Móricot adoptáló asszony nem más, mint Bona, akinek sem Atyusz Lászlótól, sem második férjétől, Ventei Botondtól nem született gyermeke. László jegyajándékként Pabar predium felét, hitbérként pedig *Zegliget* felét (valószínűleg 1223 után, de jóval 1258 előtt) adta feleségének, a birtokok másik felét pedig következetesen a nemzetségi monostorra hagyta.²²

Az 1258. évi oklevelet tovább vizsgálva figyelemre méltó Pok Móric szándéka: szemlátomást határozottan arra törekedett, hogy birtokait szaporítsa ezen a környéken. Van-e ennek vajon már korábbi alapja?

20 Közölve a tanulmány végén: 1. és 2. sz. oklevél.

21 *Holub*, Atyusz 67. p. (DF 230045.)

Nos, Móric ezirányú törekvését az 1259. évi oklevél egyértelműen megvilágítja. Az irat egy birtokper lezárásáról számol be, amely hosszú ideje, jóformán a tatárjárás óta tartott. IV. Béla király Zala megyében az udvarnokok jogtalanul elfoglalt földjeinek visszavételével Balog Miklós asztalnokmestert bízta meg. A kiküldött bíró előtt a tapolcai udvarnokok beperelték Móric mestert, királynéi udvarbíró és nyitrai ispánt egy bizonyos *Zegligeth* föld és liget (*particula terre Zegligeth et nemoris*) miatt. Hosszú pereskedés után Balog Miklós a birtokot az udvarnokoknak ítélte. Mivel a föld lakatlan volt, hospesek települtek rá. Évekkel később Móric pert indított régi jogaira hivatkozva, és IV. Béla, valamint István stájer herceg vizsgálata nyomán Móricnak adta a földet és a ligetet régi határai alatt. A királyi hospesek által lakott földről annyit tudunk az 1258. évi oklevél alapján, hogy *Zegligeth újfalunak* hívták és határos volt azzal a területtel, amit Móric 1258-ban határoltatt el. Móric birtokszerzési akciója így máris érthető: az özvegytől, illetve a monostortól megszerzett területek a saját, illetve a hospesektől visszaszerzett birtok mellett húzódtak. Nem tudjuk, milyen régre megy vissza birtoklása, de valószínűleg már a tatárjárás előtti időszakban lehetett itt a Pokoknak valamilyen földje, s erre hivatkozva tette rá kezét Móric (jogosan/jogtalanul?) az udvarnokok földjére, amely a tatárjárás következtében válhatott pusztafölddé. Éppen azért nevezhették a hospesek faluját már új falunak, mert a régít elhagyták. A per Balog Miklós tisztsége alapján 1254 körül folyhatott le.²³

Pok nembéli Móríchidai Móric tehát 1259-re két birtokkal rendelkezett Szigligeten (mindkettő *Zegligeth* néven): az egyiket régtől fogva birtokolta, hogy aztán

22 A rendelkezést végző László első feleségétől született fiának nevét nem ismerjük, ez az oklevélből nem derül ki. A szakirodalomban előforduló tévedésre, nevezetesen arra, hogy az első feleségtől született fiú neve is László lenne, Nemes Gábor hívta fel a figyelmet egyetemi dolgozatában, módosítva az eddig ismert Atyusz nemzetségi táblázatot. *Nemes, Atyusz* 18–19. p., 153. j. A helyesbítés számunkra is fontos, mert így a Zegligetet birtokló László csak az 1223-ban rendelkező Lászlóval azonosítható, annak fiával nem. Ugyanígy az özvegy feleség, Bona asszony is csak ennek a Lászlónak a felesége lehet. Az asszony férje halála után Vencei Botondhoz ment feleségül. Csak röviden térek ki arra, hogy a Móric-féle Bánd birtoknak nincs semmiféle kapcsolata az Atyuszok ugyanilyen nevű birtokával. Az Atyuszoknak egy 1233. évi adat szerint ugyanis birtokában volt egy Bánd illetve Ség nevű birtok, ez azonban a Séd patak mellett feküdt. 1233: *Hazai Okmánytár* I–VIII. köt. Kiadják: Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly, Ipolyi Arnold, Véghely Dezső. Győr–Bp., 1865–1891. (A továbbiakban: HO.) IV. köt. 14–19. p. Móric birtoka ellenben a Marcalnál volt. Magyarország történeti helységnévtára. Veszprém megye. (1773–1808). Szerk.: Szaszkné Sin Aranka. Bp., 1994. Térképmelléklet. Mindkét Bándra lásd *Csánki* III. köt. 220. p.

23 1254-ben Balog Miklós étekfőgömcster udvarnokok ügyében Hegymagason járt. *Pannonh. Rendt.* II. köt. 291–292. p.

az udvarnokok és a királyi hospesek közjátéka után ismét visszaszálljon rá; a másikat pedig — Atyusz László egykori birtokát — 1258-ban szerezte meg. Kicsi a valószínűsége, hogy ez utóbbi az 1121-ben minden bizonnyal Atyusz-kézen maradt *Zeglegeth* predium másik fele lenne. Mivel Atyusz László hitbérként hagyta feleségére 1258 előtt *Zegligeth* földet, ősi birtokot hitbérként pedig valószínűleg nem adományozott, így az azonosság csak abban az esetben lenne elképzelhető, ha a nemzetség, illetve László visszaszerezte volna az 1121-ben a monostornak adományozott fél prediumot, majd birtokosztály révén szabadon rendelkezett volna vele.

A névváltozatokból merész lenne messzemenő következtetéseket levonni és a birtokokat azonosítani, mindenesetre tény, hogy az 1121-ben emlegetett Atyusz-birtok (*Zeglegeth*) és az 1258–59-ben előforduló két birtok (*Zegligeth*) neve között igen csekély eltérés van. Természetesen a névváltozatokat az a körülmény is módosítja, hogy az 1258. és 1259. évi oklevelek több mint másfél évszázaddal későbbi átiratban maradtak fenn, így az eltérés érthető az egyébként sem teljesen rögzült írásképből. Annyi biztos csak, hogy a birtokok egy bizonyos földrajzi környezetben feküdtek, egymáshoz közel vagy egymás szomszédságában. A névváltozatok vizsgálata helyett inkább azon érdemes elgondolkozni, vajon a várépítésre vonatkozó oklevél miért nem tartalmazta a terület nevének valamilyen formáját, ha az azt megelőző és követő iratok mind jól ismerték és használták a terület elnevezését. Ez egyrészt arra mutat, hogy a várépítésre szánt sziget jogilag elkülönült a többi birtoktól, bár ez már a birtokosok vizsgálata alapján is nyilvánvaló volt. Másrészt viszont az is érzékelhető, hogy földrajzilag is van valamiféle hangsúlyozott elkülönülés, távolság. A birtokok nevének vagy jellegének latin megfelelője ugyancsak jelzésértékű: *Zeglegeth* és *Zegligeth* névadója a liget: *nemus*, míg a *sziget* egyértelműen az *insula* fordítása. A birtoknevek eredete és különbözősége után akár megkérdőjelezhető: a várépítési engedély valóban a később szigligeti várnak nevezett építményre vonatkozott? A válasz határozottan igenlő, hiszen a történeti és vízrajzi adatok szerint ezen kívül csupán Tihannal lehetne azonosítani a „Balatonban lévő sziget várra alkalmas hegyét”, ez azonban teljességgel kizárható. Megfontolva a birtokosokat, s azt, hogy hol helyezkedtek el más Balaton-parti várak, kizárható bármilyen más szóba jöhető várépítésre alkalmas hegy.

Szigligeten tehát a XIII. század második felére az alábbi birtokviszonyok alakultak ki: Pok Móric két szomszédos birtokkal képviselteti magát, az uralkodó egy további birtokkal, és lehetséges, hogy még az Atyuszoknak is maradt itt földjük. Az Atyuszok mindenesetre tért vesztek a XIII. századra újonnan feltörekvő Pokokkal szemben, hiszen Móric és utódai nem csupán Szigligeten gyarapították tovább birtokaikat, hanem a környező településeken is. Bő tizenöt esztendővel az Atyusz László

özvegyétől és az udvarnokoktól megszerzett földek után Hegymagason is birtokhoz jutottak. Móric fia: Miklós, a későbbi erdélyi vajda a csehek ellen vívott nagyszombati csatában jeleskedett, ezért az uralkodó 1274-ben neki adta Hegymagas földjét, amely korábban a királyi udvarnokoké és a zalai várjobbágyoké volt.²⁴ A föld behatárolásánál tudjuk meg, hogy Tördemicnél nyugatról Móric, tehát Miklós apjának földjei húzódnak. Ez nem lehet más, mint a *zebligethi* birtokok.²⁵

Hegymagason — az eddig ismert források alapján — Szigligethez hasonlóan több birtok terült el: a pannonhalmi apátságnak már a korai időkben volt itt birtoka, amit majd 1213-ban, azután az Albeus-féle összeírásban is megerősítenek.²⁶ Birtoka volt itt továbbá a veszprémi káptalannak is. Noha a káptalan birtokára vonatkozó legkorábbi oklevél: az 1082. évi a XIII. század végén készült hamisítvány,²⁷ a XIII. században már bizonyíthatóan volt itt birtoka, ahogy a már említett 1274. évi oklevél is Mórighidai Miklós határosaként emlegeti. A XIII. század közepén királyi udvarnokoknak és zalai várnépeknek is volt itt földjük, amelyet 1256-ban pontosan elhatárolnak a pannonhalmi apátság és a veszprémi káptalan birtokaitól.²⁸ Pok Miklós a zalai várjobbágyoknak és az udvarnokoknak éppen ezen birtokát kapta meg 1274-ben. A század elején Atyusz Sol ispánnak is voltak itt szőlői.²⁹ Szigliget és Hegymagas tehát két olyan terület, amely földrajzilag, később pedig jogilag is szorosan összefüggött egymással, ezért birtokviszonyaikat érdemes egymás mellett látnunk.

A XIII. század közepén a Szigliget–Hegymagas tömbben a zalai várföldek és királyi földek mellett egyházi oldalról a pannonhalmi apátság, a veszprémi káptalan, az Atyuszok révén pedig az almádi nemzetségi monostor képviseltette magát; nemzetségi birtokai pedig az Atyuszoknak voltak, akik mellett a XIII. század elején már megjelentek a Pokok is. Ebben a környezetben rendelte el IV. Béla a kővár

24 Tanulmány végén közölve: 3. sz. oklevél. Átiratban 1410-ből maradt fenn. Ennek kiadása: *Rómer Flóris – Szabó József: Árpádkori okmánytár.* In: Győri Történelmi és Régészeti Füzetek. III. köt. Győr, 1865. 107–111. p. (a továbbiakban: *Rómer – Szabó, Okmánytár*). Az adomány jogi megfogalmazása pontosan megegyezik a DL 87978-ban átirat oklevél szövegzésével, azonban Miklós kiváló hadi tetteinek ecsetelését, illetve a birtok határjárását nem tartalmazza.

25 *De terra Turdemez inde itur ad nemus prope Turdemez, ubi sunt commetanei cum magistro Mauricio populi de Turdemez, ubi finitur cursus metarum, ibi in maiore quantitate sunt possessiones magistri Mauricii a parte occidentis.* *Rómer – Szabó, Okmánytár* 110. p.

26 Szt. László-kori összeírás: Pannonh. Rendt. I. köt. 592. p.; 1213: Pannonh. Rendt. I. köt. 626. p.; Albeus-féle összeírás (1237 után): Pannonh. Rendt. I. köt. 779. p.

27 Reg. Arp. 21. sz.; DHA 228. p.

28 1256: Pannonh. Rendt. II. köt. 294–295. p. (DF 207035).

29 1221: *Fejér, Georgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis.* I–XI. köt. Budac, 1829–1844. (a továbbiakban: *Fejér, CD*) III/1. köt. 327. p.; 1227: *Fejér, CD* III/2. köt. 106. p.

felépítését és adományozta erre a célra az egyik birtokot. A várépítés kapcsán a királyi szándékkal már a tatárjárás előtt megindult királyi birtokadományozásnak vagyunk tanúi, sőt olyan esetnek, amikor IV. Béla egyházi méltóságot bíz meg várépítéssel, amivel csak a pannonhalmi apát és a zágrábi püspök büszkélkedhetett.³⁰ Hangsúlyos elem a várak menedékhely szerepének kiemelése, a refugium céljából való építkezés. Ez a helyzet a balatoni szigetnél is. Vitás kérdés a szakirodalomban, hogy valóban a tatárok ellen szánták-e védelmül jobbra az ország nyugati részén emelt erősségeket, ahogyan az is, hogy bemenekíthető volt-e egyáltalán a környék lakossága. Esetünkben a kérdést némileg leegyszerűsítik a birtok földrajzi adottságai: a Tapolcai-medence vizenyős területéből a szigligeti hegycsoport valóban szigetként emelkedett ki, ez pedig valószínűsíti a vár bevehetlenségét, vagy legalábbis megközelíthetlenségét. Az viszont már kétséges, hogy egy nem egészen két év alatt felépített vár nagyobb embertömeg befogadására alkalmas lehetett-e. Noha a legújabb régészeti kutatások felvetették, hogy a legkorábban épített felsővár területe nem is volt olyan kicsi, mint ahogy azt az 1960-as évek ásatásai alapján feltételezték, mégsem valószínű, hogy egy ilyen rövid idő alatt felépített várba nagy tömegeket lehetett volna bezsúfolni.³¹ A várnak inkább politikai jelentőséget kell tulajdonítani, hiszen az uralkodó nem is sokáig hagyta a pannonhalmi apátság kezén.

Nem tudni, milyen szándék vezette a királyt, amikor a várépítésre engedélyt adott: vajon eleve királyi várnak szánta, amiben a pannonhalmi apátnak csupán az építkező szerep jutott, vagy pedig valóban csak a vár felépítése után gondolta meg magát. S miért éppen Pannonhalmának adta a szigetet és a várépítési engedélyt, amikor az itt birtokos magánosoknak is megvolt a kellő anyagi erejük a várépítéshez? Mind az Atyuszok, mind Pok Móric az előkelők közé tartoztak, a közeli Hegyesd várát valószínűleg éppen az Atyuszok építették.³² Nagyobb esélye a Pokoknak lett volna, hiszen az Atyuszok a XIII. század második felére már hanyatlásnak indultak: a nagyhatalmú Atyusz bán, királynéi udvarispán már 1233 körül

30 Ld. erre Fügedi, Vár 23–24., 29–30. p.; Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok. Bp., 2002. 44–50. p.

31 A régészeti kutatásokra Kozák, A szigligeti vár 1965–66. évi feltárása. 236. p.; Gere, Alsó vár 36. p. A szigligeti vár felsővára viszonylag nagy alapterületű (kb. 75×20 m), amiben aránylag sok ember elfér. Kozák Károly a kérdést úgy oldotta meg, hogy a felsővárat két építési periódusra osztotta. Az elsőben épülne fel a „palota”, két végén toronnyal megerősítve, amely méreteiben belcillik a XIII. századra jellemző kis alapterületű várak sorába. Az elmúlt évek ásatásainak új eredményei azonban módosították Kozák periodizációját, s ez alapján lehetséges, hogy a korai vár nem is olyan kicsi, ahogy azt Kozák feltételezte. Erről végleges állásfoglalást a felsővár kutatási eredményeinek publikálásakor tudunk majd meg.

32 Csánki III. köt. 10. p.; Fügedi, Vár 141. p.; Engel, Arch. I. köt. 326. p.

meghalt,³³ s fia: Atyusz sem élte sokkal túl: 1244-ben gyilkosság áldozata lett.³⁴ A nemzetség egyik utolsó Atyusz nevű tagja (a bán unokája) hűtlenségbe esett, és rá nem sokkal 1276-ban meghalt, s ezután még élő rokonai (Bánd, Csaba) Szentmiklós várához való jogukat is eladták.³⁵ Az Atyuszokkal szemben a Pokok viszont éppen a XIII. század közepén erősödtek meg, ami annak köszönhető, hogy II. Móric (I. Móric asztalnokmester fia) a muhi csatában tűnt ki komoly érdemeket szerezve azzal, hogy megmentette királyát az éppen leszűrni készülő tatár kardtól.³⁶ Ettől fogva Béla kedvelt embere lett. A király számos tisztséggel felruházta, ennek ellenére a legtekintélyesebb és legbefolyásosabb méltóságokat mégsem szerezte meg, majd csak fia: Miklós emelkedik magasabbra, amikor erdélyi vajda lesz.³⁷ Mórícnak egyik legmagasabb rangja a királynéi udvarispánság 1251–59 között, de abban az időszakban, a XIII. század második felében, amikor a királynéi udvartartásban ez a tisztség már a tárnokmesterség mögé szorult.³⁸ Ezenkívül asztalnokmester és tárnokmester, de a nádori vagy báni méltóságokig nem vitte.³⁹ Mindenesetre Móric magasra jutásához és a Pok nemzetség befolyásának, vagyonának megalapozásához nem fér kétség. Ő az, aki nemzetségi monostort alapított Móríchidán valamikor 1241–1251 között,⁴⁰ amivel végleg deklarálta különállását a Pokok többi ágától, eddig ugyanis a nemzetségnek egyetlen egy közös monostora volt: Pokon. 1246-ban Móric megszerezte a Füleki uradalmat a várral együtt, majd később a Verőce közelében lévő drávaszentgyörgyi birtokot és a Kraszna megyei Somlyót, ahol fia épített várat a XIV. század elején.⁴¹ Királynéi udvarispáni tisztét

33 Utolsó, még életében keletkezett oklevelek 1233-ból valók: HO IV. köt. 14. p.; Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Közzéteszi: Wenzel Gusztáv. I–XII. köt. Pest–Bp., 1860–1874. (A továbbiakban: ÁUO.) VI. köt. 532. p.; *Holub*, Atyusz 58–60. p.; *Nemes*, Atyusz 11. p.

34 ÁUO VII. köt. 158. p.; Reg. Arp. 779. sz.

35 DL 957 (ÁUO IX. köt. 158. p.) Említi *Holub*, Atyusz 63. p.

36 *Fejér*, CD IV/1. köt. 405. p.

37 Említi *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp., 1900. Reprint: 1995. (A továbbiakban: *Karácsonyi*, Nemzetségek.) 898. p.; *Engel Pál*: Középkori magyar genealógia. Adatbázis elektronikus adathordozón (CD-ROM). Arcanum, 2001.

38 A királynéi méltóságokra *Zsoldos Attila*: A királyné udvara az Árpád-korban. In: Századok 136. (2002) 279–280. p., Móríc tisztségére ugyanitt: 281. p.

39 Asztalnokmesterre: ÁUO VII. köt. 226., 250. p.; királynéi udvarbíróra: *Fejér*, CD IV/2. köt. 85 p.; ÁUO VII. köt. 503. p. Említi *Karácsonyi*, Nemzetségek 898. p.

40 *Oszvald Ferenc*: Adatok a magyarországi premonstreiek Árpád-kori történetéhez. In: Művészettörténeti Értesítő 6. (1957) 247. p.

41 *Karácsonyi*, Nemzetségek 899. p.; Füleek *Engel*, Arch. I. köt. 313. p., 1246-ban megszerzésére: *Fejér*, CD IV/1. köt. 405. p. Vatasomlyó 1258: HO VI. köt. 60. p. és *Györffy György*: Az

egyébként éppen akkor töltötte be, amikor Szigligeten sikerült szert tennie a birtokokra, így nem tudni, hogy az 1259-ben lezárult birtokperben valóban volt-e joga az udvarnokok földjére, vagy csak befolyásának köszönhette a terület megszerzését.

Pok Móric személyét, birtokait figyelembe véve, érthetetlennek tűnik, miért nem neki adta Béla király a várépítésre szánt területet és a várépítésre vonatkozó engedélyt. Az 1270-ig felépült várak több, mint 30 százalékát az uralkodó legfelsőbb munkatársai építették, akik többnyire a legmagasabb méltóságok betöltői voltak és sokszor több várnak is a tulajdonosai, de építkeztek a szerényebb vagyonú, sőt jelentéktelenebb birtokosok is.⁴² A magyarázat talán az lehet, hogy Móric 1246-ban már megszerezte a Füleki várat, így esetleg Béla jobbnak látta nem neki adni Szigligetet, de az is lehet, hogy nem tartotta elég hatalmasnak és gazdagnak ahhoz, hogy várat tudjon építeni. Ellentétben a pannonthalmi apáttal, akinek anyagi tehetségét ki is hangsúlyozta várépítést engedélyező oklevelünk.

A vár építésének költségeiről nincsenek adataink. Egyrészt a birtokkal járó tartozékok, az onnan befolyó jövedelem és a rendelkezésre álló munkaerő szolgálhattak alapul, bár mindez aligha volt elegendő. Szigligetnél semmiképpen sem, hiszen az építkezés egy-két év alatt zajlott le, ez esetben legfeljebb az uradalmon élő munkaerőt, szakmunkát használhatták fel, de az anyagiakat saját erőből kellett megoldani. Az 1260. évi oklevél egyébként mellőzi az uradalom részletes ismertetését. Azt megtudjuk ugyan, hogy a szigetet minden tartozékával: falvaival, erdőivel, szőlőivel, kaszálóival, rétjeivel és halastavaival adta az uralkodó az apátnak, de arról, hogy név szerint melyek ezek a tartozékok, hallgat. Nagyságát, kiterjedését, értékét sem tudjuk, csupán abból következtethetünk, hogy 1262-ben, mikor Béla visszavette a már felépült várral együtt, az apát három falut kapott cserébe, amelyből kettőn vár is áll. (A Zala megyei Bok föld, a Nyitra megyei Debrete várral együtt, valamint a Somogy megyei Alma várral.⁴³) Értéke tehát nyilván ezekkel egyenértékű. A vár tartozékaira mindenesetre utalnak későbbi források, erre az utolsó fejezetben térek ki.

Az építkezésben részt vevő szabad munkaerő a tartozékokon élő szolgálonépekből tevődhetett össze, de lehetséges, hogy a monostor erre kötelezte a hegymagasi birtokán lakókat is. Szigligeten kétségtelen, hogy folyt már bizonyos fokú kőkitermelés, az 1121. évi adat egyértelműen jelezte ezt. Az almádi monostor javára rendelkező Atyusz úgy adta ugyanis *Zeglegeth* predium felét a rajta élő népekkel

Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. köt. Bp., 1963–1998. (A továbbiakban: Györffy, Tört. földr.) III. köt. 519. p.

42 A magánépítkezéseket részletesebben Fügedi, Vár 29. p.

43 Pannonh. Rendt. II. köt. 319–320. p.

a monostornak, hogy azok kötelesek voltak a monostor építkezéseiben részt venni: követ fejteni és faragni. Ha kőfaragással foglalkozók már nem is biztos, hogy éltek még itt 1260 körül, a kőfejtésre alkalmas bányák vagy hegyek ettől függetlenül megmaradhattak, és ugyanolyan jó szolgálatot tehettek a várépítő apátnak is.

A vár felépítésénél az építetőnek tehát saját anyagi bázisára is támaszkodnia kellett, ami Pannonhalmának nyilván nem okozott gondot. Ez azonban mégis túl egyszerű magyarázatnak tűnik arra, hogy miért éppen Pannonhalmát bízta meg az uralkodó várépítéssel. A megoldás kulcsa talán Szigliget és Hegymagas összefüggésében kereshető, nevezetesen: lehetséges, hogy a XIII. század derekán felépült vár olyan birtokon feküdt, amelynek neve ekkor még Hegymagas volt? Figyelemre méltó, hogy a várépítésre alkalmas birtoknak nem volt valószínűsége a forrásokban, csupán szigetként jelölték, a Szigliget elnevezést pedig csak később kezdték rá alkalmazni: attól az időszaktól kezdve, amikor a vár már a Pokok Mórighidai ágának kezében volt. Ám a pannonhalmi birtoklaskor még nem Szigligetnek nevezték. Ha elfogadnánk, hogy a szigetre a Hegymagas nevet értelmezték, akkor teljességgel érthető, hogy miért a pannonhalmi apátot bízta meg az uralkodó várépítéssel. Pannonhalmának a XI. századtól volt birtoka Hegymagason, így a legegyszerűbb volt az apátnak, mint a „várna alkalmas hegy” melletti legrangosabb birtokosnak adni a várépítési engedélyt, aki hegymagasi bevételeit, munkaerejét is igénybe vehette. Kétségtelen, hogy volt valami összefüggés Hegymagas–Szigliget és a felépített vár között, hisz a késő-középkori források már teljesen egyértelműek a tekintetben, hogy a két terület összetartozott, s lehetséges, hogy így volt ez az Árpád-korban is. Csak példaként: a Mórighidai család XV. századi birtokpereiben a hegymagasi és szigligeti birtokaira vonatkozó iratait mindig együtt mutatta be, anélkül, hogy bármelyik irat is ténylegesen tisztázta volna, hogy a vár melyik területen állt és vajon miért illette meg a Mórighidaiakat. Nos, a felvetés egyelőre eldönthetetlen, őrizzük meg későbbre, hogy majd egyéb adatok bevonásával, határjárások pontos követésével eldönthessük, milyen kapcsolatban állt Szigliget, Hegymagas és a vár.

Szigliget a vár felépítése után

A vár felépülésével a birtokviszonyok nem változtak meg azonnal, egészen 1344-ig megmaradt a királyi és magánbirtokok kettőssége, bár már mutatkoztak jelei, hogy a vár lassan magánkézbe vándorol. Miközben 1274-ben Mórighidai Miklós hegymagasi adománya kapcsán arról is értesültünk, hogy apjának: Mórícnak szigligeti birtoka még megvan, sőt a két birtok szomszédos, nem tudjuk, hogy a

várral mi történik. Jóformán csak 1300-tól vannak rá adatok, míg az Árpád-kor végi zavaros állapotokban sorsát nehéz nyomon követni.

1300-ból ismerjük várnagyát, bizonyos Acinctust, a vár ura azonban homályban marad. Az oklevél nem is a várral kapcsolatos ügyben keletkezett, Tomaji Dénes özvegyének: Erzsébetnek hitbéréről és jegyajándékaról intézkedett. Tomaj nembéli Losonci Leusták kielégítette özvegy rokonát, s egyúttal kötelezte magát, hogy ha Acinctus, a szigligeti vár várnagya (*castellanus de Sugliget*) kárt tenne Erzsébet javaiban, úgy azt neki kell saját költségén rendbe hoznia.⁴⁴ Nem valószínű, hogy a Losonciaknak bármi közük volt a várhoz, legalábbis források erre egyáltalán nem utalnak se korábban, se később.

Három évtizeddel később keletkezett az az oklevél, amelyben a vár újabb tisztviselőit ismerhetjük meg: várnagyát és alvárnagyát. 1328-ban a fehérvári káptalan elé járult egy hatalmaskodási ügyben Béli Ehellős fia: Mihály, akiről az oklevél azt állítja, hogy egykor Tuz Pető mester szigligeti alvárnagya volt.⁴⁵ Személyükről sokkal közelebbit nem tudunk meg; Pányoki Tuz Petőt nem sokkal ezután már a beregi ispáni székben találjuk.⁴⁶ Arra, hogy a vár egyértelműen királyi tulajdonban van, csak 1344 februárjából ismerünk adatot. Ekkor adományozta ugyanis Lajos király Tomaj birtokot Ládi Lőrinc fiának: Istvánnak kiváló érdemeiért. Azt a Tomajt, amely — az oklevél egyértelmű szövegezése szerint — addig Lajos Szigliget várához tartozott.⁴⁷ Tomaj a Badacsony oldalában húzódott, és semmi kapcsolata az 1300-ban emlegetett Tomaj nembéli Losonciak birtokaival.⁴⁸

44 *Item sepedictus Leustacius obligavit se tali modo, quod usque ad dictum prenotatum diem, quoadusque sepedicta domina in domo sua debeat manere, comes Acinctus castellanus de Sugliget ipsi domine vel ad eam pertinentibus damna inferret, de propriis laboribus et rebus suis expedire teneatur, de aliis nocumenta inferentibus, videlicet de furibus et destructoribus nihil assumendo.* HO VIII. köt. 407–408. p. (DL 91144).

45 *comes Michael[is] filius Ehelleus de Beel, quondam vicecastellanus magistri Petheu Tuz dicti de Zugligeth.* DF 200136.; Vcszpr. reg. 186. sz.

46 Pányoki Tuz Pctő beregi ispánságára 1335–42 között: Engel, Arch. I. köt. 109. p.

47 *quandam possessionem nostram Thomay vocatam in comitatu Zaladiensi in latere montis Badachon a parte orientis aque Balatini propius adiacentem, cuius ecclesia parochialis in honore beati Stephani protomartiris foret constructa, ad castrum nostrum Zeglygeth vocatum pertinentem, cum omnibus suis utilitatibus et pertinentiis, eo iure quo ad nostram pertinere dinoscitur collacionem, a iurisdictione dicti castris nostri Zygygeth sequestrando imo afferentes.* Zala vármegye története. Oklevéltár. Szerk.: Nagy Imre, Véghegy Dezső, Nagy Gyula. I–II. köt. Bp., 1886–1890. (A továbbiakban: Zala.) I. köt. 415–419. p. (DL 92443.)

48 A Losonciaknak Lesencetomaj volt birtokukban, mely a Keszthelyi-hegység oldalában feküdt, szigligeti területüktől nyugatra. Vö. Csánki III. köt. 116. p.

A két XIV. század eleji oklevél a vár birtokosainak kilétéről nem árul el sokat. Valószínű, hogy 1300-ban várunk a Nyugat-Dunántúlon hatalmas Kőszegiek kezében lehetett, még ha erre nem is maradt tényleges adat; az 1328-ban kiállított oklevél viszont már a királyi birtoklás éveiben keletkezett. Jóllehet ez utóbbi oklevélben említett személyek 1328 előtt töltötték be a tisztségüket, Tuz Pető pedig — későbbi beregi ispánsága alapján — vélhetően már Szigligeten is királyi szolgálatban állt. A vár királyi kézre kerülésének körülményeit és idejét nem ismerjük. Gyaníthatóan az 1320-as évek elejére tehető, összefüggésben Kanizsai Kakas Miklós zalai ispáni címének elvesztésével, valamint a Kanizsai-kezen lévő Zala megyei várak (Pölske, Kanizsa) megvívásával. Ezek pontos ideje bizonytalan, így a szigligeti vár királyi kézre kerülését sem lehet pontosan meghatározni.⁴⁹

Korszakhatárunkat egy 1344 decemberében keletkezett relatio zárja, amelyben a fehérvári káptalan Lajos király parancsára beiktatta Móríchidai II. Istvánt és Simont a nekik visszaadott szigligeti és hegymagasi birtokaikba, bizonyító irataik bemutatása után.⁵⁰ Szerencsés, hogy éppen 1344-ből való mind az uralkodóra, mind pedig a magánkézbe kerülésre vonatkozó adat. 1344 februárja még kétséget sem hagy afelől, hogy a szigligeti vár (*castrum Zeglygeth*) a századforduló hatalmi harcai után az uralkodó tulajdonában van, s lám szinte hónapokkal később, 1344 decemberében Lajos király Szigliget birtokot (*possessio Zegligeth*) visszaadja a Móríchidai-család két jeles képviselőjének. Noha a birtokok neve már kétségtelenül megegyezik — ellentétben a XIII. századi adatokkal —, a kettő nem ugyanaz: az egyik a vár, a másik a birtok!

A Móríchidaiaknak való visszajuttatás dokumentumai, azaz a parancslevél és a beiktatás átírtára szerencsés módon abban az 1424. évi peranyagban maradt fenn, amely az ismeretlen Árpád-kori királyi oklevelet is megőrizte. A per során Móríchidai János bemutatta mindazokat az iratait, amelyek szigligeti és hegymagasi birtokjogait igazolták. Ez a XIII. századból három oklevelet jelentett: az 1258., az 1259. és az 1274. évit. Az ezt követő negyedik oklevél az imént említett 1344. december 7-i irat volt, amelyben I. Lajos visszaadta a család XIII. században megszerzett birtokait. Nyilvánvaló tehát, mely okleveleket mutatták be a királynak

49 A Kanizsaiak visszaszorítására és az egyes várak megvívásának bizonytalanságára v.ö. *Engel Pál*: Az ország újragyúsítása. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323). In: Századok 122. (1988) 89–147. p. Szigliget kapcsán: 130. p.; és *Kristó Gyula*: I. Károly király harcai a tartományurak ellen (1310–1323). In: Századok 137. (2003) 297–347. p., különösen: 342. p.

50 Tanulmány végén közölve: 4. sz. oklevél. Említi: Veszpr. reg. 392. sz. A regesztakötet adatával ellentétben a kedvezményezettnek nem Miklós vajda fia: István és unokája: Móric fia Simon, hanem Miklós vajda két unokája: II. István (I. István fia) és Simon (III. Móric fia) voltak.

1344-ben Móríchidai Miklós vajda unokái: Simon és István jogaik igazolása végett. Tartalmát a három Árpád-kori iratnak jól ismerjük. Két szigligeti és egy hegymagasi földbirtok, amelyek egymásnak szomszédosai, várat azonban egyik sem említi. (Leginkább persze csak az 1274. évi tehetné ezt meg.) S 1344-ben, miután a király megvizsgálta az atyafiak bizonyítékait, a területet visszabocsátja nekik. A beiktatás során a király és a fehérvári káptalan emberei más birtokosokat is találtak. Pontosán visszaköszönnek a XIII. században megismert birtokok: a veszprémi káptalané, továbbá Tapolcai Lőrinc birtoka felől másfél ekealjnyi föld, amely utóbbit már az 1274. évi oklevél is külön kiemelt.

Móríchidai Simon és István régi jogaikra hivatkozva hozzájutottak tehát szigligeti és hegymagasi birtokaikhoz. Jóllehet a várat egyetlen szóval sem említik, négy évvel később, 1348-ban egy itt folyó birtokper kapcsán már Simon alvárnagyát találjuk a várban: a birtokelhatárolás során ő tanúskodik.⁵¹ Lehetséges, hogy az 1344. decemberi adománnyal már a várhoz is hozzájutott a család, de 1344 és 1348 között minden kétséget kizáróan birtokukba került.

Nincs adatunk arra, hogy a vár Móríchidai-kézbe jutásának volt-e valamilyen előzménye, sem arra, hogy pontosan hogyan került hozzájuk. Csak találgatni lehet, az mindenesetre tény, hogy a várra vonatkozó birtokjogukat később nem vitatta senki. A XIII–XIV. század fordulójáról fennmaradt egy érdekes adat, amely a Pok nemzetséget együtt említi a várral, ám valójában nem ad választ a bizonytalanságra. 1308-ban négy Pok-atyafi: Tamás fia János, Péter fia Móric, Sándor fia János és Lóránd fia Pál, valamint a poki Szent István egyház prépostja járult a győri káptalan elé, hogy tanúsítsák: a veszprémi káptalan a zavaros idők elmúltával visszaszolgáltatta a poki kolostortól eltulajdonított egyházi ékszereket és öltözékeket. A gazdag kincseket Kőszegi Péter püspöksége alatt vitték Veszprémbe, a szigligeti vár elfoglalásának idején.⁵² Felmerült olyan értelmezés, hogy Kőszegi Péter foglalta el várunkat 1285 körül, válaszul arra, hogy a Pok nembéli Móríchidaiak részt vettek a Csákok 1276. évi veszprémi pusztításában, s így Kőszegi megkaparintotta, majd Veszprémbe szállította a poki monostor szigligeti várban őrzött (vagy ide menekített) kincseit.⁵³ Az oklevél szövege azonban erre nem utal, csupán azt írja, hogy a szigligeti vár elfoglalásával egyidőben vitték el a kincseket. Honnan? — nem tudni. A fenti értelmezés határozottan a Móríchidaiakat teszi meg a vár urá-

51 Tanulmány végén közölve: 5. sz. oklevél.

52 HO IV. köt. 116. p. (DF 229961.); Anjou-kori oklevéltár. (A továbbiakban: Anjou.) II. köt. Szerk.: Kristó Gyula. Budapest – Szeged, 1992. 434. sz.

53 *Gutheil Jenő: Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém, 1977.* (A továbbiakban: *Gutheil, Veszprém.*) 238–240. p. Az oklevél helytelen értelmezésére Solymosi László hívta fel a figyelmet.

nak, összekapcsolva a két momentumot, nevezetesen azt, hogy a poki monostor a nemzetség monostora volt, valamint, hogy a család az Árpád-kor végi villongásokban a Csákok oldalán állt. Ez utóbbit igazolja az 1280-ból fennmaradt kiközösítő levél, amelyben Péter püspök kiközösítette az egyházból Móric fiait: Miklós erdélyi vajdát, hegymagasi birtokost, továbbá ennek testvéreit: Móricot, Istvánt és Domonkost, mert azok, miután közreműködtek a székesegyház pusztításában, a veszprémi egyház más birtokait is felpredálták.⁵⁴ Hanem arra, hogy a vár az ő kezükbe került volna, sőt a távoli poki kincseket ide hozták volna, nincs bizonyíték. Az 1250-es években láttuk Poki Móríchidai Móric törekvését, hogy a nemzetségen belül viszonylagos önállóságot szerezzen, erre mutatott az önálló birtokpolitika és a Móríchidán történt monostoralapítás is. Ezek után a közös nemzetségi monostor kincseit vajon miért menekítették volna a várba? Sőt, mi bizonyítja egyáltalán azt, hogy a vár Móríchidai kézre került? Kérdéses, hogy ha a XIII. század végén a Kőszegiek elfoglalták a várat, akkor azt valóban a Móríchidaiaktól hódították el? Láttuk, hogy a XIV. század harmadára–közepére a vár visszakerült az uralkodó tulajdonába, s valószínűleg királyi várként kezelték IV. Béla óta, ám az is igaz, hogy a XIV. század közepén könnyűszerrel vándorolt át Móríchidai Simon kezébe. Nem kizárt, hogy Simon nagyapja: Miklós vajda a zavaros időszakot kihasználva tényleg rátette kezét az 1270–80-as években, ám az nem valószínű, hogy a poki egyházi ékszerek is ide kerültek volna. Erre az 1308. évi oklevél nem utal, de a körülmények sem indokolnák. Meglehet, hogy 1308-ban a kincsek elrablásának idejét éppen azért jelölték a szigligeti vár elfoglalásával, mert ezzel a Pok nemzetség és a vár közötti kapcsolatra akartak utalni (azonos birokos?), ám abból, hogy az oklevél szövegezőinek tollát éppen milyen szándék vezette, bajos volna várunk Árpád-kor végi birtokviszonyaira következtetni.

Érdemes inkább visszakanyarodni az említett XIV. század eleji adatokhoz, nevezetesen az 1300. és az 1308. évi oklevelekhez. Az írott forrásokban ez az első megjelenése annak, hogy a várra már a Szigliget elnevezést alkalmazzák a korábbi helynéküliség, vagy sziget szó helyett. 1300-ban *Sugliget*, 1308-ban pedig *Zugliget*ként szerepel a vár. Minden bizonnyal a dominánsabb birtokról nevezték el, ez pedig most már egyértelműen Szigliget birtok. Ettől függetlenül lehetséges, hogy a várat ténylegesen a hegymagasi birtok ölelte körül. Akárhogy is legyen, Szigliget szó az 1300-as évek elejétől már a várat és az őt körülvevő birtokokat jelöli, amely 1344-től már egyértelműen castrum *Zeglygeth*ként szerepel, 1344 után pedig vég-

54 DF 200034; *Gutheil*, Veszprém 239–240. p.

érvényesen (Hegymagassal együtt) a Mórighidaiak kezében van — legalábbis Újlaki Miklós feltűnéséig. A birtokok és a vár topográfiai helyzetére, az uradalom kérdésére a tanulmány végén térek vissza, ez vélhetőleg megoldást fog adni több nyitva maradt kérdésre is.

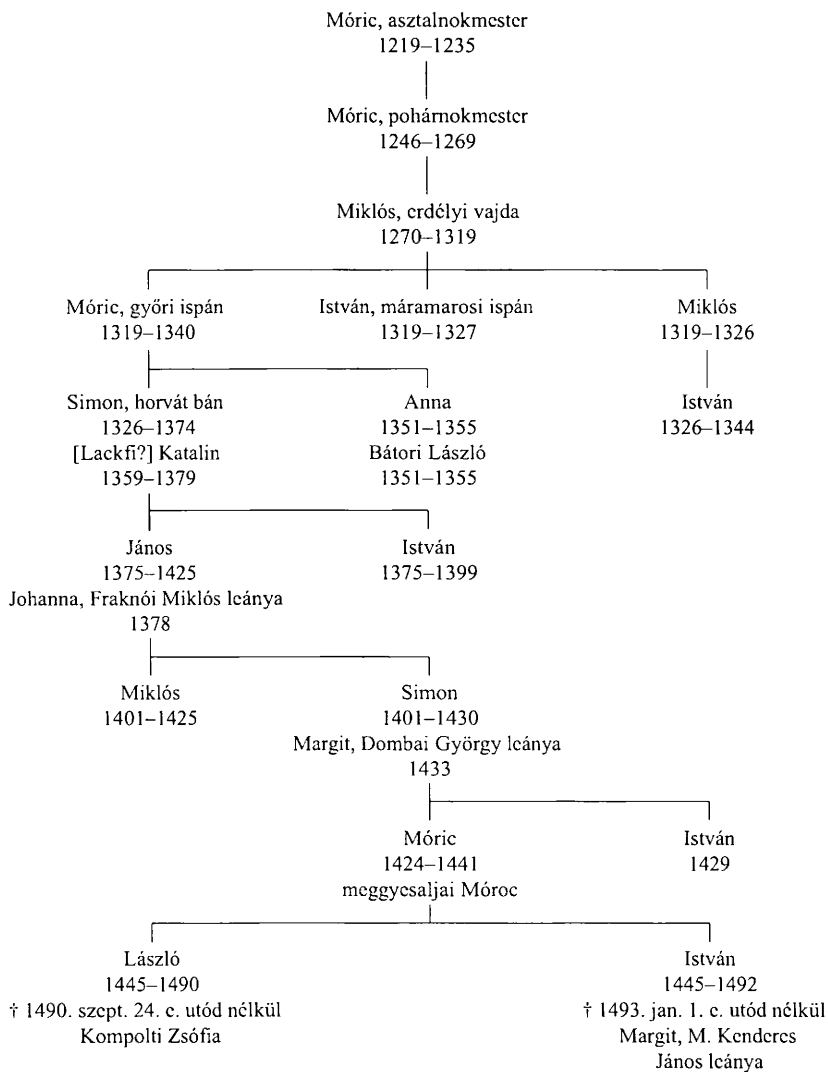
2. A Mórighidaiak birtokaként

Az új korszak viszonylag békés időszak a vár történetében, legalábbis az 1430-as évekig. A Mórighidaiak Árpád-kori birtokszerző politikája, majd a XIII–XIV. század fordulójának villongásai után Szigliget birtokviszonyai megszilárdultak: 1344–48 után vitathatatlanul és minden joggal a Mórighidai család tulajdonába került, s a vár uradalma is határozott körvonalakat kapott. A család csillaga azonban a XV. század közepére leáldozott: a nagyhatalmú Újlaki Miklós tette rá kezét Szigligetre, mint oly sok más dunántúli várra, s csak halála után tettek a Mórighidaiak kísérletet arra, hogy egykori jogos tulajdonukat visszaszerezzék — sikertelenül.

A várról az Anjou-korban rendkívül kevés adatunk van: 1344 és 1348 után 1408-ig egyáltalán nem említik. Ezután a XV. század elejének még mindig ritkás forrásanyagát átszövik a helyi hatalmaskodásokról és határpererekről szóló emlékek. Noha az 1344. év egyik főszereplőjének Simonnak fia: János mester a XV. század első felében még biztos kézzel irányítja a váruradalmat, halála után a család gyengülni kezd, s a Zsigmond király uralkodását követő évek zavaros időszakában Szigliget több kézen vándorol át. Vajon kereshető-e a vár elvesztésének oka abban is — a család meggyengülése mellett —, hogy az Anjou-kor végére a Dunántúl kezdett kiesni a Mórighidaiak birtokpolitikájának reflektorfényéből? A XIV. század és a XV. század első felének vizsgálata éppen ebből a szempontból lenne érdekes: milyen súlyt jelentett Szigliget a család birtokai között, milyen volt birtok- és várnagyi politikájuk. Megítéléséhez alapos családtörténeti kutatást kellene folytatni, ami azonban nem célja a jelen tanulmánynak, így a kérdésre a teljesség igénye nélkül csak röviden térek ki.

A Mórighidaiak, mint a Pok nemzetség ágának gyökere Győr megyébe vezet, a XIV. századra azonban más jelentős birtokaik is voltak az ország különböző pontjain: a Dunántúl mellett Szlavóniában és a Szamos-Kőrösök vidékén. A XIII. század közepétől–végétől a Kraszna megyei Somlyó vára is birtokukba került,⁵⁵

55 Györffy, Tört. földr. III. köt. 519. p.

1. ábra: A Mörichidai család leszármazási táblája. (Engel Pál: Genealógia c. munkája alapján)

1306-ban pedig a Kőrös megyei Izdenc is övéké.⁵⁶ Lehetséges, hogy a szigligeti várat és birtokot visszakapó Simon és II. István megosztottak a dunántúli és kelet-magyarországi birtokaikon, úgy tűnik ugyanis, hogy Simon nem törekedett birtokszerzésre a keleti területeken, holott betöltött itt is tisztségeket.⁵⁷ Miután II. Istvánt 1344 után már nem említik forrásaink, Simon a távoli Somlyó várát nem tartotta meg, hanem 1351-ben átengedte Anna nővérének a leánynegyed fejében,⁵⁸ Annán keresztül pedig férje családja: a Bátoriak kezébe került. Simon mindemellett szép karriert futott be: az 1340-es évek végétől számos megye ispáni tisztségét betöltötte, végül horvát bán lett, így a király tanácsadói testületébe is bekerült.⁵⁹ Noha báni tisztségét csak két évig viselte, halála után keltezett oklevelek is gyakran ezen a címen emlegették.⁶⁰ A XV. század elején a család a Kőrös megyei Berzócén castellumot építtetett,⁶¹ Simon fia: János pedig még udvari lovag és az aula tagja,⁶² de családi fészükben, a Dunántúlon már hamarosan birtokaik megszorítására kényszerültek. Az 1430-as évek elején egykori székhelyüket: Móríchidát, ahol nemzetségi monostoruk is állt, elzálogosították Garai Miklósnak, ahogy két másik falujuk, Ménfő és Szemere is a Garaiak kezébe került.⁶³ Még az elzálogosítás előtt, 1424-ben János kölcsönös örökösödési szerződést kötött a szántai Lackokkal.⁶⁴ Móríchidai részről János, János fiai: Miklós és II. Simon, valamint unokája (II. Simon fia): IV. Móríc; Lack részről pedig Jakab (egykori erdélyi vajda) és fia: László, valamint Lack Dávid (volt szlavón bán, Jakab fivére) és fia: György megállapodtak

- 56 1306-ban említik az izdenci várnagyot: Pousát. A várnagy Móríchidai Miklós várnagya volt, hiszen az 1306. évi, Izdenc birtokhatáraival kapcsolatos oklevelet Móríchidai leszármazott: Móríc fia: Simon (Miklós vajda unokája) íratta át a császári káptalannal. DL 33746. (Anjou II. köt. 25. sz.)
- 57 1362–64: szatmári, máramarosi, ugoicsai, kraszanai ispán. *Engel*, Arch. II. köt. 159. p. Birtokaik megosztására: *Fejér*, CD VIII/5. köt. 277. p.; *Karácsonyi*, Nemzetségek 900. p.
- 58 Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. Szerk.: Nagy Imre, Tasnádi Nagy Gyula. I–VII. köt. Bp., 1878–1920. V. köt. 532. p.
- 59 Simon tisztségei a teljesség igénye nélkül: győri és bakonyi ispán, majd sárosi és szepesi ispán, ezután pozsonyi ispán, varasdi ispán, azután szatmári, máramarosi, ugoicsai, kraszanai ispán. Végül szlavón bán. Lásd erre *Engel*, Arch. I. köt. 23., 101., 133., 146., 166., 171., 123., 188–189., 196., 217., 224. p.; II. köt. 159. p. Meggyesi, Meggyesaljaiként. Továbbá *Engel Pál*: Nagy Lajos bárói. In: *Történelmi Szemle* 28. (1985) 410–411. p.
- 60 *Nagy Imre*: Sopron vármegye története. Oklevéltár. I–II. köt. Sopron, 1889–1891. (A továbbiakban: Sopron.) I. köt. 416. p. (1375)
- 61 1424-ben már emlegetik az örökösödési szerződésben. *Engel*, Arch. I. köt. 279. p.
- 62 Uo. II. köt. 492. p.
- 63 *Engel Pál*: Uradalomszervezés a Dunántúlon a XIV–XV. században. In: *Tanulmányok Pápa város történetéből*. II. köt. Szerk.: Hermann István. Pápa, 1996. 21–22. p.
- 64 Tanulmány végén közölve: 6. sz. oklevél (DL 11517.).

abban, hogy egymást kölcsönösen testvérül fogadják, és ha örökösök hátrahagyása nélkül halnának meg, birtokaik a másik családra szállnak. A felsorolt Mórighidai birtokok az alábbiak voltak: Izdenc vára, Berzőce birtok, Szigliget vára, Mórighida birtok, Meggyes birtok. Lack részről pedig a következők: Bálványos vár (Belső-Szolnok megye), Kentelke (Doboka), Sólyomkő vár (Bihar), Németi és Szarvas (Valkó).⁶⁵ A szerződés eredménytelenségét és a Mórighidaiak gyengeségét jól jelzi, hogy néhány évtizeddel később, amikor Bálványos és Sólyomkő valóban megürültek, a szerződés szerinti örökösök egyáltalán nem hallattak magukról. Sólyomkőt a birtokos Lack Jakab fiától: Lászlótól Zsigmond 1435-ben elkobozta hamispénzverés és egyéb bűnök miatt, hogy aztán Kusaly Jakcs László és Losonci Bánfi István kezébe kerüljön zálogbirtokként.⁶⁶ A másik birtokot, Bálványost pedig, mivel 1456-ban Lack Dávid ága kihalt, Losonci Dezsőfi László, Várdai István és Aladár kapta meg.⁶⁷ A Mórighidaiak örökösként való tehetetlenségét csak tetézi, hogy már 1437 előtt elzálogosították Berzőce castellumot.⁶⁸

A rövid birtoktörténeti adatokból az tűnik ki, hogy a XIV. században még birtokaikat gyarapították, ami a XIII. század végi törekvéseik folytatása. Igen lényeges pont, hogy az Anjouk által létrehozott honor-rendszerben Simon magánvárként bírta Szigligetet. Ebben minden bizonnyal annak is szerepe volt, hogy a vár éppen az egyik nemesi irányítású megyében, Zalában állt.⁶⁹ A várra vonatkozó adománylevél nem maradt fenn, és valószínűleg — látva a XIII. századi előzményeket — nem is volt ilyen. A szigligeti birtokot azonban az uralkodó *perpetuo possidendam* adta vissza 1344-ben, így ez talán a várra is vonatkozott. Simon számos tisztsége révén (több megye ispánjaként és királyi várak honor-birtokosaként) szolgálta az uralkodót, ezek mellett azonban különös jelentőségű lehetett számára Szigliget, mint saját kezelésű vára. Itt nyilván nem sokat tartózkodott és a vár igazgatását várnagyaira bízta. A XIV. században sajnos mindössze egyetlen tisztségviselőjét ismerjük, bizonyos Henrik fia: János alvárnagyot 1348-ból, akit Simon határperében

65 Kentelke esetében Lázár Miklósról hagyatkozom, ez a birtoknév ugyanis a MOL fotómásolatán olvashatatlan. *Lázár Miklós: A két Laczk család eredete.* In: Turul 2. (1884) 114. p. (A továbbiakban: *Lázár, Laczk.*)

66 *Engel, Királyi hatalom* 62. p.; *Engel, Arch.* I. köt. 414. p.

67 *Varjú Elemér – Iványi Béla: Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczy Bánffy család történetéhez.* I–II. köt. Bp., 1908–1928. I. köt. 694. p.; A Zichy és vásonekeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. I–XII. köt. Szerk.: Nagy Imre, Nagy Iván, Véghegyi Dezső, Kammerer Ernő, Lukcsics Pál. Pest-Bp., 1871–1931. (A továbbiakban: *Zichy.*) IX. köt. 530. p.

68 DL 95355.

69 Erről lásd: *Holub, Zala; Engel Pál: Honor, vár, ispánság.* In: Századok 116. (1982) 914–915. p.

említenek mint jelenlevőt és a határjárásban résztvevőt.⁷⁰ Valószínűleg a vár-nagy–alvárnagy feladatai közé tartozott ura képviselte peres ügyekben is, legalábbis erre mutat egy későbbi, XV. századi eset is. Egyéb rá vonatkozó adatokat nem ismerünk, így Henrik fia: János származását, sorsát nem lehet nyomon követni. Simon bán tisztségeihez kötődő királyi várakban mindenesetre nem szerepel, ami adatok hiányával is magyarázható, de inkább az a valószínű, hogy Simon bán saját uradalmának igazgatását szétválasztotta szolgálati birtokaitól.

Szigliget fontosságát az Anjou-korban mindössze azzal a — források hiányában — meglehetősen egyszerű érveléssel lehet alátámasztani, hogy magánvárként jelentős lehetett abban a korszakban, amelyben a királyi várak túlsúlya volt jellemző. Egyéb adatok bevonásával érdemes lesz majd alaposabban megvizsgálni a következő kérdéseket: 1. a Móríchidaiak egyéb birtokairól, ezen belül Izdencről mit árulnak el a források, nevezetesen milyen önálló politikát folytattak itt birtokosaik; 2. Simon bán tisztségei mennyiben befolyásolták önálló birtokpolitikáját. Egyáltalán érdemes-e elválasztani az önálló birtokpolitikát tisztségeitől, a fokozatos előre-lépéstől, illetve az ezekhez kapcsolódó uradalmak igazgatásától. Noha északkelet-Magyarországon is több megyében betöltötte az ispán tiszteletét (1350–51: Sáros és Szepes megye, majd az 1360-as években Szatmár, Máramaros, Ugocsa, Kraszna), saját birtokai közül Somlyó várát mégsem tartotta meg. Élete végén, amikor a báni méltóságot viselte, nyilván az itteni déli területekre összpontosította figyelmét, nem jelenti azt, hogy a XV. században megfigyelhető dunántúli hanyatlás gyökerei már ebben a korszakban kereshetők? 3. Érdekes kérdés lenne az is, hogy a XIV. században folytak-e építkezések a szigligeti várban, illetve ezek milyen jellegűek és nagyságrendűek voltak. A régész ásója sokat elárulhat arról, mennyiben volt jelentős a vár a Móríchidai-birtokokon belül, sokat tartózkodhattak-e Szigligeten, milyen jellegű épületekkel lehetett ekkor számolni, s ez — összehasonlítva egyéb korabeli várakkal — milyen eredményt mutat.

Móríchidai Simon 1375 körül bekövetkezett halála után fia: János idejében már valamivel több adat maradt fenn a várról. Ezek ugyan a Zsigmond haláláig tartó időszakban leginkább csak a helyi torzalkodásokra szorítkoznak. 1408-ban például Szenthalasi István, Szentiváni Demeter és László perelték be a zalai közgyűlés előtt Móríchidai Jánost, hogy az elfoglalta és Szigliget várához csatolta az Edelic határain belül álló nagyfői halastavukat.⁷¹ Az úgyről és a felperesekről nem hal-

70 Lásd az 51. jegyzetet.

71 1408. jún. 2.: DL 9430 (Zsigmondkori oklevéltár. Összeállította: Mályusz Elemér, Borsa Iván, C. Tóth Norbert. I–VIII. köt. Bp., 1951–2003. (A továbbiakban: ZsO.) II/2. köt. 6199. sz.

lunk többet; néhány héttel később azonban maga János fordult a zalai nemesi közgyűléshez egy másik ügy kapcsán. János a veszprémi káptalannal karöltve tiltakozott a lövöldi perjel tette ellen, aki János Újfalu birtokát, a káptalannak pedig Nagyréti területét foglalta saját határai közé.⁷² Ez utóbbi lesz az első jele annak a hosszú pereskedésnek, amely még 1424-ben is folyik a három fél között. A per végét nem ismerjük meg, azonban a részletekbe menő határkiigazítások kitűnő adatokkal szolgálnak a szigligeti vár uradalmának tisztázására, erre a későbbiekben térek majd vissza.

János a XIV–XV. század fordulóján még az aula tagja volt, de apjához hasonló magas tisztséget már nem viselt.⁷³ Perei kapcsán megismerjük néhány familiárisát: 1408-ban a lövöldi perjellel való vitában Szenci Budai Benedek képviselte János érdekeit. Tizenegy évvel később, 1419-ben pedig Tomaji László volt képviselője, aki egyúttal a szigligeti várnagy volt.⁷⁴ Tomaji László tizenhét évvel később, 1433-ban ismét előkerül mint Móríchidai-familiáris.⁷⁵ Szenci Benedekről több adatot nem ismerek, de lehetséges, hogy Tomaji Lászlóhoz hasonlóan ő is a szigligeti vár várnagya volt. A várnagy, mint helyben tartózkodó nyilván kitűnő helyismerettel rendelkezett, így peres ügyekben legalkalmasabb képviselője lehetett urának. Ugyanez volt a helyzet 1348-ban is, Henrik fia: János esetében. A Tomajiakkal való kapcsolatra már a XIV. század elején is volt példa.

Zsigmond király halála és az azt követő polgárháborús évek Szigliget történetén is nyomot hagytak. Szigliget helyzetét nehezítette, hogy a vár urai, a Móríchidaiak határozottan meggyengültek: az 1440-es években életben lévő egyetlen sarj: Móric még csak gyermek. Láttuk, hogy nagyatyja: János mester 1424-ben még örökösödési szerződést kötött a Szántai Lackokkal, aminek bő tíz évvel később már semmiféle eredménye nem volt. Sikertelenségük részben azzal magyarázható, hogy a családnak nem volt cselekvőképes tagja. A szerződés megkötésekor nem tudni, Jánost mi motiválhatta: utódlását és öröklését biztonságban érezve (két fia van ekkor életben: Miklós és Simon, valamint egy unokája: Móric) remélte a szántai Lackok birtokait megszerezni? Vagy inkább az újonnan felemelkedett, 1423-ban bárói rangra emelt, nagyhatalmú Lackok támogatását igyekezett megnyerni? Lack Jakab az erdélyi vajdai méltóságot viselte a század elején, Dávid pedig szlavón báni címet, a Móríchidaiak viszont ekkor már csak másodvonalbeli nemeseknek számí-

72 1408. júl. 10.: DL 9436. (ZsO II/2. köt. 6230. sz.)

73 1411–17 között állandó bírótársként szerepel. *Engel*, Arch. II. köt. 158. p.

74 DF 201204. (ZsO VII. köt. 659. sz.)

75 DL 12542.

tottak, így feltehetően jónak látták a Lackokkal való együttműködést.⁷⁶ Bár a szerződés kölcsönös támogatásról nem szól, nyilván ez lehetett mögöttes tartalma, Móríchidai János pedig bátran kínálta fel birtokait, amikor öröklését még biztosítva látta. A szerződésben felsorolt birtokok a család birtokállományának csúcspontját jelentették, még a valóságosan kézben tartott területeket jelölték. Izdenc 1424-ben még ténylegesen övék, hiszen hat évvel később, 1430-ban Móríchidai várnagyot találunk a várban.⁷⁷ Berzöce szintén valóságos tulajdonukat képezte, Simon fia: Móríc zálogosítja majd el 1437 előtt, de feltehetően csak 1424 után; Móríchida, Meggyes és Szigliget is a sajátjuk még. János elképzelése és szerződéskötése azonban nem a várt eredményt hozta, fiai és unokája kezei közül egyre inkább csúsztak ki birtokaik. 1430 előtt bekövetkezett halálával a család határozottan meggyengült.⁷⁸ Ekkor már egyik fia: Miklós is halott, legalábbis 1425 után többször már nem fordul elő.⁷⁹ Másik fia: Simon pedig feltehetően 1433 folyamán hunyt el hátrahagyva a kiskorú Mórícot. Ezen év november 9-én ugyanis már Simon özvegyként emlegetett felesége: Margit nevez ki gyámot az apa nélkül maradt Móríc számára. A gyámot (*tutor et protector, defensor*) Rozgonyi Simon veszprémi püspök személyében találta meg. A gyámsággal együtt járt minden birtok és vár kezelési joga, így természetesen Szigligetét is. A püspöknek kötelessége volt megtartani érdemeik szerint Móríc familiárisait (köztük vannak Szigliget várnagyai is), valamint, ha peres ügy lenne folyamatban, azt folytatnia kellett.⁸⁰ A gyámság és a birtokok feletti rendelkezési jog valószínűleg éppen Szigligetet érintette a leginkább, hiszen a Rozgonyiak ekkor a Dunántúl befolyásos urai voltak, s a kezükben tartott királyi uradalmak a fél Dunántúlt, valamint a Felvidék egy részét átfogták.⁸¹ Éppen ebben az évben, 1433-ban a Szigligethez közeli Hegyesd vára is kezükre került zálogbirtokként.⁸² A Rozgonyiaknak nagyon jól jöhetett, hogy Móríchidai Simon halálával

76 Szántai Lack Jakab és Dávid címeire: *Engel*, Arch. II. köt. 138–139. p.; továbbá *Lázár*; *Laczk* 110–117. p.; *Wertner Mór*: A szántói Laczk-család ismeretéhez. In: Erdélyi Múzeum 23. (1906) Szerk.: Erdélyi Pál. 194–197. p.

77 DL 103551: Megyericesei Demter (?) fia: Jakab mint Meggyesi Simon várnagya.

78 Halálára: DL 12312. (1430) Itt már néhainak írják.

79 Az utolsó említés 1425. jún. 25-i datálással: DL 99901.

80 Tanulmány végén közölve: 7. sz. oklevél (DL 12542.).

81 Ezeken a területeken leginkább csak egyik águk, Rozgonyi id. István és fia: János voltak birtokosok. *Pálosfalvi Tamás*: A Rozgonyiak és a polgárháború (1440–1444). In: Századok 137. (2003) 900–901. p. (A továbbiakban: *Pálosfalvi*, Rozgonyiak.) Továbbá: *Engel*, Királyi hatalom 72. p. és *Engel Pál*: Zsigmond bárói. In: Művészet Zsigmond király korában. 1387–1437. Szerk.: Beke László, Marosi Endre, Wchli Tünde. Bp., 1987. 441–442. p.

82 DL 88254.

a család meglehetősen ingatag alapokra került, hiszen a gyámsággal együtt Hegyesd vára után Szigliget is az ölükbe hullhatott vagy legalábbis annak jövedelmei. Néhány évvel később, 1436. április 13-án azonban arról értesülünk, hogy a kiskorú Móric birtokainak oltalmazója és őrzője Dombai György, Margit özvegyasszony apja.⁸³ Vajon mindkét gyám gyakorolta jogait? Az 1436-ból fennmaradt adat egy peres ügy részét képezi, amelyben Dombai Györggyel, mint Móric gyámjával álltak perben. Ha feltételezzük, hogy Rozgonyi Simon gyámmá történt kinevezése életbe is lépett, úgy Dombai György ezt követően 1434–35 folyamán, legkésőbb 1436 tavaszáig váltotta őt fel. Jóllehet az 1433. évi oklevél szövegezése szerint Margit személyesen ment a veszprémi káptalan elé, hogy Rozgonyi Simon gyámságáról bevallást tegyen, ez az intézkedés gyaníthatóan mégsem lépett életbe. Rozgonyi Simon ténykedéséről ugyanis semmiféle adatunk nincs. Van ellenben 1436-ból több adat, amelyek Dombai György működését igazolják. 1436 augusztusában Mórighidai Móric és nagyatyja: Dombai György nem tettek eleget annak a rendeletnek, amely szerint a Rábán hidat kell építeniük a béli apát számára.⁸⁴ Ezt követi egy 1436. október 3-án kelt panaszlevél, amelyben Gersei László és Pető tiltakoztak néhai Dombai György, Mórighidai Móric (itt *de Izdenec* megjelöléssel) és Mersei György volt szigligeti várnagy ellen, akiknek hegymagasi jobbágyságok kifosztották a felperesek más faluban lakó jobbágyságait.⁸⁵ Míg Rozgonyi Simon tényleges működéséről hallgatnak a források, Dombai György többször is szerepel Móric helyett vagy mellett önálló jogi cselekvőképességű személyként. A kiskorú Móric gyámja tehát kétségtelenül az anyai ágon lévő nagyapa, azaz Dombai György lett, aki Mórighidai Simon halála után mint a legközelebbi férfirokon vette kezébe a család birtokügyeit. Rozgonyi valószínűleg a két időszak közötti úrt igyekezett kihasználni, hogy rátegye kezét a Mórighidai-birtokokra, legfőképpen pedig dunántúli erősségükre: Szigligetre. A gyámság időszaka mindenesetre nem volt hosszú, Dombai György az 1436 októberében kelt oklevél szövegezése szerint már halott. Ezután Rozgonyi Simonról se hallunk többet, jogait nem próbálta feléleszteni.

A kiskorú Móric gyámsága körüli huzavona előrevetíti a XV. század közepének – második felének eseményeit. A Mórighidai család végleg elvesztette egykori erejét, egyetlen tagja kiskorú, így birtokai teljesen kiszolgáltatottak lettek az új „hódítóknak”. Szigliget kapcsán sokáig nem is hallani róluk, csak a század nyolcvanas

83 *Georgius filius Petri de Dombo tutor et conservator omnium rerum et bonorum ac possessionum Mauricii filii condam Simonis filii olim Iohannis filii Simonis bani de Moroczhyda.* DL 12899.

84 Történelmi Tár Új folyam 4. (1903) 368. p.

85 DL 92865.

éveinek végén kerülnek ismét rivaldafénybe, amikor tiltakoznak az Újlakiak szigligeti birtoklása ellen. Ám minden kísérletük kudarcba fullad. A Zsigmond-kort követő polgárháborús időszakban a vár kikerült irányításuk alól, s nem is tudták többé visszaszerezni.

Az 1440-ben megkoronázott két királlyal Szigliget mint Zala megyei vár Ulászló táborába sodródott. A várban hamarosan a Gersei Petőket találjuk, akik hosszú éveken keresztül voltak zalai ispánok (1404–38 között, majd 1441–48-ig⁸⁶), s mint Ulászló-hívek, megyéjük egyik szilárd bástyáját alkotta az Ulászló-pártnak. A Gersei Pető testvérek: László és Péter irányítása alatt állt számos nyugat-zalai vár: Rezi, Tátika, Kemend, továbbá Szentgróton is volt várnagyuk.⁸⁷ Sümeg és Hegyesd a veszprémi püspök birtokában volt,⁸⁸ Csobáncról pedig a XIV–XV. században meglehetősen keveset tudunk.⁸⁹ Az itt fekvő várak közül jelesül csak Szigliget hiányzott. A Gerseiek nem is sokáig késlekedtek. 1440 decemberéből származik első adatunk, hogy Szigligeten is megvetették a lábukat. Ulászló egy december 7-én kelt mandatumában közli, hogy Csabi István fia: György, aki az V. László-párti Szécsi János familiárisa, valamint osztályostestvére Csabi Miklós fia: László elpusztították Gersei László és Péter néhány zalai birtokát és elfoglalták Szigliget várát is. Ezért elrendeli, hogy a károkat szenvedett Gersei-testvéreket vezessék vissza birtokaikba, amire viszont a Csabiak részéről ellentmondókat találtak, így az ügyet elhalasztották.⁹⁰ Valószínűleg Szigliget gazdátlanul állt 1436 óta, s az 1440-es évek zűrzavaros állapotában hol a Gerseiek, hol a Szécsiek, vagy azok familiárisai tették rá kezüket. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a Csabiak benyomulásakor uruk, Szécsi János még zalai ispán volt.⁹¹ A források szerint ebben az időszakban többen tartottak igényt Szigligetre, ráadásul az uralkodó is megpróbálta felhasználni birtokadományként hívek toborzására. Mindez arra utal, hogy a Mórichidai-gyám elhunytá óta senki nem tartotta kézben, s nem is követhető pontosan, hogy az adományok és igényt tartók mögött ki is ült a várban ténylegesen. Az Ulászló által kiadott 1440. december 7-i mandatum örök birtoklásra szánta és

86 Engel, Arch. I. köt. 237–238. p.

87 Engel, Arch. I. köt. 339., 365–366., 400., 425., 441. p.; Csánki III. köt. 14., 98. p. (Rezi), 17. p. (Tátika), 12. p. (Kemend). 15. p. (Szentgrót).

88 Engel, Arch. I. köt. 418., 326. p.; Csánki III. köt. 14. p. (Sümeg), 10–11. p. (Hegyesd).

89 Csánki III. köt. 10. p.; 1491-ből több oklevelet is ismerünk: Zala II. köt. 631–632. p.

90 DL 92907.

91 Legalábbis csupán néhány hónappal ezelőtt, 1440. okt. 7-én még zalai ispánként szerepel, amikor Erzsébet királyné hűsége jutalmául, valamint a Gersceik ellenében megvívott Márványkő castellum, és Szécsényi László ellen Kemend oppidum megvívása miatt birtokot adományoz neki; DL 13585.

adta vissza a Gerseieknek a felperzselt birtokokat és a várat, noha végül nem iktatták be őket. Valamivel több, mint fél évvel később azonban Ulászló már másnak adja Szigligetet, nevezetesen Némai Kolos Jeromosnak, valamint Jári Baroc Baláznak és Mihálynak. Az 1441. szeptember 9-én kiadott adománylevélben Ulászló királyi várként említi (*castrum nostrum*), amit minden tartozékával együtt ad örök birtoklásra, s csak abban az esetben veheti vissza ő, vagy utódai, ha 200 jobbágyteleknyi földet adnak érte cserébe.⁹² Ulászló — az oklevél szövegezése szerint — hűségük és a hadi szolgálatokban való jelességük miatt adományozta nekik Szigligetet, holott a három személy Garai-familiáris volt, azaz Ulászló ellenfelének, V. László hívének táborába tartozott. Hármuk közül a Dunántúlon Kolos Jeromos volt a legotthonosabb, lévén ebben az időszakban a nem túl távoli Somlón várnagy, előtte pedig Cseszneken viselte ugyanezt a tisztséget.⁹³ Ulászló szándéka kétségtelenül V. László híveinek átcsábítása volt saját oldalára, de nem tudni, hogy a várat valójában Kolos Jeromosék szemelték-e ki maguknak. Az adomány vagy Kolos Jeromos és a Baroc-testvérek igénye azonban nélkülözte a realitást és a vár soha nem került kezükbe. Figyelemre méltó azonban, hogy Ulászló királyi várként tüntette fel Szigligetet, holott nincs adat arra, hogy tényleg kezébe került volna. A valóságosan várban ülők ugyanis a Gersei-fivérek lehettek. Jóllehet 1440-ben nem iktatták be őket, a várat mégiscsak visszaszerezték a Csabiaktól. Erre azok az 1441–42-ből származó közvetett adatok utalnak, amelyek a várnagyok kilétét fedik fel. Berki Fórisról és Pálról van szó, akikről más forrásokból tudjuk, hogy Gersei-familiárisok voltak. Egy 1442. január 30-án kelt pápai levélben az egyházfő kiátkozta Berki Fóris szigligeti várnagyot, mert az társaival együtt megtámadta az almádi bencés monostort, javait pusztította és az apátot elűzte.⁹⁴ Ennél még nyilvánvalóbb a Fóris és Pál által kiadott, Szigliget várában datált (*ex castro Zeglegeth*) panaszlevél, amelyben tájékoztatják urukat, Gersei Pető László zalai ispánt, hogy egy tapolcai lakos megkárosította Gersei Újfalujának javait (ez Szigliget tartozéka!) és ezért kártérítést követelnek.⁹⁵ A levél sajnos csak napi dátummal van ellátva (július 20.), pontos évszáma hiányzik. A hátoldalon feltüntetett Gersei László zalai ispáni címzéséből azonban tudjuk, hogy 1441–48 között írhatták, amit tovább szü-

92 Tanulmány végén közölve: 8. sz. oklevél (DL 13643).

93 *Horváth Richárd*: Várak és politika a középkori Veszprém megyében. PhD doktori disszertáció. Kézirat. Debrecen, 2002. (A továbbiakban: *Horváth*, PhD kézirat.) Adattár. A megye várainak várnagyai, alvárnagyai és udvarbírái 1539-ig c. fejezet. Itt: Csesznek és Somló.

94 *Lukcsics Pál*: XV. századi pápák oklevelei. Bp., 1931. II. köt. (A továbbiakban: *Lukcsics* II.) 744. p.; *Monumenta Romana episcopatus Vespriemensis*. A veszprémi püspökség római oklevéltára. I–IV. köt. Bp., 1896–1908. (A továbbiakban: *Mon. Vcspr.*) III. köt. 118. p.

95 DL 94005.

kít az a tény, hogy 1445-ben már Újlaki kezén van a vár. A két várnagy tehát valamikor 1441–45 között írhatta levelét. Főris egyébként még a későbbiekben is előkerül mint Gersei-familiáris, 1447-ben említik egy hatalmaskodás résztvevőjeként.⁹⁶ Mindez azt jelzi, hogy a Csabi-féle elfoglalás csupán átmeneti volt, ahogy a Némái Kolosnak és a Baroc-testvéreknek szánt adomány sem lépett soha életbe. Mivel a Csabi-ügy pontos végét nem ismerjük, nem kizárt, hogy a Csabiak tiltakozásakor került rövid időre Ulászló kezébe Szigliget (vagy legalábbis az uralkodó értelmezte úgy, hogy valamiért a koronára háramlott — talán a Gerseiek hűtlenek?), hogy aztán ismét a Gerseiek, illetve familiárisaik üljenek bele.

A Gerseiek azonban ugyancsak rövid ideig tartották kezükben a várat, Ulászló 1443–44. évi török elleni hadjárata idején ugyanis az V. László-párti Rozgonyi Rénold a Dunántúlon erőre kapott. Több nyugat-dunántúli várat foglalt el fivérével együtt, köztük valószínűleg Szigligetet is, aminek visszaszerzését egy 1448. március 7-én kiállított oklevél említi. Ebben a zalai nemesek egyeteme jelenti a kormányzónak, hogy korábban a lövöldi monostor Tapolcán fortalíciumot épített válaszul arra, hogy Gersei László és Péter a lövöldiek által alapított tapolcai egyházban károkat okoztak. A fortalíciumba helyezett zsoldosok rendre fosztogatták a környéket, többek között Szigliget várát és a tihanyi monostort el is foglalták, míg aztán a Gerseiek familiárisaikkal, valamint Alsólendvai Bánfi Pállal együtt kiűzték őket onnan.⁹⁷ Noha az oklevél nem jelölte meg az ellenfeleket, se a harcok idejét, mindez a Rozgonyiakkal lesz összefüggésben. 1443-ban Rozgonyi Rénold emberei voltak Tapolcán, novemberben pedig Keszthelyen maga a testvérpár: Rénold és Osvát. A Gerseiek végül Ulászló segítségével füstölték ki Szigligetről az idegen zsoldosokat — írja az oklevél, ahogy Tapolcáról, Tihanyból és Keszthelyről is. Ez 1444 februárjáig történhetett meg, ekkor ugyanis már a Rozgonyi- és Gersei-fivérek békekötéséről olvashatunk.⁹⁸ A vár Rozgonyi-kézre kerülése egyébként ismét szűkíti Berki Főrisék várnagy tisztségének idejét: 1441–43 között tölthették be ezt a posztot. Miután a vár ismét a Gerseiek kezébe került és még bő egy esztendeig az övéké maradt, már nincs pontos adat arra, hogy kik voltak a várnagyok.

A polgárháborús időszak végével Szigliget helyzete is állandósult, 1445-ben az Újlaki Miklós tette rá kezét, s végérvényesen a család birtokában maradt. 1445 októberéből ismerjük az első forrást, amely már az Újlaki-birtoklásról tanúskodik. Ám érdekesebb talán egy ennél korábbi, május 12-én datált irat, amely Szigligetet a Héderváriakkal hozza kapcsolatba. Jóllehet a Héderváriak se ezelőtt, se ezután

96 DL 14107. Az oklevél tanúsága szerint Főris ekkor már kürtösi officiális.

97 DL 93089.

98 A Rozgonyiak dunántúli tevékenységéről: *Pálosfalvi*, Rozgonyiak 918–919., 924–925. p.

nem kerülnek kapcsolatba a várral, 1445. évi említésük nyitja lehet annak, hogy Újlaki hogyan, milyen módon jutott hozzá várunkhoz. 1445. május 12-én Hédervári László pannonhalmi apát saját és Pál testvére nevében megtiltotta Rozgonyi György országbírónak, hogy Szigliget várát tartozékaival együtt Újlaki Miklós és Hunyadi János kezére bocsássa, mert az 3000 aranyforint zálogösszeg erejéig őket illeti. Amíg Újlaki és Hunyadi ki nem fizetik nekik a zálogösszeget, addig kezüket nem tehetik rá a várra.⁹⁹ Csupán fél évvel ezután, október 15-én azonban minden kétséget kizáróan Újlaki birtokai között sorolják fel.¹⁰⁰ Nincs semmiféle adat arra, ki s mikor zálogosíthatta el a Hédervári-fivéreknek a várát, ahogy arra sem, miért éppen nekik. Tény azonban, hogy többet nem hallatnak magukról, Újlaki nyilván kifizette a nekik járó zálogösszeget.

Kísérteties a hasonlóság Hegyesd és Szigliget megszerzése között. Nem vitás, hogy a későbbiekben Újlaki együtt kezelte Szigligetet Hegyesd várával, ki tudja, talán megszerzésük is hasonló módon ment végbe. Hegyesd és Szigliget elfoglalására Újlakinak azért lehetett szüksége, hogy összeköttetést biztosítson Veszprém megyei, Székesfehérvár környéki és délvidéki birtokai között és egyfajta védelmi vonalat biztosítson a Vértes erősítésére.¹⁰¹ Bár a várak uradalma nem volt nagy, fekvésük kulcspozíciójú lehetett. Hegyesd 1451-ben zálog címén jutott Újlaki Miklós kezére. Még 1433-ban Szécsényi László zálogosította el Rozgonyi Simon püspöknek és testvéreinek, s aztán testvérétől: Rozgonyi Györgytől váltotta ki Újlaki 1451-ben.¹⁰² Majd két évvel később, 1453-ban szerzett rá az uralkodótól adománylevelet, ezzel megpecsételve sorsát. Az 1453-ban kiállított új adomány nemcsak Hegyesd várára szólt, hanem éppen Szigligetre is, valamint Kaposújvár feléire.¹⁰³ Hegyesdet tehát megszerzi a Rozgonyiaktól, amiben nem kis szerepe lehetett annak, hogy felesége Rozgonyi-leány: az említett Simon és György fivéreknek, Ist-

99 DL 13850. (Pannonh. Rendt. III. köt. 512. p.)

100 Erdődy levéltár. Österreichisches Staatsarchiv, Wien. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Archivum Erdődy D 11079 (Lad. 65. Fasc. 1. Nr. 7.) Hivatkozik rá: *Csánki* III. köt. 14–15. p.; *Engel*, Arch. I. köt. 431. p. Az oklevél kiadásának pontos dátuma 1445. okt. 15. (*feria sexta proxima ante festum Beati Galli confessoris*). Az oklevelet eredetiben nem láttam, dátumának feloldásáért Horváth Richárdnak tartozom köszönettel, aki az oklevél szövegéhez Engel Pálon és Pálosfalvi Tamáson keresztül jutott.

101 Újlaki birtokpolitikájára *Kubinyi András*: A kaposújvári uradalom és a Somogy megyei familiárisok szerepe Újlaki Miklós birtokpolitikájában. In: *Somogy Megye Múltjából* 4. (1973) 4–13. p. (A továbbiakban: *Kubinyi*, Újlaki.); *Reiszig Ede*: Az Újlaki-család. I–II. köt. In: *Turul* 57. (1943) 1–13., 56–65. p. (A továbbiakban: *Reiszig*, Újlaki.)

102 DL 88254.

103 Tanulmány végén közölvc: 9. sz. oklevél (DL 14722.). Említi *Zádor Mihály*: Kaposvár. Bp., 1964. 49. p., 100. j.

vánnak leánya. Ugyanezt a taktikát követte Újlaki Berzöce castellum esetében is, amely — ne feledjük! — szintén Móríchidai-birtok volt. 1437 áprilisában Tamási Henrikhez került zálogbirtokként, előtte hasonló módon Rapolújvári Tamás kezén volt.¹⁰⁴ Tamási Henrik halála után Újlaki Miklós foglalta el, majd zálog címén került hozzá 1451-ben, ugyanabban az esztendőben, mint Hegyesd.¹⁰⁵ Hédervári Lászlónak és Pálnak nem tudjuk, ki zálogosította el Szigligetet, figyelemre méltók azonban az alábbi egyezések. A Hédervári testvérek anyja Rozgonyi Ilona volt, aki annak a Simonnak leánytestvére, akit 1433-ban a kiskorú Móríchidai Móric mellé gyámnak neveztek ki. Fivérei voltak még István, azaz Újlaki Miklós apósa, valamint György országbíró, akitől Újlaki megváltotta Hegyesdet. A Hédervári testvérek éppen Györgyöt tiltották el Szigliget elidegenítésétől. A forrásokból nem derült ki, hogy Rozgonyi Simon gyakorolt-e gyámságot Móric felett, viszont a másik gyám: Dombai György már 1436-ban meghalt, így az 1440-es évekig, amíg a Gersei Petők kezébe nem került Szigliget, nem tudjuk, ki kezelte a várat. Mindenesetre a negyvenes években a Móríchidaiak már teljesen elnémultak, így a Gerseiek könnyűszerrel ráteheték kezüket a várra. Nincs pontos adat arról, hogy Berzöcét mikor zálogosította el Móric Rapolújvári Tamásnak, hiszen csak a továbbkerülés dátumát ismerjük: ekkor, 1437-ben a rendelkező már csak Móric volt, hiszen gyámja nem volt az élők sorában. Berzöce zálogbavetése azonban jelzésértékű, és Szigliget kezelésére is fényt vet. Valószínűleg a gyám elhunytával vetették zálogba Szigligetet is, mert a vár irányításáról már nem tudtak gondoskodni. Ezért nem hallunk Mórícról az 1440-es években. Az elzálogosítás ténye később elő is kerül: 1486-ban Móric fiai pert indítanak Újlaki Lőrinc ellen, hogy az nem örökjogon, csupán zálogjogon birtokolja Szigligetet, és Móric fia: László ki akarja fizetni a zálogösszeget.¹⁰⁶ Egészen bizonyos tehát, hogy Szigligetet Móríchidai Móric vetette zálogba valamikor 1436 vége és 1440 között. Lehetséges, hogy Móric nem (kizárólag) a Hédervári fivéreknek zálogosította el a várat, hanem atyjuknak vagy a Rozgonyi-testvéreknek.¹⁰⁷

A vár végül is Újlaki Miklós birtokába került, aki feltehetően kifizette a szükséges zálogösszeget, majd meg is erősítette újonnan szerzett birtokát. V. László ki-

104 1437: DL 95355.

105 1445: *Engel*, Arch. I. köt. 279. p. (itt: Erdődy levéltár. Österreichisches Staatsarchiv, Wien. Haus-, Hof- und Staatsarchiv. D 11079); 1451: DL 14491.

106 DL 19112. A pert az Újlakiakkal foglalkozó fejezetben ismertetem.

107 Nem véletlen az egybecsés, hogy Újlaki a Rozgonyiakon keresztül ült be bizonyos Veszprém megyei várakba is, sőt éppen 1445 az az esztendő, amikor Rozgonyi család monyorósi ágának vértesi birtokaiban is feltűnik Újlaki. *Horváth*, PhD kézirat.

rály 1453. szeptember 14-én kiadott adománylevelében Újlaki Miklósnak adta érdemeiért és hűségéért Szigliget várát tartozékaival, Hegyesd várát birtokaival és Újvár felét a birtokokon tartott vásárokkal és az egyházak kegyúri jogával együtt.

3. Szigliget vára az Újlakiak birtokában

Újlaki Miklós 1457-re kialakította az egész Dunántúlt, Szlavóniát és Nyitrát átfogó hatalmas birtokrendszerét, amelynek egyik alkotóeleme volt Szigliget vára. A várat sokáig együtt kezelte másik Zala megyei várával, Hegyesddel, ami várnagyi politikájában is nyomon követhető.

Az 1450–70-es évekből Szigligeten négy várnagyot ismerünk: Martonfalvai (Őrszegi) Laca Lukácsot és Mátét (1449, 1451), Endrédi Somogyi Imrét 1455-ben, valamint bizonyos Sándort 1473-ban.¹⁰⁸ A Laca-testvérek két évig biztosan viselték a szigligeti várnagyi tisztséget, majd 1455-ben Hegyesden találjuk őket.¹⁰⁹ Nem kizárt, hogy 1441–45 között még néhány évig Szigligeten voltak, de erre nincs adatunk. Szigligeti várnagyságuk előtt Laca Máté 1446-ban már Újlaki-familiárisként várnagy volt a Komárom megyei Gesztesen.¹¹⁰ A testvérpár a Vas megyei birtokos családok közé tartozott, 1443-ban megszerezték a Vas megyei Martonfalva birtokot a Zala megyei Bánújfalva és a Fejér megyei Őrsziget birtokkal együtt, így az oklevelek ezután felváltva martonfalvainak vagy őrszeginek nevezték őket.¹¹¹ Tíz évvel később, 1455-ben Újlaki Miklós közbenjárására engedélyt kaptak, hogy Martonfalva birtokukon fából épített castellumot emeljenek.¹¹² Birtokszerzéseik és felemelkedésük Újlaki Miklósnak volt köszönhető, azonban nem tartoztak a jelentősebb családok közé. Szigligeti, hegyesdi és gesztesi várnagyságukon kívül egyelőre nincs adatunk arról, hogy betöltöttek volna más tisztséget is.

Endrédi Somogyi Imre már a tekintélyesebb Újlaki-familiárisok közé tartozott, ami tisztségeiben is nyomon követhető.¹¹³ Noha Újlaki 1471-ben kelt végrendele-

108 Martonfalvai Laca Lukács és Máté Szigligeten: 1449. ápr. 18.: DL 93152, 1451. jún. 2.: DL 93193. Hegyesden: 1455. máj. 11.: DL 93259, 1455. szept. 18.: DL 93263. Endrédi Somogyi Imre Szigligeten 1455. máj. 11.: DL 93259. Sándor: 1473. szept. 1.: DF 200531. (Ez utóbbi oklevél ismertéért Engel Pálnak tartozom köszönettel.)

109 1455. máj. 11.: DL 93259; 1455. szept. 18.: DL 93263.

110 *Engel*, Arch. I. köt. 317. p.

111 1445-ben beiktatják őket Martonfalva, Bánújfalva és Őrsziget birtokokba. Itt már Martonfalvai előnévvel illetik Laca Györgyöt, Lukácsot és Mátét. DL 13865. További birtokai: *Csánki* II. köt. 774., 834. p.; III. köt. 164., 167., 341. p.

112 DL 14945.

113 *Kubinyi*, Újlaki 27. p., 167. j.

tében ő sem szerepelt a jelenlévő és a végrendeletben felsorolt legfontosabb familiárisok között, egyike volt a dél-Dunántúl jelentősebb köznemesi famíliáinak, s rokonságban állt a végrendeletben szereplő Szentgyörgyi Vince Tamás kaposújvári várnaggyal is.¹¹⁴ Szigligeti várnagysága után két évvel, 1457-ben Gesztesen töltötte be a várnagyi posztot, ott ahol tizenegy évvel korábban még az egyik Lacát találtuk. A negyedik familiárisról, Sándorról nincs további adatunk.

A három szigligeti várnagyról azt tudjuk tehát, hogy környékbeli középnemesi famíliák tagjai voltak, de egyik sem Zala megyei. Birtokaik elhelyezkedése vagy éppen bővítése ugyanúgy állt Újlaki, mint a saját érdekükben, hiszen a nagyhatalmú bán uradalmát familiárisai birtokain keresztül tudta még erősebbé tenni. Egyiküket sem találjuk sokáig a várnagyi tisztségben, Szigligeten is csupán egy-két évig viselték ezt a tisztségüket. Úgy látszik, hogy Újlaki Hegyesd és Szigliget között váltogatta várnagyait, ebben nyilván a földrajzi közelség játszott szerepet. Somogyi Imre hegyesdi várnagyságára ugyan nincs adatunk, de nem zárható ki teljességgel, hogy ott ne fordult volna meg. Figyelemre méltó, hogy mindhármukat megtaláljuk a kissé távolabb eső gesztesi várbán, azonban a Veszprém megyei várakban egyikük sem viselt tisztséget. Sőt egyetlen más Veszprém megyei várnagyot sem találunk zalai várnagyként.¹¹⁵

A várnagyok tevékenységéről nem sokat tudunk, az 1450–60-as évek várnagyai kizárólag hatalmaskodási ügyek miatt kerültek előtérbe. 1449 áprilisában Martonfalvai Laca Lukács és Máté újfalusi és martonfalvai jobbágysai vonultak át pusztítani Gersei Péter és László Tilaj nevű birtokára.¹¹⁶ Ez az első jele a Gerseiek ellen elkövetett folyamatos zaklatásnak, jobbágysaik fosztogatásának. Úgy látszik, a hegyesdi és szigligeti várnagyok ebben alaposan együttműködtek. Erre mutat legalábbis az a két oklevél 1451-ből majd 1455-ből, amelyekben Újlaki személyesen parancsolja meg mindkét vára várnagyainak, hogy ne molesztálják a Gerseiek jobbágysait, ne telepítsék át azokat saját birtokaikra, s ha bármi vitás ügyük lenne, azt ő majd elintézi.¹¹⁷ Valószínű, hogy a várnagyok helyben tartózkodtak. A Gerseiek ellen elkövetett békétlenkedések résztvevői egyébként nem feltétlenül maguk a vár-

114 Újlaki végrendelete: alább, 129. j.

115 Horváth, PhD kézirat. Adattár: A megye várainak várnagyai, alvárnagyai és udvarbírái 1539-ig.

116 DL 93152.

117 DL 93193 – 1451. jún. 2.; DL 93259 – 1455. máj. 11. A levelek kapcsán derül ki egyébként, hogy 1455-re Gersci Péter már nincs az élők sorában. Míg 1451-ben még mindkét Gersci testvért megemlítik (ugyan nem név szerint: *egregiorum filiorum Pethew de Gese*), 1455-ben már csak Pető Lászlót. Az ellenük irányuló hatalmaskodások 1455 után megszűnnek, 1456-ban már László sincs az élők sorában (DL 93282).

nagyok, hanem azok jobbágysai voltak, legyenek akár Újlaki szigligeti uradalmáról (Újfalva), vagy a várnagyok saját birtokáról valók (Martonfalva). Csúpan a XV. század végéről – XVI. század elejéről van tényleges adatunk arra, hogy a szigligeti várnagy a vár mellett, Újfaluban is lakott,¹¹⁸ de nem lehetett ez másként a korábbi évtizedekben sem.

A Lacáknak és Somogyi Imrének szereplése azt mutatja, hogy kinevezésük beillesztette az Újlaki-familiárisok észak-dunántúli uradalmakban való mozgásába, viszont személyük Szigligetet nem a komolyabb várak közé sorolta. Még ha Somogyi Imre szerepe birtokai, rokonsága és főleg székesfehérvári kapitánysága miatt fel is értékelődik, Újlaki nem a jelentősebb familiárisait nevezte ki Szigliget élére. A vár uradalma sem volt túl nagy: az 1453. évi adománylevel szerint öt falu tartozott hozzá, még ha egy korábbi oklevél az uradalmat 200 jobbágytelek nagyságúnak is jelölte meg. Hegyesd várának tartozékai ezzel szemben szétszórtabbak voltak, de annyival jelentősebbek, hogy itt Györök falu vámmal is rendelkezett, Válluson pedig pálos kolostor állt.

Az 1450-es évek birtokszerző akciói és a birtokok megerősítése után Újlaki egy ideig kezében tartotta mindkét várat, később azonban elzálogosította őket. Bár évtizednyi eltéréssel, a várak nagyhatalmú familiárisainak kezébe kerültek. Hegyesd legbensőbb embere: Pacmáni Tamás kezébe, aki később Újlaki végrendeletében a familiárisok között az első helyen állt, s akit a bán végrendeletének végrehajtójául jelölt meg. Pacmáni 4000 forintot kölcsönzött urának, ezért adta neki Újlaki a várat, de az már 1460, az iktatás előtt Pacmáni kezén volt.¹¹⁹ Szigligetet ezzel szemben több, mint tíz évvel később zálogosította el Csornai István németújvári várnagynak, aki korábban Kanizsai-familiáris volt, az 1470-es években viszont Újlaki szolgálatába állt. Csornai birtokain keresztül Újlakinak sikerült összekötnie különálló németújvári uradalmát a többi dél-dunántúli és szlavóniai birtokával.¹²⁰ Valószínűleg ehhez a törekvéséhez tartozott Szigliget zálogba vetése is, bár egyúttal a vár csökkenő jelentőségét is mutatja, hiszen már nem volt olyan fontos a bánnak, hogy azt saját kezében tartsa. A zálogba vetés valamivel 1475 előtt történt, hiszen az 1475. október 17-én kiállított oklevélben Csornai István már zálogbirtokosként köti ki, hogy miután Újlaki Miklós 1500 aranyforintért adta neki Szigligetet, csak akkor bocsátja vissza, ha maga Újlaki, felesége: Dorottyia, illetve fia: Lőrinc, avagy Pacmáni Tamás visszafizeti neki az összeget. Máskülönben Csornai felesége: Ka-

118 1482. máj. 22.: Zala II. köt. 621. p.; 1504. márc. 8.: Pannonh. Rendt. III. köt. 587–588. p.

119 DL 89029. Iktatás: DL 15431. Említi: *Horváth*, PhD kézirat. Pacmáni jelentőségére és szerepére: *Kubinyi*, Újlaki 25. p., *Horváth*, PhD kézirat.

120 Csornairól: *Kubinyi*, Újlaki 19. p., 180. j.

talán vagy leánya Krisztina kezeli halála után a várat.¹²¹ Újlaki Miklós életében nem is került vissza saját tulajdonába, a zálogösszeget már csak fia fizette vissza.

Csornai 1477-ben hunyt el, ugyanabban az esztendőben, mint ura, s a vár valóban leányának: Krisztinának és annak férje, Turóci Györgynek kezébe került. Mindezt Krisztina testvére: Csornai Jeronima panaszleveléből tudjuk, aki szintén igényt emelt a várra férjével, Szántai Botka Jánossal együtt. Az 1481. július 3-án kelt panaszlevelben azt állítják, hogy Turóci György és Csornai Krisztina jogtalanul foglalták el a Jeronimát megillető Sopron megyei birtokokat, valamint Szigliget várát.¹²² Figyelmen kívül hagyták azonban azt a tényt, miszerint 1471-ben Csornai fiúsította Krisztina leányát éppen azokban a Sopron megyei birtokokban, amelyekre ők 1481-ben igényt tartottak.¹²³ A felperesek panaszára Guti Ország Mihály nádor felszólította a vasvári káptalant, hogy Turóci Györgyöt és Krisztinát idézze meg, s a panaszosoknak 32 napon belül adják vissza az elfoglalt birtokokat. A Csornai-örökösök között kialakult peres helyzet figyelmeztető lehetett Újlaki Lőrinc számára, aki ezt látva határozottan gyorsan cselekedett. 1482 márciusában már vissza is akarta fizetni a zálogösszeget, így az uralkodóhoz fordult, aki felszólította Turóci Györgyöt, hogy a pénzt vegye át, és bocsássa vissza Szigliget várát Újlaki Lőrinc kezébe.¹²⁴ Az uralkodó felszólítását követően Turóciról és Krisztináról már nem is hallunk többet. Néhány hónappal később, 1482. május 22-én Lőrinc herceg tisztjét: Almádi Sánta Pált találjuk Újfaluban, aki eltított mindenkit Szigliget várának és tartozékainak elfoglalásától.¹²⁵ Az, hogy az Újlaki-tisztartó Újfaluban, a szigligeti vár legfőbb településén székel, arra mutat, hogy a vár is irányítása alá került. Az okleveles adatok azonban mégsem egyértelműek tekintetben, hogy Mátyás felszólítását követően Turóciéktól valójában ki is váltotta vissza a várat: Lőrinc herceg, avagy a befolyásos Újlaki-familiáris, Pacmáni Tamás. Az 1475. évi oklevél ugyanis mindkettejüket jogosulttá tette erre, s lám, a Csornai-féle bevállalt követően több, mint tíz évvel később, 1486. január 4-én Pacmáni Tamás az uralkodóval át is íratta.¹²⁶ Sőt, néhány hónappal később, 1486. május 1-jén arról értesülünk, hogy Újlaki Lőrinc visszafizette Pacmáni Tamásnak az 1500 forintot Szig-

121 DL 39322; Magyar Történelmi Tár IX. 74. p. Átiratként az 1486. jan. 4-én kiállított, Pacmáni Tamás kérésére megerősített oklevélben.

122 DL 61838, kiadása: Sopron II. köt. 538. p.

123 DL 100876.

124 DF 233310. Az oklevél ismeretét Engel Pálnak köszönöm.

125 Zala II. köt. 621. p.

126 Lásd a 121. jegyzetet.

liget visszaváltásáért.¹²⁷ Eszerint a vár visszaváltásában Pacmáninak is szerepe volt, lehet, hogy korábban ő adta kölcsön Újlakinak a szükséges összeget, amire már ismerünk hasonló példát. Noha ebben az esetben az oklevél hallgat a kölcsönről, s egyértelmű visszaváltásról van szó, úgy tűnik, Szigliget ténylegesen mégis Lőrinc herceg kezében volt. Igaz ugyan, hogy 1484-ben a hűséges familiáris, Pacmáni átmeneti kegyvesztettségének lehetünk tanúi, amikor Palotán tartották foglyul,¹²⁸ mégsem valószínű, hogy 1482-ben őt magát tiltotta volna Lőrinc herceg tisztartója Szigliget elfoglalásától. Akik ellen az eltiltás irányult, azok Mórighidai Móric fiai: László és István lesznek.

Az 1470-es évek végén háttérbe tolt szigligeti vár szerepe Újlaki Miklós halála után egy csapásra felértékelődött. Jóllehet Újlaki végrendelete nem hagyott kétséget afelől, hogy birtokai kire szálljanak, a nagyhatalmú bán halálával többen is áhítozni kezdtek a hatalmas birtokrendszerre, s köztük Szigligetre is.¹²⁹ Az Újlaki Lőrinc ellen indított persorozat valójában a Mórighidaiak felbukkanásával kezdődött, hogy azután Újlaki Miklós leányági rokonainak követeléseivel folytatódjon.

1436, a Dombai György halála után tett elzalogosítás óta a Mórighidaiak nem hallattak magukról, nem jelezték sem birtokaikra vonatkozó igényüket, sem visszaváltási szándékukat. Az 1470-es évekre Móric már nem volt az élők sorában, fiai: László és István jelentek meg, hogy felélesszék régi jogukat. Valószínűleg a nagyhatalmú Miklós bán halálával láttak esélyt Szigliget és Berzöce visszaszerzésére. Ez a kezdeményezés azonban már a család hatyúdala volt. A XIII. századi eredetű család az 1400-as évek végén még a bárói rendbe számított ugyan, Lászlót a zászlósurak között említették, ami nagy kiterjedésű meggyes-szinyérvári uradalmanak volt köszönhető (az 1470-es évektől meggyesi Móroc illetve Meggyesaljai előnéven szerepelnek), azonban birtokaik nagy része már idegen kézen volt.¹³⁰

127 *In octavis f[festi] B[feati] Georg[i]i martiris* (1486. máj. 1.) – *Expeditio authentica capituli ecclesie Wesprimiensis super eo, quod magister Iohannes de Korothna protonotarius palatinalis, Laurentius Parvus de Gyborth, Ambrosius Therek de Enying, Petrus de Somlyó et Emericus de Pernesz iuxta literas obligatorias pariter et fassionales coram Stephano de Báthor iudice curie factas – in persona domini Laurentii comitis de Ujlak pro redemptione castris sui Szigliget Thome Parvo de Pázmán 1050 fflorenos] auri in castro Hegyesd deposuerint. Tóti Lengyel elcnchus, 10. p.* (Az 1050 forint elírás lehet.) Az eredeti oklevelet a DL gyűjteményben nem találtam.

128 Horváth, PhD kézirat.

129 Végrendeletében minden birtokát fiára: Lőrincre hagyta, annak magtalan halála esetén leányaira: Katalinra, Fruzsínára, Orsolyára, illetve unokájára (Katalin leányára): Magdolnára. 1471. febr. 14. DL 17162.

130 *Engel Pál: A magyar világi nagybirtok megoszlása a XV. században. II. köt. In: Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei 5. (1970) 293., 305., 310. p.*

Szigliget visszaszerzésére irányuló szándékuk első jele azonnal Újlaki Miklós 1477-ben bekövetkezett halála után mutatkozott meg, amikor Meggyesaljai László 1478 júniusában a budai káptalan elé járult, hogy tiltakozását fejezze ki Újlaki Lőrinc Szigliget várának és Berzöce kastélyának elfoglalása ellen.¹³¹ Az eltiltásban nem említi, hogy a vár őt illetné, s független attól is, hogy Szigliget akkor éppen a Csornai-Turóci pár kezén volt zálogban. Meggyesaljai László éppen ezt a kínálgató úrt igyekezett kihasználni: 1477-ben egyszerre hunyt el a vár tulajdonosa, Újlaki Miklós és a vár zálogbirtokosa, Csornai István. Tiltakozásának semmi foganatja nem volt, de nem engedi veszni az ügyet. 1486. február 5-én, a budai nádorválasztó országgyűlésen ismét tiltakozásának adott hangot. Panasz emelt, hogy Szigliget vára Újlaki Lőrinc kezén van, hiszen a vár — állította — örökjogon őt illeti. Jogai védelmére bizonyító okiratokat akart bemutatni, egyúttal egy zacskó pénzt is magával hozott, hogy a zálogösszeget kifizesse, mert Újlaki csak zálogjogon, nem pedig örökjogon birtokolja a várat. Labdavarsányi Jósa, Lőrinc herceg képviselője azonban sem a pénzt nem fogadta el, sem az okiratokat nem nézte meg, mert azt állította, hogy Lőrinc apja, Miklós halála óta semmiféle Szigligetre vonatkozó iratot nem látott, így nem tudja, hogy örökjogon vagy zálogjogon birtokolja-e a várat.¹³² Ezzel kezdetét vette a hosszan tartó pereskedés, amely még 1489-ben is folyt, végössé lezárását azonban nem ismerjük. Az 1486. februári perbehívás folytatásaként 20 nappal később, február 25-én az országbíró elé járult Újlaki Lőrinc, hogy tiltakozzon a Meggyesaljai László által kezdeményezett ügy ellen. Kijelentette, hogy Ladvarsányi Jósa nem úgy járt el, ahogy ő megparancsolta neki, mert hagyta, hogy okiratok bemutatására kerüljön sor, így viszont könnyen megfosztható lenne jogaitól. A perhasztásért hat márkát fizetett az országbírónak. Batori István országbíró így május 1-re halasztotta az ügyet.¹³³ Ezek után a per tovább folytatódott, de érdemi döntés nem született. Áprilisban Meggyesaljai ismét perbe vonta a herceget, a megjelölt május 1-i napon azonban Lőrinc akadályokra hivatkozva nem jelent meg. A pert októberre halasztották, majd 1487 májusára. Újlaki Lőrinc többszöri felszólításra sem mutatta be iratait, nem jelent meg a kitűzött tárgyalási napokon. Az ügy folytatásának még 1489-ben is van nyoma, de ezután már nem hallunk róla többet.¹³⁴ Az ügy lezárását nem ismerjük, ha egyáltalán volt lezárása az ügynek, hiszen Meggyesaljai László nem sok reményt táplálhatott a nagyhatalmú herceggel szemben. A per alatt Lőrinc mindvégig szilárdan ült a várban és az övé is maradt egészen haláláig. A Meggyesaljaiak támasztotta jogigény mindenesetre valóságos

131 DL 18067.

132 Tanulmány végén közölve: 10. sz. oklevél (DL 19112).

133 Tanulmány végén közölve: 11. sz. oklevél (DL 19121).

alapokon nyugodott, hiszen láthattuk, hogy az 1440-es években Újlaki Miklós gátlátalan birtokfoglalásainak egyik módszere a zálogba vetett várak megszerzése, majd az uralkodóval való elismertetése volt. Az eredeti Mórchidai/Meggyesaljai birtokosok 1436 utáni eltűnésének, majd a Hédervári-fivérek zálog címén való tiltakozásának, továbbá a vár Újlaki-kézbe jutásának rejtélye világossá válik az 1480-as évek végének perével. A zálogösszeg, amit a nádorválasztó országgyűlésen Meggyesaljai László ki akart fizetni, kétségkívül az az összeg lehetett, amivel egykor elzálogosították a Héderváriaknak vagy a Rozgonyiaknak, s amit később Újlaki Miklós valószínűleg kifizetett, hogy a várhoz jusson. Ennek a Meggyesaljai-féle zálogösszegnek semmi köze az 1475-ben Csornainak való elzálogosításhoz, azt Újlaki mint a várral már „jogosan” rendelkező birtokos bocsátotta a német-újvári várnagy kezébe, s aztán fia — mint láttuk — vissza is váltotta. A kérdés inkább az, hogy az 1453-ban nyert szigligeti birtokra vonatkozó „új adományról” szóló iratot vajon azért nem mutatta be Újlaki Lőrinc az országbírónak, mert annak jogi bizonyító ereje semmissé vált volna a Meggyesaljaiak által felmutatott korábbi iratokkal szemben? Bizonyos, hogy Lőrinc tisztában volt azzal, apja hogyan jutott hozzá a várhoz, s éppen ezért nem engedte a pert a bizonyítás fázisában jutni, hiszen valójában maga is elismerte, hogy könnyen megfosztható lett volna jogától. Mindamellet érdekes a kérdés, vajon melyek lehettek azok az iratok, amelyeket Meggyesaljai László szeretett volna bemutatni jogai igazolása végett. Biztosra vehetjük, hogy az 1258., 1259. és 1274. évi oklevelek, majd az 1344. évben keltezettek köztük voltak, hiszen ezek azok, amelyeket rendre bemutattak a XV. század első felének birtokpereiben is. Ezeket már ismerjük. De vajon melyek lehettek az ezután következők? Vajon maradt-e bizonyítéka az 1436–40-es években történt elzálogosításnak? Vagy Meggyesi rendelkezett-e olyan oklevéllel, amely kifejezetten a szigligeti castrum jogos birtoklására vonatkozott, hiszen az 1486. évi perben kifejezetten a várról volt szó (természetesen uradalmával együtt), nem pedig csupán Szigliget possessióról, amelyhez való jogukat az analógia ismerjük. Ezzel egy csapásra megoldódna a XIII. század végének problémaköre. Nagy kár ötszáz év távlatából, hogy László a nádorválasztó országgyűlésen nem nyithatta ki sem a zálogösszeget tartalmazó bőrzacskóját, sem bizonyító iratait!

134 Az idézett 1486. febr. 7. és 26-i perindító iratok után a következő oklevelek vonatkoznak a perre: DL 19135: 1486. ápr. 17. győri káptalan; DL 19122: 1486. okt. 24. Bátori István; DL 19195: 1487. febr. 23. veszprémi káptalan; DL 19196: 1489. veszprémi káptalan. Az oklevelek többsége tartalmazza a két februári Bátori István-féle oklevelet tartalmi átírásban, továbbá egymásra is hivatkoznak, általában a perhalasztás különböző állomásait mutatják be. Érdemi adatot nem tartalmaznak, ezért részletes ismertetésüktől eltekintek.

A Meggyesaljaiak birtokaik visszaperlésének eredménytelensége ellenére Szigligethez és Berzócéhez való jogukat mindvégig fenntartották és az 1490-es években született szerződésben is birtokaik között emlegették, anélkül, hogy ténylegesen birtokolták volna. A két várra vonatkozó igényük tulajdonképpen a család kihalásával ment csak feledésbe. Valószínűleg az 1486 és 1489 közötti perek sem zárultak le, ám az állandó perhalasztással az igény és a kitartás egyszerűen elhalványodott. A pert indító Meggyesaljai László 1490 szeptemberében már nem volt az élők sorában, fivére: István pedig inkább saját boldogulásával, illetve a László által felhalmozott adósságok törlesztésével foglalkozott, mintsem régi jusuk visszaszerzésével. Ezt szolgálta először az 1490. szeptember 24-én kötött kölcsönös örökösödési szerződés a Perényiekkel és a Bátoriakkal.¹³⁵ A három fél a következő volt: Batori István országbíró és testvérei: András és Pál, valamint András fiai: György, István, András; továbbá Perényi János és fiai: Gábor, Mihály, István; végül Meggyesaljai István és felesége: Margit. A szerződésben foglaltak szerint a megjelölt birtokok egymásra szállnak, ha egyik vagy másik fél örökösök nélkül halna meg. A szerződés egyértelműen a Perényieknek és a Bátoriaknak kedvezett, hiszen nekik utódlásuk biztosítva volt, míg Istváné nem. Maga a szöveg is kiemeli, hogy a szerződést Istvánnak attól való rettegésében kötötték, hogy ha utódok hátrahagyása nélkül halna meg, birtokait és javait békében tudhassa és nyugodt lélekkel hagyhassa hátra.¹³⁶ A szerződésbe a Meggyesaljaiak minden birtokát belefoglalták, függetlenül attól, hogy az valójában kezükön volt-e vagy sem. Így került a Perényieknek és Bátoriaknak szánt birtokok közé Szigliget is. Az intézkedés valójában a nagykiterjedésű Szinyér-Meggyesi uradalomról szólt, amelynek megszerzésében Meggyesi igyekezett érdekelte tenni a környéken birtokos Bátoriakat és Perényieket.

135 DL 19676 (fehérvári kercsztes konvent), DL 71026. Kiadása: Sopron II. köt. 562–565. p. Átirásai: DL 71027, DL 72053 (II. Ulászló 1490. szept. 28.). Itt derül ki az is, hogy Meggyesaljai László már nincs az élők sorában.

136 *quia idem Stephanus filius Mauricii prolibus utriusque sexus, sed et aliis fratribus et proximis, in quos bona et iura sua possessionaria condescendi deberent penitus orbatus haberetur, de futurisque sobolibus non procreandis formidaret, velletque idem Stephanus filius Mauricii eo vivente amicos tales habere, quorum auxilio et favore quieto animo in bonis suis frui et gaudere posset, obhoc eedem partes in bonis et iuribus suis possessionariis infranotandis, hanc fraternalem adoptionem et contractum perpetuo duraturum fecissent, quod si divino volente iudicio, cuius dispositioni cuncta sunt insolubili lege subiecta, memoratum Stephanum filium Mauricii ab hoc seculo absque heredum solacione decedere et deficere contingeret, extunc universa eiusdem castra, castella, oppida, possessiones porcionesque et iura possessionaria, puta...* (itt következik a birtokok felsorolása, és a felek ezekben való részesedése). Sopron II. köt. 562–563. p.

A szerződés miéртje, István igazi szándéka teljességgel megvilágosodik alig egy évvel később. 1491 júliusában a birtokok ígérétének fejében óriási összegű pénzt: 21 000 forintot kívánt felvenni a szerződő felektől. Testvére: László halála után ki kellett elégítenie ugyanis annak özvegyét hitbérében és jegyajándékában, továbbá familiárisait és hitelezőit, s ehhez meglehetősen nagy összegre volt szüksége, amelyet csak úgy tudott előteremteni, ha birtokait elidegeníti. A kölcsön felvételéről intézkedő oklevélben ismét megerősítette az örökösödési szerződést, mondván, ha a kölcsön visszafizetése nélkül halna meg, akkor birtokai (azok is, amelyek idegen kézben voltak.) az 1490. évi szerződés értelmében szálljanak Bátori Istvánra és Perényi Jánosra, illetve azok örökösire. Feleségét, Margitot azonban meg kell tartaniuk birtokaiban, amíg férje nevét viseli, s ha újból férjhez menne, csak 3000 forint megfizetése után vehetik el tőle birtokait.¹³⁷ A nagyszögű pénz a család teljes csődjét jelezte: István több birtoka idegen kézen volt, hatalmas összegű adósságot halmoztak fel, utódjuk pedig nem volt. István hamarosan meg is halt, 1493 szeptemberében már özvegyéről olvashatunk, aki Butkai Péter rokonának adja halála esetére a férjétől ráhárított birtokait.¹³⁸ A Meggyesaljai családnak magva szakadt, birtokai pedig István szándéka szerint Bátori Istvánra és Perényi Jánosra kellett, hogy szálljanak. Meggyessel és a hozzá tartozó Szinyér várával így is történt, már 1493-ban közösen tiltottak el mindenkit a birtok és a vár elfoglalásától, 1494 után viszont már csak a Bátoriak kezén találjuk.¹³⁹ Izdenc is, úgy tűnik, csak a Bátoriak kezére került később.¹⁴⁰ Bátori István országbíró, mint az 1486–89. évi birtok-visszaigénylő perek bírója, pontosan tisztában volt azzal az 1490. évi szerződés megkötésekor, hogy mely birtokok nem voltak a Meggyesaljaiak kezén. Erre utal az az 1494. február 28-án kiállított oklevél, amelyben kinyilvánítják, hogy a jelenleg idegen kézben lévő Meggyesaljai birtokokat, úgymint Szigligetet és Berzócét, ha sikerül visszaszerezniük, egyenlő részre kell osztani a felek között.¹⁴¹ A felek azonban itt egy újabb taggal bővültek a már ismert Bátoriak és Perényiek mellett, jelesül Béltelki Drágfi Bertalannal. A megegyezés előzménye a következő: Drágfi perbe vonta Bátori Istvánt és fivérét: Andrást, valamint Perényi János fiait: Gábort, Mihályt és Istvánt a Meggyesaljai-birtokok miatt, majd ennek

137 Tanulmány végén közölve: 12. sz. oklevél (DL 19742, DL 71034).

138 A körösszegi és adorjáni gróf Csáky család története. I. köt. Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez. Bp., 1919. I. köt. 475. p. (1493. szept. 5.)

139 *Koppány Tibor*: A középkori Magyarország kastélyai. Bp., 1999. 179. p.

140 *Engel Pál*: A magyar világi nagybirtok megosztása a XV. században. I. köt. In: Az Egyetemi Könyvtár Évkönyve IV. köt. (1968) 341. p.

141 DL 71054.

eredményeként született a fenti megegyezés, miszerint Meggyesaljai István minden birtokának egyharmad részét Drágfinak és fiainak kell adniuk, kivéve Szinyért és Meggyest (pedig éppen ez a örökség jelentős része), és azon birtokokat is, amelyek most még idegen kézen vannak. Drágfi Bertalannak volt tehát valami kapcsolata a Meggyesaljai-birtokokkal, ha a másik két fél azonnal átengedte neki a birtokok egyharmadát, jöllehet az 1490. évi szerződés szerint azok csak őket illették. Igaz ugyan, hogy a birtokegyüttes jelentős részét kitevő Szinyér-Meggyest visszatartották, így komolyabb birtokok nem juthattak Drágfinak. Mindenesetre az a tény, hogy Drágfi Bertalan beperelését követően valóban azonnal megosztottak a birtokokon, azt jelenti, hogy Drágfi fel tudott mutatni olyan iratokat, amelyek szerint valóban járt neki bizonyos rész az örökségből. Lehet, hogy még korábban vele is kötött Meggyesaljai örökösödési szerződést, vagy pedig ő is hitelezői közé tartozott, s a hitel visszafizetésére bizonyos birtokok leköttése volt a garancia.

A Meggyesaljaiakkal kötött szerződés igazi nyertesei azonban a Bátoriak lettek. A szinyér-meggyesi uradalomra végeredményben ők tették rá a kezüket, s a későbbiekben is van arra példa, hogy bizonyos Meggyesi-birtokokat csupán sajátjukként kezelték. Erre utalhat az 1525. május 24-én keletkezett oklevél, amelyben a néhai Meggyesaljai birtokokról folyó perben (Szinyér vár, Meggyes oppidum, Szigliget vár, Berzöce kastély) az uralkodó nyomatékosan felszólította Bástori Istvánt, Györgyöt és Andrást (István néhai országbíró és erdélyi vajda testvérének: Andrásnak fiait), hogy összes oklevelüket, amelyek a mondott birtokokról egykor Perényi János, Bástori István és Kusalyi Jakcs Ferenc között keletkeztek, kötelesek kiadni a Perényieknek. A Bástoriak azonban többszörös felszólítás ellenére sem engedelmeskedtek.¹⁴² Jöllehet az 1486-ban kezdeményezett perben Meggyesaljai László nem szerezte vissza Szigligetet, Bástori István tisztában lehetett azzal, hogy a valódi, jog szerinti birtokos ő volt. S valóban Újlaki Lőrinc halálával úgy tűnik, ők is igényt tartottak ezekre a birtokokra, köztük Szigligetre is. Azt állították Szigliget vára *hereditario titulo iuris* őket illeti meg — nyilván az 1490. évi örökösödési szerződés alapján.¹⁴³

142 DL 71194.

143 *Holub*, Községek/a 198–199. p. Lőrinc herceg halála után a Bástoriak igényét Holub részletezi, azonban az ezt tartalmazó eredeti oklevelekre nem sikerült rábukkannom. A Holubnál feltüntetett jelzetekbe (DL 24723, 24724, 24725) hiba csúszhatott, ezekben a várra vonatkozó igényük nem szerepelt. A Tóti Lengyel clenchusok azonban megőrizték azt az adatot, miszerint 1526. márc. 28-án Szaniszlófi Bástori György, István és András tiltakoztak az ellen, hogy a királyné Lengyel-tóti László, János, Gáspár és Boldizsár kezébe juttassa Szigligetet, illetve ők maguk elfoglalják azt. Tóti Lengyel clenchus 13. p.: *Feria 4 maioris Hebdomade — Protestatio et inhibitio nominibus Georgii, Stephani et Andree de Bathor, filiorum quondam*

A Meggyesaljaiak, majd a Bátoriak mellett mások is akadtak, akik Szigligetre jogot formáltak. A XV–XVI. század fordulója után már gyakoriak az Újlaki birtokokért indított perek, amelyek nyitját Lőrinc fokozatos gyengülésében, hatalmának megingásában kereshetjük. Lőrinc 1494–95. évi lázadása, azaz a törökkel való egyezkedés gyanúja után az uralkodó csak úgy adott neki kegyelmet, hogy az 1496. évi országgyűlés kimondta: magtalan halála esetén birtokai a koronára háramlanak.¹⁴⁴ A XVI. század elején a birtokokra, köztük Szigligetre áhítozók többnyire néhai Miklós bán leányági örökségére hivatkozva igyekeztek jogot formálni. 1504-ben unokahúga: Perényi Orsolya indított pert Lőrinc ellen, hogy az anyja után járó öröksézt adja ki neki. Noha Lőrinc megígérte, hogy a Nyitra megyei Temetvény rá fog szállni, halála után ez mégsem így lett.¹⁴⁵ Orsolya után nem sokkal később Guti Ország Mihály és Ferenc álltak elő követelésükkal, akik nagyanyjuk: Katalin (Újlaki Miklós leánya) leánynegyedét igyekeztek megszerezni maguknak, köztük Szigliget várát is.¹⁴⁶ Igényüknek Lőrinc herceg halála után is hangot adtak: 1525 júniusában a Gúti Ország-testvérek (Ferenc, Imre, Dorottya, ennek férje: Korlátkövi Péter és Borbála) eltiltottak mindenkit az Újlaki-féle birtokok elfoglalásától. A birtokok között természetesen Szigliget is fel volt sorolva.¹⁴⁷ Ekkortájt keletkezhetett az a csonkán fennmaradt oklevél is, amelyben Gúti Ország Ferenc és Imre kívánják bevezettetni magukat Újlaki Miklós birtokaiba, így Szigliget várába is, amelyek az Újlaki és Maróti Miklós között kötött szerződés és annak királyi jóváhagyása értelmében őket illeti.¹⁴⁸ A nevezetes szerződés valóban fennmaradt fogalmazvány formájában 1465 körüli datálással, és ebben Újlaki Miklós két fia: Lőrinc és István nevében szerződést kötött vejével (Katalin leányának férjével) Maróti Lajossal és annak testvérével: Mátéval arra az esetre, ha a felek örö-

Csaniskoffy (helyesen: Szaniszlófi) de eadem Bathor, coram conventu Simigiensi interposita; — tenore quarum Ladislaum, Iohannem, Gasparem et Balthasarem Lengyel de Tóthi, ab impetratione arcis Szigligeth in comitatu Zaladiensi site appertinentiarumque eius, — regiam maiestatem ab eiusdem collatione, loca vero credibilia a facienda statutione inhihent.

144 *Reiszig*, Újlaki 63–64. p. Az ezt megelőző 1494–95. évi Veszprém megyei katonai hadműveltekre: *Horváth*, PhD kézirat.

145 *Reiszig*, Újlaki. 60. p.; 1507: Perényi Orsolyának és férjének: Balassa Ferencnek ígéri Temetvényt. A Balassa család levéltára. 1193–1526. Fekete Nagy Antal kézírata alapján sajtó alá rendezte és szerk.: Borsa Iván. Bp., 1990. (A továbbiakban: Balassa.) 480–481. p. Ezután Thurzó Eleké lett. (Lásd *Erdélyi Gabriella*: Egy kivételes karrrier Mohács előtti kezdetei: Bethlenfalvi Thurzó Elek. In.: Emlékkönyv R. Várkonyi Ágnes születésének 70. évfordulója ünnepére. Szerk.: Tusor Péter. Bp., 1998. 123. p.)

146 DL 1519: DL 23263.

147 DL 66058.; Balassa 572. sz.

148 DL 104551. Az oklevélre Horváth Richárd hívta fel a figyelmet.

kös nélkül halnának meg. Ebben az esetben a birtokok a másik félre és annak örökösire kell, hogy szálljanak. A birtokok közt természetesen ismét szerepel Szigliget vára is, amely ekkor még nem volt elzálogosítva Csornai Istvánnak.¹⁴⁹ Az 1525 körüli csonkán fennmaradt oklevél hátoldaláról derül ki, hogy az igény Csulai Móré László ellenében fogalmazódott meg, aki ekkor már több birtokot, köztük Szigliget várát is kezében tartotta. A Lőrinc herceg özvegyét, Magdolnát sebtében feleségül vevő Csulai Móré László ugyanis azonnal elfoglalta Lőrinc birtokait, valószínűleg királyi támogatással. Lajos király ugyanis Magdolnával megegyezve átvette a törvény szerint ráhármlott Újlaki-birtokokat, majd néhány hónappal később továbbadta Móré Lászlónak.¹⁵⁰ Az újonnan feltűnő, Palotán berendezkedő Mórét végül 1533-ban sikerült kiűznie a Szapolyai-pártnak.¹⁵¹ Ez azonban már nem tartozik sem korszakunkhoz, sem Szigliget várának történetéhez, Szigligetet ugyanis Móré nem sokáig tartotta a kezén, 1526-ban továbbadta a Tóti Lengyel családnak, akik valószínűleg a Meggyesaljaiakkal voltak valamilyen rokonságban. A vár eladományozása ugyan nem volt teljesen zökkenőmentes: 1526 februárjában Máté pannonhalmi főapát kétszer is tiltakozott az ellen, hogy Móré László és Magdolna eladja vagy akár csak elzálogosítsa Tóti Lengyel Lászlónak és fiainak: Jánosnak és Gáspárnak a várát.¹⁵² Tiltakoztak továbbá a Bátoriak is,¹⁵³ azonban egyiknek sem volt foganatja: az eladományozás néhány hónappal később mégis megtörtént. Június 9-én az apát még szót emelt, de már az ellen, hogy a vár királyi megerősítéssel Lengyel László és fiai: János, Gáspár és Boldizsár kezébe került.¹⁵⁴

Annak ellenére, hogy Újlaki Lőrinc halála után birtokainak végül is a koronára kellett volna háramlania, a Szigligetre igényt formálók közül egyikük sem ért célt, a vár királyi beleegyezés illetve adomány folytán a Tóti Lengyel család kezébe került, akik az egész újkorban várúkként bírták, egészen 1702-ig, a vár lerombolásáig.

149 DL 45140. Az oklevél ismeretét Engel Pálnak köszönöm.

150 Balassa 554. sz.

151 *Véress D. Csaba*: Várak a Bakonyban. Bp., 1983. 33–34. p.

152 1526. febr. 12.: DF 208277; Pannonh. Rendt. III. köt. 760. p.; 1526. febr. 22.: DF 208278; Pannonh. Rendt. III. köt. 761. p.

153 Lásd a 143. jegyzetet.

154 1526. jún. 9.: DF 208283; Pannonh. Rendt. III. köt. 764. p.; Egyháztörténelmi Emlékek a magyarországi hitújítás korából. I. köt. Szerk.: Bunyitay Vince, Rapaics Rajmund, Karácsonyi János. Bp., 1902. 263–264. p.

II. Uradalom, topográfiai kép

A szigligeti vár uradalmának vizsgálatakor nehéz helyzetben vagyunk, ugyanis az egész középkorból mindössze egyetlenegy forrás maradt fenn, amely pontosan tájékoztat a vár tartozékairól. Az adat a XV. század közepéről való, így kérdés, vajon a korábbi századokban, netán a vár felépítésekor már hozzátartoztak-e ezek a birtokok. Korai történetük, s földrajzi elhelyezkedésük vizsgálata remélhetőleg közelebb visz ahhoz a problémához is, hogy a XIII. század derekán jól megépített vár miért nem viselte már ekkor a Szigliget nevet, s hogy a körülötte fekvő birtokok hogyan váltak egy taggá, átadva nevüket a felettük magasodó várnak.

Az említett adat 1453-ból származik, amikor Újlaki Miklós új adományként megszerezte Szigligetet Hegyesdél és Kaposújvár felével együtt.¹⁵⁵ Az uralkodó nevében kiállított iratban részletezik a várhoz tartozó öt birtokot, amelyek a következők: Hegymagas, Újfalu, Nagyfalu, Sziget és Felsőtomaj. Hegymagas faluról tudjuk, hogy a vártól északabbra helyezkedett el a Hegymagas hegy (mai Szent György-hegy) oldalában; Felsőtomaj pedig a vártól keletre a Badacsony keleti oldalán. A másik három település helye egyelőre bizonytalan. Hegymagas és Felsőtomaj esetében ma is létező falvokról van szó, de azonosításuk a középkori falvakkal elhamarkodottság lenne, ugyanúgy, ahogy a mai Szigliget falunál is. Hegymagason ugyanis több birtok is volt, amelyek egyike került 1274-ben Mórchidai Miklós kezére. A névalak egyszerre jelentette a falut, a hegyet és a többi birtokot is. Azt, hogy a falu melyik birtokon volt, egyelőre nem tudjuk. Szigliget esetében szintén kérdéses a várrom alatt húzódó mai falu középkori eredete. A források a várra alkalmazzák a Szigliget elnevezést.

A vár uradalmában talán Tomaj esete a legegyszerűbb. 1344-ben hallunk róla: Lajos király leválasztotta a szigligeti várról, hogy Ládi Istvánnak adományozza érdemeiért.¹⁵⁶ Valószínű, hogy a Badacsony oldalán húzódó Tomaj már a XIII. században a vár tartozéka lehetett.

Hegymagas esetében bonyolultabb a kérdés. A XIII. században több birtokost ismerünk Hegymagason, amelyek a következők: a pannonhalmi apátság, a királyi udvarnokok, a veszprémi káptalan és Atyusz nembéli Sol ispán. Az apát birtokjoga egészen korai időszaktól, a XI. század végétől igazolható, de egyes adatok szerint már Szent István adott neki tizedszedési jogot.¹⁵⁷ Az Albeus-féle összeírás szerint

155 Tanulmány végén: 9. sz. oklevél.

156 Lásd a 47. jegyzetet.

157 A pannonhalmi apátság Szent László-kori összeírásában szerepel Hegymagas: itt és Kapolcson László király 20 mansió szolgálónépet adott az apátnak. Pannonh. Rendt. I. köt.

az apát hegymagasi (más néven apáti) népeinek földjei a nádas mellett terültek el, más tartozékaik pedig, amit a Hegymagas falubéli királyi udvarnokokkal közösen bírtak, a hegy körül. A birtok szomszédos volt Tapolca és Keszi falu birtokaival is.¹⁵⁸ A pannonthalmi apát mellett a keszi udvarnokoknak saját birtokaik is voltak. Egy 1254. évi forrás szerint észak felől a keszi udvarnokok földje terült el, míg nyugat felől az a föld, amit az apát a hegymagasi udvarnokokkal közösen bírt.¹⁵⁹ A két udvarnokföld és az apát birtoka között 1256-ban határkiigazításra került sor, ekkor az apát birtokát pontosan elhatárolták. Azt is megtudjuk, hogy Hegymagas hegy egy részét közösen birtokolta a pannonthalmi apát, a veszprémi káptalan, továbbá a zalai várnépek és az udvarnokok.¹⁶⁰ Az udvarnokok földje különös jelentőséggel bír, ugyanis 1274-ben azt a Hegymagas földet adta az uralkodó Móríchidai Miklósnak, amely korábban a királyi udvarnokoké volt, így a sziglieti várhoz tartozó 1453-ban emlegetett Hegymagas tartozék eredete itt kereshető. Az adományból azonban nem derül ki, hogy mely udvarnokok földjéről van szó. A határokat megjárták ugyan, ismerjük tehát a föld kiterjedését, de ebből (összevetve akár más határleírásokkal) nem derül ki a korábbi tulajdonos. Ha a hegymagasi udvarnokoknak csupán az az egyetlen földjük volt, amit a pannonthalmi apáttal közösen bírtak,

592. p. Ezt megerősíti 1213-ban II. András Uros apát kérésére. Uo. I. köt. 626. p. Majd 1222-ben az apát a hegymagasi Apátiiban (*in villa Apatii in Higmogos*) vásárolt szőlőt. Uo. I. köt. 655–656. p. 1238-ban a veszprémi káptalan ellenében visszaitélték a pannonthalmi apátnak Hegymagas és Kapolcs, valamint 13 somogyi falu tizedét. Arra hivatkoztak, hogy a két zalai faluban még István és László királyoktól származik a tizedszedési jog (*in Zala duarum villarum Higmogos et Kopolch donatarum a sanctis regibus Stephano et Ladizlao*). Uo. I. köt. 759–760. p.

158 *(In comitatu Zala) in predio Higmogos, quod alio nomine dicitur Apati, sunt sexaginta due mansiones preter parvulos et iuvenes, quorum nomina sunt hec: [Bot]us germanus Both sacerdotis, Pepul, Petur, Ledim, Herceg, Myclous et ceteri, de quibus in quolibet mense duo cum uno equo suo debent tenere et custodire equos abbatis, ubicunque ipse abbas fuerit, in stabulo non in campo [in] expensis abbatis; terram autem habent secundum communem considerationem vicinorum ad XII aratra preter arundineta, feneta, silvas et nemora, et colles et pascua pecorum, que omnia sunt eis communia (circumquaque dictum montem) cum udvornicis regis de predicta villa Higmogos; conterminales vero villas habent has: Tupulca, Kezu, a quibus terra eorum separata est per metas erectas ab antiquo. Pannonh. Rendt. I. köt. 779. p., Reg. Arp. 635. sz.*

159 *invenimus agazones Sancti Martini sub monte Hygmo[gos] terram suam habere separatam cum wdornicis de villa Kezev a plaga aquilonari cum duabus magnis [metis terreis] ad molendinum Soyeh, quod est super [fluvium Egrvd et transit] per fluvium Egrvd, et vadit per antiquum Egrud per prata. Cum wdornicis vero, qui sunt in Hyg[mogos, a parte] occidentali terram habent communem in silvis et in fenetis. Pannonh. Rendt. II. köt. 291–292. p.*

160 Uo. II. köt. 294–295. p.

akkor lehetséges, hogy inkább az önálló birtoklású kesziekét kapta meg Miklós. Az sem kizárt persze, hogy az udvarnokoknak közösen is volt földjük.

Továbbhaladva a birtokosok sorában, a pannonhalmi apát és az udvarnok-földek mellett földje volt még Hegymagason a veszprémi káptalannak. Birtoklása, nem tudni, milyen korai időre megy vissza, ugyanis határperiek során mindig egy 1082. évi oklevélre hivatkoztak, ez azonban a XIII. század végén készített hamisítvány.¹⁶¹ A XIII. század elején birtoklásuk azonban már adatolható. Egy 1217 körüli oklevél szerint Turul comes a Szentföldre menet bevallja, hogy amikor Tapolcát adományba kapta, elfoglalta a veszprémi káptalan Hegymagas hegy alá eső birtokát.¹⁶² Az 1274. évi oklevélben is említik a káptalant, mint az udvarnokok, majd Miklós által birtokolt föld egyik szomszédját.

Noha a szigligeti várnak a XV. században említett Hegymagas-tartozék eredetét abban látjuk igazolva, hogy mindkettőnek ugyanaz a Móríchidai a birtokosa, a XIII. század közepi-végi adatok erről hallgatnak. A XIII. század végén talán már a szigligeti várban találjuk a Móríchidaiakat, ám az 1274-ben kiállított oklevél meg sem említi, hogy az udvarnokok hegymagasi földjének bármi kapcsolata lett volna a várral. Ez azt jelenti, hogy az udvarnokok Hegymagas birtoka ekkor még biztosan nem volt a váruralalom része. Valószínűleg csak azután lett az, hogy Móríchidai megszerezte a Szigligeti várat.

A további három faluról, Újfaluról, Nagyfaluról és Szigetről még ennél is kevesebb adatunk van. Feltűnő, hogy Szigliget, mint falunév nem szerepel a vár tartozékai között, ennek nyitja az Újfalú–Nagyfalú elnevezésben kereshető. 1258-ban Móríc szigligeti földrészének határait bejárták és rögzítették. Ekkor derült ki, hogy a birtok szomszédos Szigliget–Újfalú nevű birtokkal is, amely egy évre rá már szintén Móríc kezében van. Az 1258. évi határjárás szerint tehát létezett egy ó- és egy újfalú, külön-külön hozzátartozó birtokkal, amelyek aztán 1259-ben egy kézben egyesültek. Az ekkor még csak Szigliget–Újfaluként (*nova villa Zegligeth*) emlegetett település a XV. századra önálló településsé nőtte ki magát. Ennek első bizonyítéka az 1408-ból származó határper, amikor Móríchidai János beperelte a lövöldi perjelt, mert az János Újfalúnak (*Wyfalu*) nevezett birtokát belefoglalta saját határaiba.¹⁶³ Ettől kezdve Újfalut már csak ebben a formájában írják, bizonyos, hogy ez lesz tehát az 1453-ban emlegetett vártartozék is. Igaz ugyan, hogy már 1259-ben, a vár felépítése előtt tudunk létezéséről, de Hegymagashoz hasonlóan csak a Móríchidaiak térnyerésével válhatott a vár tartozékává.

161 Reg. Arp. 21. sz.

162 Zala I. köt. 68–69. p.

163 DL 94361.

Ezek ismeretében Nagyfalú megjelölést vonatkoztathatjuk az ófalura. A ’nagy’ és ’öreg’ szavak gyakran szinonimaként fordultak elő,¹⁶⁴ s mivel Nagyfalú nevű település a környéken nem volt, valószínű, hogy Nagyfalú a XV. században magát Szigliget falut jelölte. (A XV. században *villa Zeglighet*nek írják.) Újfalúhoz hasonlóan már a vár felépülése előtt létezett, Mórchidai birtokban volt, de hasonlóan Újfalúhoz és Hegymagashoz, csak a család terjeszkedése révén válhatott a vár tartozékává.

Az utolsó birtokról, Szigetről keveset tudunk. Csak azt lehet megállapítani, hogy a megyében emlegetett más Sziget nevű települések nem itt voltak.¹⁶⁵ Az 1164-ben Atyusz-birtoklású Sziget helyét nem ismerjük, de jogi helyzete miatt kizárható, hogy azonos lenne a szigligeti vár tartozékával. A leginkább gyanúra okot adó név magában az 1260. évi várépítési engedélyben szereplő *sziget*, amely a vár felépítésének helyét jelöli. Noha földrajzi megjelölésről van szó és nem értelmezhető önálló helynévként, lehetséges, hogy névmódosuláson ment keresztül, s a XV. századra már tulajdonnévként használták. Ahogy a XIII. századi *nova villából* Újfalú lett a XV. századra, úgy az *insula* Szigetté válhatott. Ebben az esetben Sziget ténylegesen azt a területet, birtokot jelentené, ahol a vár állt, azaz magát a hegyet, és esetleg az alatta levő területet.

A birtokok módosulását és a felmerült kérdéseket a vártartozékok térbeli vizsgálata fogja sok esetben megválaszolni. A földek pontos helyének azonosítása mellett fontos kérdés az is, hogy az uradalom mekkora kiterjedésű volt, s tartozékai vajon egy testben feküdtek-e. Az öt település közül ugyancsak Tomaj–Felsőtomaj helyzete a legegyszerűbb. Tomaj helyét az 1344. évi adománylevelével pontosan leírja: a Badacsony hegy keleti oldalán van, templomát Szent István protomártírnak szentelték, s a hozzá tartozó birtok a Balatonig nyúlik le.¹⁶⁶ Ehhez a birtokhoz közel húzódott Felsőtomaj is, ami Tomaj leválasztása után Szigliget uradalmában maradt, s ezért említi az Újlaki-féle új adomány a vár tartozékaként. Felsőtomaj tehát a vártól valamivel távolabb, kelet felé esett.

Hegymagas esetén az udvarnokok, majd a Miklós által birtokolt föld határait kell megvizsgálni, amelyre az 1254., 1256. és az 1274. évi oklevelek határjárásai adnak felvilágosítást. Ezekből megtudjuk, hogy a pannonhalmi apát és az udvarnokok földje a Hegymagas hegy nyugati oldalán húzódott, közöttük határvonal az Egregy patak volt.¹⁶⁷ Az udvarnokok, illetve Miklós földjének északi határai az apát, valamint a veszprémi káptalan és Tapolca, tovább kelet felé Tördemic húzó-

164 Szamota István – Zolnay Gyula: Magyar Oklevél-szótár. Bp., 1902–1906. 678., 726. p.

165 Csánki III. köt. 16. p.; Holub, Községek/b 825. p.

166 Lásd a 47. jegyzetet.

dott, nyugaton pedig Miklós apjának: Móricnak földjei, azaz Szigliget birtok terület el.¹⁶⁸ Nem derül fény arra, milyen birtok húzódott dél felé. Lehetséges, hogy ez azért maradt figyelmen kívül, mert a határjárás során nem a birtok önmagába visszatérő határvonalát járták végig, így logikusan nem tüntették fel minden érintkezési pontját. Ám az sem kizárt — s a földrajzi viszonyok inkább ez utóbbit erősítik —, hogy délen már a Balatont vagy zsombékos nádasokat kell keresni. A határvonal egyébként érinti a Hegymagas hegy alatt fekvő Szent Kereszt kápolnát is, ahol a birtok Tapolcától határolódik el, valamint ehhez a ponthoz közel vonul el a Tapolca és Apátit összekötő nagy út is.

167 1256-ban az apát birtokának elhatárolásakor írják: *deinde protenditur et vadit ad pratum Egrug ad partem orientalem, ubi erant due mete antique, quas destruxerant wdvornici et de novo sunt innovate; deinde declinat ad meridiem iuxta idem pratum, ubi sunt due mete nove in fine terre arabilis, una wdvornicorum iuxta pratum Egrug a parte orientali, altera abbatis in fine terre arabilis a parte occidentali; inde vadit iuxta dictum pratum, ubi sunt due mete nove in fine terre arabilis; et exinde intrat pratum Egrug ad partem orientalem, ubi sunt due mete nove super antiquis truncis; deinde vadit ad magnam aquam Egrug, iuxta quam sunt due nove mete, que aqua distinguit terram abbatis a terra wdvornicorum memoratorum. Nec hoc omittimus, quod ab illis duabus metis in antea, que sunt iuxta aquam Egrug, nec populi abbatis poterint transire, ad terram wdvornicorum, nec wdvornici poterint venire ad terram abbatis antedicti. Et sic terra abbatis memorati a terra wdvornicorum de Kezu separatur. Pannonh. Rendt. II. köt. 295. p.*

168 *Incipit enim prima meta iuxta viam wasarusuth vocatam, deinde itur ad septemtrionem ad metas terre Vesprimiensis capituli, ubi sunt due mete angulares in loco, qui dicitur Bylukaltala, deinde eundo versus orientem sunt tres mete sub arbore sorbi. Exinde in valle Paputhalia iuxta vepres, cuiusdam vinee sunt due mete, inde itur per eandem partem ad finem vinee hodvijlag Zeleyfee vocate, et ibi sunt tres mete angulares, item parum procedens versus meridiem sunt quatuor mete infine vinee Chom Zelefew vocate. A quibus directe tendendo ad capellam Sancte Crucis sub monte Hegmogos sunt due mete, per quas separatur a terra Thaplycha, postea eundo versus meridiem usque ad Kuzupteteu, ubi sunt veteres mete due, abhinc in loco Chelezenaya urey sunt due mete veteres. A quibus descendendo in Humuzozow a parte meridionali tanguntur due mete, et ibidem prope sunt alie due mete in vinea Vrbanus, sub qua in monticulo sunt due mete a parte meridionali, a quibus descendendo in Eregetew iuxta vinea Anda sunt due mete et prope alie due mete, unde descendendo a parte meridionale similiter in Eregetew sunt due mete, post quas sunt alie due mete prope iuxta magnam viam super quam itur in Apathy. Deinde iuxta vineam Petri sunt due mete a parte meridionali et due inde mete sunt super vepres vinee Bace sacerdotis. Et in fine eiusdem in prato Feredeuzeg vocato sunt due, ubi determinatur. De terra Turdemez, inde itur ad nemus prope Turdemez, ubi sunt commetanei cum magistro Mauricio populi de Turdemez, ubi finitur cursus metarum, ibi in maiore quantitate sunt possessiones magisti Mauricii a parte occidentis. Rómer – Szabó, Okmánytár 109–110. p.*

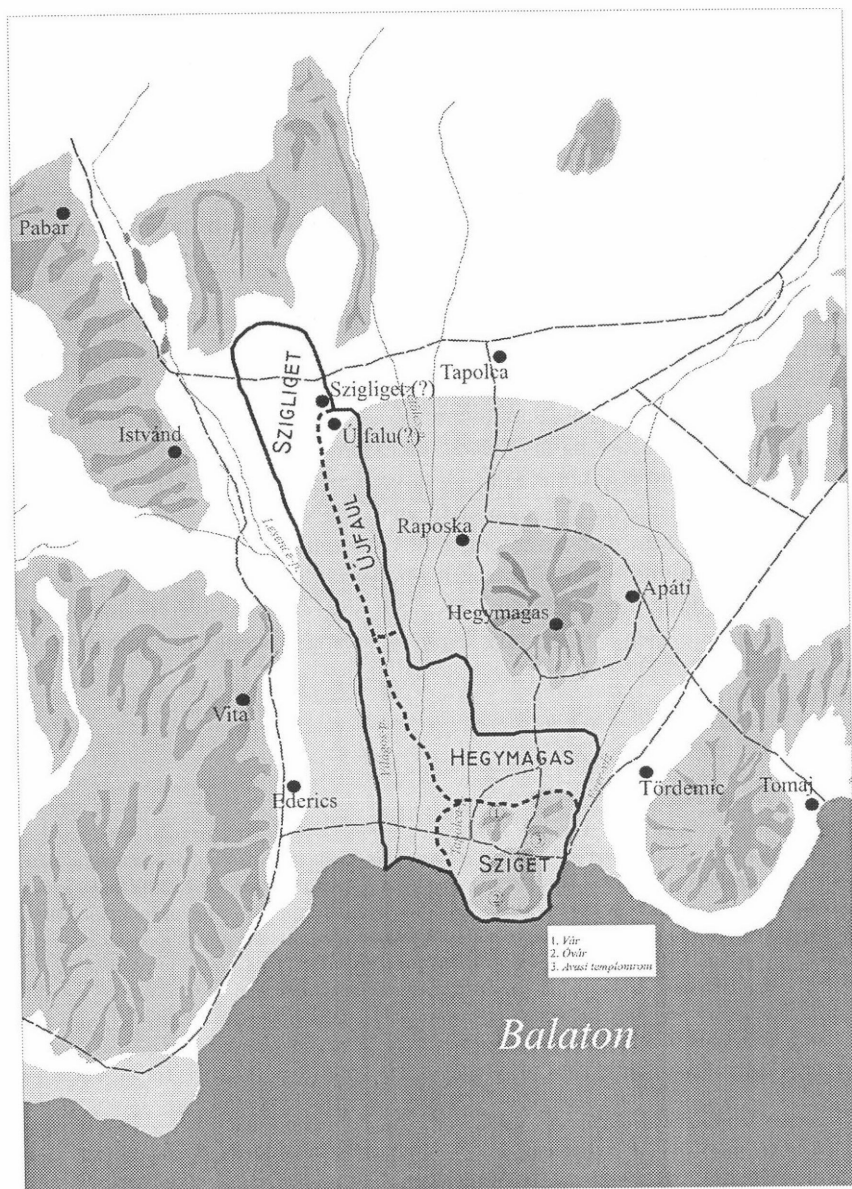
Milyen irányban húzódik pontosan az 1258-ban és 1259-ben megszerzett Szigliget és Szigliget–Újfalu birtok? Az előbbinek fennmaradt határjárása, míg az utóbbié nem, de mivel a két terület szomszédos volt, az 1258. évi határjárás fényt derít az újfalusi birtok helyére is. Szigliget birtok nyugati határa a Lesence patak volt, majd észak felé a Pabart Tapolcával összekötő úton is túlnyúlt, ahol Uzsával volt határos. A határvonal ezután visszafordult dél felé, és itt, azaz a birtok keleti oldalán érintkezett Szigliget–Újfalu birtokkal. Majd továbbhaladt dél felé a Belér patak mentén, ahol a veszprémi káptalannal volt határos, s egészen a Balatonig húzódott. A Balaton érintésével, mint déli határosával végül visszakanyarodott a Lesence patakhoz.¹⁶⁹

A Hegymagas–Szigliget–Tomaj birtokok körülhatárolása ezzel lefedte a Lesencétől Tördemicig, illetve a Tapolcától Balatonig húzódó területet, azaz a mai Tapolcai-medencét. (2. ábra) A három birtok határos volt egymással, amelyből az előbbi kettő 1274-től egy kézben összpontosult, jóformán egy birtokká összeolvadva. Most már csupán a települések, főképpen Szigliget és Újfalu helyét nem ismerjük, valamint a Szigetnek nevezett terület és a vár helyét. Ez utóbbira egyetlen oklevél határjárása sem utal. Vajon összefüggésben vannak-e a települések a várral?¹⁷⁰

Az 1258. és 1259. évi, immár jól ismert iratok csak a birtokok határait járták körbe, a határvonalakon belül fekvő településeket tekintve némák maradtak. Tisztázásukhoz későbbi forrásokhoz kell nyúlni: a XV. századi határpererekhez. Ezeknek három főszereplője volt: Mórichidai János mint Szigliget és Hegymagas birtokosa, a lövöldi perjel mint Tapolca ura, és a veszprémi káptalan Raposka gazdája (ez utóbbi megfelel a korábbi veszprémi káptalani birtoknak). A három birtokos közötti pererek Szigliget–Újfalut, Tapolcát és Raposkát érintették, s a vitatott határvo-

169 A tanulmány végén: 1. sz. oklevél.

170 Szigligetet és Újfalut az eddig megjelent topográfiai munkák mind a mai Szigliget falu területére helyezik, míg Szigetet önálló birtok formájában, többnyire nem kötik helyhez. Az előbbi két település lokalizálása a mai Szigliget területén álló két templom azonosításából indult ki, így helyezték Szigligetet az Avasi templomrom köré, Újfalut pedig a várrom alá. Magyarország régészeti topográfiája I. Keszthelyi és tapolcai járás. Szerk.: Bakay Kornél, Kalicz Nándor, Sági Károly. Bp., 1966. 151–155. p.; *Kovacsics József – Illa Bálint*: Veszprém megye helytörténeti lexikona II. Bp., 1988. 379–386., 414–415. p.; *Koppány Tibor*: Középkori templomok és egyházas helyek Veszprém megyében II. köt. In: Veszprém Megyei Múzeumi Közlemények 11. (1972) 236. p. Újabban Újfalut jóval távolabbra teszik, Szigetet pedig a szigligetci birtoktesten belül, a vártól keletre. Zala megye archontológiai és genealógiai adattára. XIII–XVI. század. CD-ROM. Szerk.: Szatlóczki Gábor. Budapest–Keszthely, 2004. Térképmelléklet. Az Avasi templomromhoz közeli öböl megőrizte a Szigeti-öböl elnevezést. Veszprém megye földrajzi nevei I. A tapolcai járás. Szerk.: Balogh Lajos, Ördög Ferenc. Bp., 1982. 229. p.

2. ábra: A Szigliget várának környékén elterülő birtokok
(A térképet készítette: Mészáros Orsolya – Szabó Petra)

nalak tisztázása számos adattal szolgál településeink térbeli elhelyezésére. Az első jel a felek közötti egyenlenségről a már említett 1408-ból származó irat, amelyben János mester tiltakozott, hogy a lövöldi perjel belefoglalta határaiba János Újfalu birtokát. Az ügy kimenetelét nem ismerjük, de 1419-ben ismét előkerült, ítéletet azonban nem hoztak.¹⁷¹ 1420-ban a per tovább folytatódott, minthogy a felek tökéletesen ellentétes állásponton voltak.¹⁷² Mindhárom fél bizonyító okiratokat mutatott fel, hogy igazolják birtokaik pontos helyét. János mester a Béla és László királyok, tehát az 1258., 1259. és 1274. évi adományleveleit nyújtotta be. A részletekbe menő határkiigazítások során derült ki, hogy Újfalu és Szigliget falu meglehetősen közel feküdtek egymáshoz, ezért a két települést együtt kezelték, nevüket akár fel is cserélték.¹⁷³ János mester birtoka körülhatárolásakor a két településre vonatkozóan a következőket állapította meg: a határvonal a Tapolca felől érkező utat követte, s Szigliget–Újfaluig haladt, sőt három nyíllövésnyivel tovább (mintegy 400 méter), ahol egy körtefa állt. A fa korábban a falu utcáján belül állt, de most, mivel a falu elpusztult, utcáin kívül van. Ágoston, a perjel ügyvéde szerint azonban Szigliget falu nem is ott van, ahol Újfalu, hanem Újfalu mögött, ahol a Mindenszentek temploma áll.¹⁷⁴ A falvak elhelyezkedéséről a még 1424-ben is folyó per kapcsán újabb adatokat tudunk meg. Szigliget falu, amelyet részben Ventei Botondtól szerzett meg a Móríchidai ős, most lakatlan, benne kőtemplom áll, s a

171 DF 201204 (ZsO VII. köt. 659. sz.).

172 DL 10923 (ZsO VII. köt. 1762. sz.).

173 *ipse frater Augustinus* (ti. a lövöldi perjel ügyvéde) *dictam possessionem Tapolcuh a possessione Wyfalw prefati magistri Iohannis, quam aliter Zegligeth vocarent separari dixisset.* DL 10923 (ZsO VII. köt. 1762. sz.).

174 *Abinde vero prius similiter per medium ipsius vallis, tandem finita ipsa valle ampla et plana loca attingendo per eadem descendissent usque ad dictam magnam viam et publicam a dicta Tapolcha usque in prescriptum Wyfalw sive Zegligeth ducentem, prius per dictum fratrem Augustinum demonstratam ad unam magnam metam terream a parte superiori ipsius magne vie existentem, ubi licet littere ipsius magistri Iohannis inibi descensum facere ad finem ipsius ville Zegligeth fieri debere demonstrassent, tamen ipsa meta pronunc a fine dicte ville Wyfalw ad tres iactus sagittarum vel plus haberetur, ibique dictus magister Iohannes propius ad dictam magnam metam unam magnam arborem piri silvestris demonstrando dixisset, quod olim ipsa sua possessio Wyfalw sive Zeglig[et]h in sessionibus usque ad ipsam arborem piri silvestris se extendisset, eademque arbor piri in ordine dicte sue ville extitisset, sed pronunc propter desolationem dicte sue [ville] extra ordines ipsius ville haberetur, ubi de eo iobagiones inibi fuissent veritas [e]is constare non valuissent, ibidemque ipse frater Augustinus dixisset, quod dicta villa Zegligeth non ibi, videlicet dicta villa Wyfalw esset, sed alias retro eandem Wyfalw, ubi videlicet adhuc ecclesia lapidea in honore Omnium Sanctorum existeret, locata fuisset, et ex eo ipse magister Iohannes huiusmodi suam demonstrationem contra tenorem sui instrumenti faceret.* DL 10923 (ZsO VII. köt. 1762. sz.).

Belér patak mentén helyezkedik el. Az Újfalu ellenben lakott, szintén kőegyháza van, s a Tapolca patakkal határos. A Belér patak Hegymagas és a veszprémi káptalan Repesoka birtoka között halad, s a Balatonba ömlik, a patak másik ágának forrása viszont az elhagyott Szigliget falun belül van. A patak egyik ágát mestersegesen ásták, hogy csatornát készítsenek malmok számára. Ennek vize a Tapolca patakba ömlik.¹⁷⁵

A XIII. századi Szigliget falu elpusztulását jól jelzi, hogy a további XV–XVI. századi iratok már csak Újfalut említették, Szigligetet egészen elhagyták. Ezt támasztja alá egy 1449-ből származó adat, amely a szigligeti várnagyok Gersei-birtokon elkövetett hatalmaskodásáról tájékoztat. Eszerint Martonfalvai Laca Lukács és Máté várnagyok a Lesence patak melletti Újfalu (*Wyfalw iuxta fluvium Lesencze*) és Martonfalva jobbágyait küldték Gersei László és Pető birtokaira pusztítani.¹⁷⁶ Majd 1504-ben egy újabb hatalmaskodás révén megtudjuk: a pannonhalmi főapát istvándi jobbágyai Újlaki Lőrinc Lesence melletti tilalmas erdejében, a szigligeti várhoz tartozó Újfalu határain belül hatalmaskodtak. Az istvándiak újfalusi jobbágyokat vertek meg, s az éjszaka leple alatt felfegyverkezve meg-

175 *Primoque metas dicte possessionis Zegligeth ad prefatum magistrum Mauritium partim titulo permutationis, partim vero ex donatione dicte domine relicte comitis Bothond de Uente habitatoribus destitute, in cuius facie ecclesia lapidea foret, secundum tenorem prioris littere prefati Bele regis et tandem metas alterius possessionis, nove scilicet ville Zegligeth populis decorate et ecclesiam lapideam habentis, que videlicet nomine terre et nemoris ipsius possessionis Zegligeth prefati Mauriti eidem Mauritio per eundem Belam regem et Stephanum filium suum restitute fuissent, [...] iuxta seriem posterioris littere eiusdem Bele regis, prefatam vero possessionem Hegmagas iuxta tenorem prefati privilegii domini Ladislai regis reambulassent, quibus sic prefectis reperissent et vidissent, quod secundum seriem dicti prioris privilegii ipsius Bele regis ipsa possessio Repesoka, alio nomine Hegmagas capitulu[m], que in facie dicte terre trium aratorum locata extitit, prefate possessioni Zegligeth circa priorem antiquum decursum prefate aque Beler predictae quoque alteri possessioni nove ville Zegligeth secundum seriem alterius privilegii eiusdem Bele regis posterioris circa dictam aquam Tapolcha contigua commetaneitate coniuncta est, pratum vero magnum et locum longe silve dicto capitulo pertinentes ex ista parte dicti antiqui cursus ipsius aque Beler, videlicet a parte orientis extra dictas metas adiacere et esse agnovissent. Et licet ipse magister Iohannes fluvium, qui iuxta easdem possessiones Repesoka et Hegmagas versus Balatinum decurreret, hoc nomine Beler vocata dixisset, tamen res se aliter haberet, nam unus ramus eiusdem aque ille, scilicet cuius caput et origo infra dictam villam Zegligeth desertam in prato magno habetur, et qui veraciter Beler esset et esse deberet, de suo vero antiquo cursu artificialiter exceptus in alium locum per fossium [...] preparandis molendinis, sicut hoc occulta fides realiter indicat, translatus extitisset, qui quidem ramus super dictam villam Repesoka capitularem non in magna distantia in prefatam aquam Tapolcha subintrat et incidit. DL 87978.*

176 DL 93152.

támadták az egykori alvárnagy házát, amely Újfalu területén feküdt a kettősmalom mellett. Még hónapokkal ezelőtt az említett kettősmalmot a Taplat patakon felgyújtották és a vizet elvezették.¹⁷⁷ A két forrás Újfalut (mint birtokot!) Lesence patak mellettinek mondja, azaz már teljesen együvé tartozónak értelmezi az 1259-ben egy kézbe került Szigliget–Újfalu birtokot. Hiszen azelőtt, 1258-ban még csak Szigliget föld volt határos a Lesencével. Újfalu mint falu helye pedig teljesen összhangban van a XV. század közepének adataival, miszerint az a Tapolca (itt Taplat) patak mentén állt. Noha 1504-ben nem tüntetik fel pontosan, hogy az alvárnagy háza a faluban van-e (csupán: *in territorio sepefate possessionis Wyfalw*) ez mégis nyilvánvaló. Egyébként ezelőtt is van már arra adat, hogy a vár tisztségviselője Újfaluban lakik: 1482-ben Újlaki Lőrinc officíálisa, Almádi Sánta Pál is Újfaluban székelt.¹⁷⁸ Újfaluról egyébként az 1504. évi hatalmaskodás kapcsán az is kiderül, hogy jobbágysai az istvándi dombokon műveltek szőlőt, ugyanis az apát jobbágysai az újfalusiak ott talált szőlőművelésre való eszközeit is ellopták. Ezek a XV. század végi adatok, amelyeket már nem a határkiigazítások esetleg fondorlatos szándéka vezérelt, hitelesen mutatják, hogy a Szigligeti vár legfontosabb faluja a középkor végére Újfalu lett. Az 1453-ben említett Nagyfalu most már egészen bizonyosan a régi Belér-patak menti Szigliget falut jelentette, amely ugyan elpusztult és elhagyott falu lett, de jog szerint még mindig a vár tartozékának számított. Az egykori, XIII. században még élő falu névalakját, a Szigliget megjelölést most már csak a várra használták.

A Tapolcai-medence birtokviszonyai immár előttünk állnak, lássuk, hogyan helyezkedik el benne a Szigligeti vár, avagy a *szigetnek* mondott terület? A megismert középkori határjárásokat térképre vetítve csupán egy terület maradt lefedetlen, ez pedig a Balatonba benyúló dombos félsziget Tördemic és a Tapolca patak között. A hegymagasi birtok körülhatárolásánál 1274-ben láttuk, hogy az irat nem említette meg a déli szomszédost, de azt sem, hogy a határvonal lefutott volna a Balatonig. Ez a kimaradó terület éppen a vár dombja és szűk környezete. A középkori vízrajzi adatok szerint a Tapolcai-medence a Balaton gyakori kiöntési területei közé tartozott, amelyből a várdomb valóban szigetként emelkedett ki.¹⁷⁹ A földrajzi helyzet azonnal meg is magyarázza, miért szigetnek írták 1260-ban a várépítésre szánt dombot. A kérdés csupán az, hogy Sziget tartozék (mint birtoknév) vajon

177 Pannonh. Rendt. III. köt. 587–588. p.

178 Zala II. köt. 621. p.

179 *Holub József*: Zala megye középkori vízrajza. Zalaegerszeg, 1963. 29–30. p. és *Sági Károly*: A Balaton vízállástendenciái 1863-ig a történeti és a kartográfiai adatok tükrében. In: Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 7. (1968) 441. p.

1453-ban is ezt a területet jelentette-e. Minthogy írott adatok ezt a kérdést nem válaszolják meg, logikusan két megoldás képzelhető el: 1. Az 1260-ban *insulának* emlegetett terület a Balatonból szigetként emelkedett ki, s a vár építési helye volt. A földrajzi megjelölés a XV. században tulajdonnévként (Sziget) élt tovább, amely a vár birtokának, azaz közvetlen környezetének és az 1453-ban szereplő vártartozéknak elnevezése; 2. Az *insula* csak földrajzi fogalom a vár helyének meghatározására, birtokjogilag azonban az 1274-ben körülhatárolt Hegymagas birtok területére esett. Nem vette fel a Sziget nevet, ez egy máshol húzódo vártartozékot jelöl. A Hegymagas birtokon álló vár megmagyarázná azt a bizonytalan pontot, hogy a XIII. század végén – XIV. század közepén a Móríchidaiak milyen jogcímen tették rá kezüket a várra. Az 1274-ben történt hegymagasi birtokadomány ugyanis Miklós hősi tetteit hálálta meg, hihető tehát, hogy a derék hadfi olyan birtokot kapjon, amelyen egy jól megépített vár is állt. 1344-ben, amikor az uralkodó visszaadta Móríchidai Simonnak és Istvánnak az 1258., 1259. és 1274. évi okleveleik alapján szigligeti és hegymagasi birtokukat, a várat is meg- (vissza-?)kaphatták, hiszen négy évvel később, 1348-ban már Móríchidai-alvárnagyot találtunk a várban. Az, hogy az 1274. évi határjárásban éppen a Balatonban lévő szigethez, az *insulához* való viszony maradt homályban, módot ad mindkét elképzelésnek: akár a Balatonig lefutónak is értelmezhetjük a birtokot, amely így a várat is magába foglalná (2. változat), de ugyanígy a *sziget* önálló létét is megengedi (1. változat). Noha meggyőző magyarázatnak tűnik, hogy a Móríchidai család Hegymagas birtokkal jogosan jutott hozzá a várhoz is 1274-ben, mégiscsak meglepő, hogy az adománylevelében egyáltalán nem említik meg. A határok bejárásánál ez még nem is különös, hiszen a birtok belseje ilyenkor figyelmen kívül marad, azonban az oklevél meglehetősen egyértelmű abban a tekintetben, hogy a föld korábban a királyi udvarnokoké s a hospeseké volt, ennek pedig semmi kapcsolata a várral, vagy a vár múltjával. Továbbá, igaz ugyan, hogy a vár egészen a XV. század derekáig a Móríchidaiak kezében volt, s jogukat senki nem kérdőjelezte meg, sőt Újlaki Miklós halálával peres úton vissza is akarták szerezni, mégis furcsa, hogy soha egyetlen Szigliget–Hegymagas birtokperük során sem említik meg a várat. A megoldást a következőképpen képzelem el: a vár Hegymagas birtokon van, így kerül Móríchidai tulajdonba, azon belül viszont önálló birtoktestként van jelen, amit 1453-ban külön tartozék formájában fejeztek ki.

Összegzésként megállapíthatjuk tehát, hogy a szigligeti vár uradalma a mai Tapolcai-medence területére esett, a Lesence pataktól Tördemicig összefüggő birtokot alkotva. A vár a mai Szigligeti-dombság balatoni szigetén (ma félsziget) állt, ettől nyugatra az egyesített Szigliget–Újfalu birtokok terültek el, benne a XV. századra elhagyott Szigliget faluval, amely a ma már nem azonosítható Belér patak

partján feküdt, illetve a Tapolca patak parti Újfaluvál, amely ellenben az uradalom legjelentősebb településévé nőtte ki magát. Szigliget birtok mindamelltt a legnagyobb birtok volt, a Balatontól egészen a Pabar–Tapolca útig, sőt Uzsa birtokig nyúlt. A Tapolca pataktól keletre, illetve a vártól északra húzódtott Hegymagas birtok, amely részben a mai Szentgyörgy-hegy nyugati oldalát is magába foglalta, valamint Hegymagas falut. A birtoknak, egyúttal az egész váruradalomnak keleti vége az Egregy patakon (ez valószínűleg a mai Eger-víz) túlnyúlt, s Tördemiccel volt határos. Ezen túl, keletre húzódtott Felsőtomaj, az egyetlen tartozék, amely külön tagban állt a többi tartozéktól. 1260-ban, a vár felépítésekor Hegymagas és Szigliget még biztosan nem voltak a vár tartozékai, Tomaj és Sziget ellenben azok lehettek. A vár alatt ma húzódtó Szigliget nevű települést középkori források alapján nem lehet azonosítani, a biztos az, hogy Ó- és Újfaluv nem a vár alatt húzódtak. A birtokok kiterjedésén és helyzetén túlmenően az is tudjuk, hogy az öt tartozék hozzávetőlegesen 200 jobbágyteleknyi birtoknak felelt meg.¹⁸⁰

Érdemes röviden kitérni az említett objektumok régészeti vonatkozására is. A balatoni szigeten ugyanis két várszerű építmény áll, a Vár és az Óvár, de nem egyértelmű, hogy a várépítési engedély melyikre vonatkozott. Az oklevél által emlegetett várra alkalmas hegy magasságánál és tömegénél fogva mindenesetre sokkal inkább a Várhegyre illik. Mivel a középkor folyamán egyetlen egy írott adat sem utalt két építmény léteére, az épületek korát csak régészeti módszerekkel lehet meghatározni. A legújabb régészeti kutatások igazolták a feltevést, miszerint az 1260-ban felépített vár valóban a Várhegyen lévő nagy vár. Az Óvár leletei alapján középkori: a XV. században és a XVI. század elején volt használatban, de akkor sem örvendett nagyobb jelentőségnek.¹⁸¹ Az írott források alapján nem tudjuk azt sem, hogy létezett-e a vár alatt középkori település. Egyetlen egy adat említi a vár alatti területet, amikor 1408 júliusában garázdálkodás történt a vár alatt.¹⁸² Ez azonban még nem utal feltétlenül településre. Ezen az adaton, valamint két középkori templomon kívül más nem mutat vár alatti településre. Az egyik templom közvetlenül a vár alatt áll, amelyet — középkori alapokon — a XVIII. században építettek fel,¹⁸³ valamivel délkeletebbé pedig, még mindig a mai település határain

180 Az 1441. évi adománylevél említette a birtok nagyságát.

181 Gere László az Óvár kutatási eredményeiről elhangzott előadása. *Gere László: Ásatás Szigliget-Óváron. Castrum Bene konferencia. Viscgrád, 2004. október 23.*

182 *sub castro Zeglygeth Johannis filii condam Simonis bani commorantes fures* Zala II. köt. 336–337. p. (DL 92317).

183 *Koppány Tibor: A Balaton környékének műemlékei. Bp., 1993. 152. p.* Az épületen tudomás szerint falkutatást még nem végeztek, datálását ez erősítené meg.

belül található a másik templom, az ún. Avasi templomrom.¹⁸⁴ A XIV. századból fennmaradt pápai tizedjegyzékek említenek szigligeti templomot, azonban ez valószínűleg a Belér-patak menti Szigliget falu Mindenszentek templomára vonatkozott. 1333-ban és 1334-ben tudunk tizedfizetéséről, mindkét esztendőben ugyanakkora összeget fizettek, s azt is megtudjuk, hogy 1334-ben Szigliget plébánosa István.¹⁸⁵ A településnek a tizedjegyzékben feljegyzett névalakja (*Zugligeth*) ugyan rendkívül emlékeztet az 1300-ban *Sugliget*ként emlegetett várra, ez azonban korántsem lehet bizonyíték arra, hogy a vár alatt település állt, s a tizedjegyzék az itt álló valamelyik templomra utalna.

A Szigliget elnevezést a források alapján az 1300-as évektől használták a várra. Szigliget birtok és falu a vártól északnyugatra esett, s nem felelt meg a vár alatti területnek. A XV. század elején–közepén elhagyott településsé vált. A század végén, 1493-ban ismét tudunk egy szigligeti plébánosról, ám ekkor már korántsem biztos, hogy a falu a régi Szigliget–Ófalura vonatkozott.¹⁸⁶ A vár alatt húzódó, ma Szigliget nevű település eredete egyelőre tisztázatlan. Ha a régészeti nyomok szerint középkori falu létével kell itt számolni, úgy ez a település csak a Sziget nevű falu lehet, amelyre csak később ragadt rá a Szigliget elnevezés a várról kölcsönözve nevével. Ezt az elképzelést igazolják a XVI. század közepéről fennmaradt rovásadó összeírások is. A dica-jegyzékekben pontosan nyomon követhető Sziget–Újfalú–Szigliget változása. Noha a megyében több Sziget és Újfalú nevű falu létezett, azonosításuk egyszerű volt: az a tény ugyanis, hogy a Lengyel család birtokai között voltak felsorolva szorosan Hegymagas után, nem hagyott kétséget afelől, hogy pontosan a várhoz tartozó falvokról van szó. Ezek alapján 1531-ben tudunk Szigetről (*Zygeth*), valamint Újfaluról és Hegymagásról, mindhárom Lengyel János birtokában volt. 1534-ben Sziget és Hegymagas szerepelt, 1536-ban Újfalú és Hegymagas, 1538-ban ismét Sziget és Hegymagas, 1548-ban mindhárom település.¹⁸⁷

184 Kozák Károly a XIII. század közepére helyezte az Avasi romot a torony formája, a nyílásai és a templom alaprajza alapján. A templom egyik legfőbb bizonyítéka volt Kozák egyenes és íves szentélyzáródású elméletének, az alaprajzok szerinti datálásnak, melyet azóta megcáfoltak, így a templom datálása sem teljesen megbízható. *Kozák Károly: A román-kori egyenes szentélyzáródás hazai kialakulásáról. A szigligeti Avasi-templomrom feltárása.* In: Magyar Műemlékvédelem 1961–62. Bp., 1966. 111–133. p.

185 1333: *Item Nicolaus de Thomay solvit VI grossos. Item de Zugligeth solvit XXII latos.* 1334: *Item Stephanus de Zugliget solvit XXII latos.* Monumenta Vaticana historiam regni Hungaric illustrantia. Vatikáni Magyar Okirattár. (A továbbiakban: Mon. Vat.) I/1. köt. Bp., 2000. 375., 387. p.

186 1493: *Matheus prebyter plebanus de Zegliget.* Mon. Vat. I/5. köt. 20. p.

187 MOL E 158 Conscriptioes Portarum. Zala megye. Mikrofilm: 1660. sz. tekercs.

1549-ben már Szigliget is előfordul (*Zeg lygeth*) és Hegymagas.¹⁸⁸ Ettől kezdve Sziget már nem szerepel külön, se Újfalú, és Hegymagas mellett már állandóan Szigligetet említik.¹⁸⁹ Ez már nem az egykori, XIII. században megismert Szigliget falura utal, hanem a vár alatti településre, amely eleddig Sziget elnevezést viselhetett. Sziget a XVI. század közepére tehát átadta nevét Szigligetnek. Érdekes, hogy Újfalú is ekkor tűnik el az adóösszeírásokból, ami arra mutathat, hogy Újfalú elnéptelenedett, lakosai talán biztonságosabbnak látták, hogy a vár alatti településre költözzenek. Az egykori Szigliget falu (avagy Nagyfalú) erre az időszakra bizonyára végleg elhagyott faluvá vált.

A vár történetének nyomon követésekor valójában tehát Sziget történetét kutatuk, amelynek Szigliget elnevezése szorosan összefüggött a birtokos Mórighidai család térnyerésével. Noha a vár a XIV. századtól már a Szigliget elnevezéssel élt, az alatta lévő terület továbbra is megőrizte az eredeti Sziget nevet, és csak kétszáz évvel később, a XVI. század közepén vette át a felette húzódó vár nevét, miután a két egykori település: Szigliget (Ófalú vagy Nagyfalú) és Újfalú elnéptelenedett.

Egyetlenegy oklevelet ismerünk a középkorból, amelyet a várban kelteztek. Pontosán arról árulkodik, hogy a mindennapi gyakorlatban előszeretettel használták a vár mindkét elnevezését: Szigligetet és Szigetet, akár egy oklevélben belül is. Lám, az 1440-es évek elején keletkezett hatalmaskodásról szóló panasztételt *Szigliget várában* datálták Illés próféta napján, kiállítói pedig Fóris és Pál voltak, a *szigeti vár várnagyai*.¹⁹⁰

188 *Maksay Ferenc*: Magyarország birtokviszonyai a XVI. század közepén. I–II. köt. Bp., 1990. 950., 972. p.

189 1548, 1551, 1553. Vö. 187. jegyzet.

190 *Ex castro Zeglegeth in festi beati Elie prophete. Fforis et Paulus castellani castri Zegeth*. DL 94005.

FÜGGELÉK

I. Oklevelek

Az alábbiakban a Szigligettel kapcsolatos legfontosabb okleveleket közöljük. A források mindegyike kiadatlan, kivéve az 1274. évi oklevelet, amelynek az alábbiakban egy eddig ismeretlen szövegváltozata kerül közreadásra. A szövegkiadásnál az általánosan bevett gyakorlatot követtük.¹⁹¹

1.

1258. szeptember 23.

IV. Béla király rögzíti a Móríchidai Móric által újonnan megszerzett Szigliget föld határait.

Tartalmilag átírta: a.) Kompolt István országbíró 1424. június 17-én kiadott oklevelc, b.) a fchvári káptalan 1424. május 20-án kiadott oklevelc, ami a Kompolt-féle oklevelcbe van belefoglalva. Hártya, alján pecsét. Hátoldalán újkori kézzel: *1424 Adjudicatoria super metis possessionis Raposka, sive Hegyagas et Ujszigliget, necnon oppidi Tapolcza*. DL 87978 (Eszterházy hg. levéltár, Repositorium, 99-B-6-80). Rövid latin nyelvű regesztaként: *Elenchus Archivi Familiae Lengyel de Tóthi*. 1839. Scia A 5-6. p. (R szekció 319, 37. csomó. Mikrofilmen: 47525. sz.)

a.)

Tamen ipse [*Iohannes de Moroczhyda*] in facto rectificationis metarum possessionum suarum, Hegmagas et Zegligeth vocatarum certas litteras haberet metales, nondum in processu presentis cause exhibitas, vigore quarum mete ipsius capituli [*Vesprimiensis*] reperiri et iura eiusdem capituli possessionaria a suis iuribus melius et evidentius rectificari possent, et ibidem in horum verborum suorum declarationem quasdam litteras felicis reminiscencie olim domini Bele regis privilegiales, anno Domini millesimo ducentesimo quinquagesimo octavo, nono Kalendas octobris, regni autem sui anno vicesimo tertio confectas nobis presentarat, in quibus inter cetera hec clausula reperiebatur: mete autem totius terre Zegligeth, videlicet medietatis, quam contulit magistro Mauricio relicta Botond comitis, et medietatis, quam habuit in concambium a monasterio de Almad, hoc ordine distinguntur, prout in litteris Favi prepositi Wesprimiensis, Omodei comitis filii Bogomerii, Petri filii Ladislai et Aniani estimatorum, quos partes assumpserant, vidimus contineri: prima meta incipit ab occidente de fluvio Lesenche infra portum Pobor et vadit ad unam arborem, vulgariter egwr vocatam, super qua est crux antiqua pro meta assignata; inde vadit ad quandam viam, que venit de portu Pobor, ubi sunt due mete terre antique; inde de ipsa via vadit per frequentes metas terreas et cadit ad magnam viam, que de villa Pobor vadit ad Tapolcha, ubi sunt due mete terre antique; inde in eadem magna via per metas terreas vadit directe superius ad duas metas terreas antiquas, ubi ex

191 Az oklevelc kiadásra előkészítésében köszönettel tartozom Neumann Tibornak.

ipsa via exit ad sinistram et vadit per berch per frequentes metas terreas versus septemtrionem; inde per duas monticulos descendit in vallem ad metas terreas antiquas; inde iuxta quandam viam tendit ad dextram et vadit per metas terreas antiquas, exinde in quadam stricta valle vadit directe versus septemtrionem ad lapidem Filgekw per metas terreas antiquas, ubi terra Pobor, que est castri Zaladiensis, que est commetanea eiusdem terre Zegligeth, terminatur et ibi conterminium recipit terra Usa, que est cuiusdam hominis, Berkel nuncupati; inde per aliam strictam vallem vadit ad unam metam lapideam et alteram terream; inde per metas terreas vadit versus orientem, ubi terra Usa terminatur et conterminalitatem ipsius recipit terra hospitem nostrorum de nova villa Zegligeth; inde vadit versus meridiem, iuxta eundem^a lapidem Filgekw a parte sinistra per metas terreas frequentes descendit per berch in virgultum usque villam hospitem nostrorum predictorum ad pirum, sub qua sunt due mete terre; exinde iuxta finem eiusdem ville vergit per frequentes metas terreas ad quandam fontem, qui Bozyasfew vulgariter vocatur; inde vadit ad sinistram versus molendinum Mokod, ibique per ipsam aquam transit versus meridiem; inde vadit ad orientem per quoddam [ma]gnum et longum pratum per metas terreas frequentes usque aquam Beler vocatam, ubi conterminium ipsius recipit terra ecclesie Wesprimiensis; inde vadit directe versus meridiem per cursum aque Beler usque Balatinum; inde vadit ad finem silve, vulgariter cher vocate, ibi cadit ad aquam Lesenche, ubi commetanea est sibi terra Edelich, que est Andrei comitis et cognatorum suorum; inde per alveum fluvii Lesenche venit iuxta conterminium nobilium de Vita; inde nobilium de Tomay, inde vadit per conterminium populorum de villa Stefand ecclesie Sancti Iacobi de Selez versus occidentem, ubi revertitur ad priorem metam ibique mete eiusdem terre terminantur.

^a *eundem*: sor fölött

b.)

Prima domini Bele regis quarti, anno Domini millesimo ducesimo quinquagesimo octavo nono Kalendas octobris, regni autem sui anno vicesimo tercio privilegialiter emanata continuisset, quod domina relicta Botond comitis medietatem possessionis Zegligeth, que sibi pro dote sua de Ladislao, priori marito suo cessisset, ex licencia ipsius Bele regis magistro Mauritio, cognato suo, quem sibi in filium adoptasset, contulisset perpetuo possidendam, aliam autem medietatem eiusdem terre Zegligeth, quam idem Ladislaus pro remedio anime sue monasterio de Almad contulisset, idem Mauritius pro possessione Baand iuxta Marchal adiacenti ac pro triginta duabus marcis ab abbate et fratribus dicti monasterii ex consensu patronorum eiusdem monasterii via permutationis et concambii pro se habuisset sub expeditoria cautione litteris in eisdem declarata, cuiusquidem totius terre Zegligeth, videlicet medietatis, quam dicto Mauritio ipsa relicta Botond comitis contulisset, et medietatis, quam idem Mauritius in concambium a dicto monasterio de Almad habuisset, prout idem Bela rex in litteris Favi prepositi Wesprimiensis, Omodei comiti filii Bogomerii, Petri filii Ladislai et Aniani, quos partes ad id assumpsissent, vidisset contineri. Prima meta incipit ab occidente de fluvio Lesenche infra portum Pobor et deinde de meta ad metam currendo ad lapidem Fylgewkew, exinde vero similiter de meta in metam transeundo, et conterminalitatem cum terra hospitem ipsius Bele regis de nova villa Zegligeth recipiendo

per frequentesque metas usque villam dictorum hospitem regalium et deinde iuxta finem eius metarum per quoddam magnum et longum pratum usque aqua Beler, ubi conterminum terre ecclesie Wesprimiensis reciperet, et inde per amplius eandem totam terram Zegligeth circumquaque ambiendo ad priorem metarum, ubi incepta fuisset, regrederetur.

2.

1259. október 17.

IV. Béla szigligeti birtokrészt ítél meg Móríchidai Mórícnak. István stájer herceg ugyanabban az évben hasonló tartalmú oklevelet állít ki.

Tartalmilag átírta: a.) Kompolt István országbíró 1424. június 17-én kiadott oklevelc, b.) a fehérvári káptalan 1424. május 20-án kiadott oklevelc, ami a Kompolt-féle oklevélbc van befcoglalva. Hártya, alján pecsét. Hátoldalán újkori kézzel: 1424 *Adjudicatoria super metis possessionis Raposka, sive Hegymagos et Ujszigliget, necnon oppidi Tapolcza*. DL 87978 (Eszterházy hg. levéltár, Repositorium, 99-B-6-80). Tartalmi átírásként szerepel még Perényi Péter országbíró 1420 után keltezett oklevelébcn (DL 24794), továbbá Perényi Péter országbíró 1421. november 14-én (DF 200414) és 1421. november 20-án (DL 87959) kelt okleveleiben. Reg. Arp. 1027. sz. (itt 1254–55. évi datálással). Említi: Veszpr. Reg. 409. sz.; ZsO VIII. köt. 1166. sz. Rövid latin nyelvű regesztaként: Elenchus Archivi Familiae Lengyel de Tóthi. 1839. Scria A 4. p. (R szekció 319, 37. csomó. Mikrofilmen: 47525. sz.)

a.)

Prima Bele regis anno ab incarnatione Domini millesimo ducentesimo quinquagesimo nono, sexto decimo Kalendas novembris, regni autem sui anno vigesimo quinto privilegialiter exorta declarasset, quod cum ipse dominus Bela rex post recessum Tartarorum pro revocandis iuribus castri udvarnicorum indebite alienatis per totum regnum suum diversos iudices misisset, inter alios Nicolaum Sinistrum tunc temporis magistrum dapiferorum suorum pro revocandis terris udvarnicorum indebite occupatis ad comitatum Zaladiensem duxisset destinandum, in cuius presentia udvarnici de Tapolcha super quadam particula terre Zegligeth vocate et nemoris magistrum Mauritium iudicem curie domine regine consortis ipsius Bele regis, comitem Nitriensem in causa convenissent et licet inter partes diutius fuisset disceptatum, tamen tandem idem comes Nicolaus ad redimendam vexationem suam, quam per continuum clamorem dictorum udvarnicorum sustinuisset, per inquisitionem minus provide actam dictis udvarnicis assignasset, et quia eadem terra fuisset vacua et habitatoribus udvarnicorum destituta, super eadem hospites nomine Bele regis fuissent congregati, elapsis autem quibusdem annis cum idem magister Mauritius confidens de iure suo sepe et sepius dictam terram sibi restitui postulasset, subtili et diligenti inquisitione facta, quam etiam ipse dominus Bela rex per carissimum filium suum, regem Stephanum ducem Styryae fieri fecisset, eandem terram cum nemore scientes pertinere ad predictum magistrum Mauritium fuisse statutam dictis udvarnicis propter importunitatem eorum non propter iustitiam, ipsam terram cum nemore dicto magistro Mauritio per fidelem suum, abbatem Zaladiensem sub antiquis metis restitui fecisset perpetuo possidendam, mete autem eiusdem terre et nemoris litteris in eisdem essent conscripte.

b.)

Secunda autem earum eiusdem Bele regis, anno Domini millesimo ducentesimo quinquagesimo nono decimo sexto Kalendas novembris et tertia domini Stephani filii eiusdem Bele regis, tunc ducis Styrie, anno in eodem privilegialiter emanate denotasset, quomodo ipse Bela rex post recessum Tartarorum pro revocandis terris udvarnicorum indebite occupatis Nicolaum Sinistrum magistrum dapiferorum suorum ad comitatum Zaladiensem destinasset, in cuius presentia udvarnici de Tapolcha magistrum Mauritium super quadam particula terre Zeglígeth vocate et nemoris convenissent, quas idem Nicolaus ad redimendam vexationem suam per inquisitionem minus provide actam dictis udvarnicis assignasset, elapsis autem quibusdem annis idem magister Mauritius confidens de iure suo eandem terram cum nemore sibi restitui postulasset, quam cum dicto nemore idem Bela rex et Stephanus filius eius dicto magistro Mauritio sub antiquis metis restitui fecissent perpetuo possidendam, mete autem earundem terre et nemorum, quibus ad dictam Zeglígeth prefatum magistrum Mauritium modo premio contingentem fuissent applicate, litteris in eisdem conscripte haberentur, que in earum cursibus ad aquam Taplicha tenderent et ibi terre Hegmagas populorum ecclesie Wesprimiensis contiguarentur, deinde autem ad aquam Beler transirent et ibi terre Zeglígeth predicti ipsius Maurítii coniungerentur.

3.

1274. február 22.

IV. László Móríchidai Miklósnak adományozza a zalai várnépek és királyi udvarnokok Hegymagas földjét.

Tartalmilag átírta: a.) Kompolt István országbíró 1424. június 17-én kiadott oklevele, b.) a fchérvári káptalan 1424. május 20-án kiadott oklevele, ami a Kompolt-féle oklevélbe van belefoglalva. Hártya, alján pecsét. Hátoldalán újkori kézzel: *1424 Adjudicatoria super metis possessionis Raposka, sive Hegymagos et Ujszigliget, necnon oppidi Tapolcza*. DL 87978 (Eszterházy hg. levéltár, Repositorium, 99-B-6-80). Tartalmi átirásként szerepel még Perényi Péter országbíró 1421. november 14-én (DF 200414) és 1421. november 20-án (DL 87959) kelt okleveleiben. Reg. Arp. 2457. sz. Kiadva teljes szövegében Garai Miklós nádor 1410. évi okleveléből: *Szabó – Rómer, Okmánytár 107–111. p.*

a.)

Secunda vero earum domini Ladislai olim similiter regis Hungarie, anno incarnationis Domini millesimo ducentesimo septuagesimo quarto, octavo Kalendas martii, regni autem sui anno tercio privilegialiter confecta manifestasset, quod ipse dominus Ladislaus rex pro fidelibus servitiis comitis Nicolai filii magistri Maurítii magistri pincernarum suarum in eisdem litteris seriatim conscriptis, quandam terram udvarnicorum suorum ac castrensiu castri Zaladiensis, Hegmagas vocatam cum omnibus utilitatibus et pertinenciis suis excepta una particula ipsius terre ad unum aratrum et dimidium sufficiente a parte terre comitis Laurentii de Taplocha existente, super qua particula in reambulatione ipsius terre per¹ eundem comitem Laurentium, sicut ipse Ladislaus rex in litteris Wesprimiensis capituli, sub cuius testimonio eadem terra

fuisse reambulata, contineri vidisset, extitisset contradictum, eidem magistro Nicolao et per eum suis heredibus dedisset et contulisset iure perpetuo possidendam, in cuius corporalem possessionem eundem magistrum Nicolaum per Michaellem filium magistri Thome aule sue notarii sub testimonio dicti capituli Wesprimiensis fecisset introduci, mete autem terre eiusdem litteris in eisdem essent seriatim conscripte.

¹ *per*: tollban maradt

b.)

Quarta autem earum domini Ladislai regis filii prefati Stephani filii Bele regis privilegialis anno Domini millesimo ducentesimo septuagesimo quarto, octavo Kalendas marci, regni autem sui anno tercio emanata explicasset, quod ipse Ladislaus rex Nicolao filio Maurittii magistro pincernarum suorum quandam terram udvarnicorum suorum ac castrensiu castri Zaladiensis Hegmagas vocatam cum suis utilitatibus excepta una particula terre ad unum aratrum et dimidium sufficiente a parte terre comitis Laurentii de Thapolcha existentem super qua [...] contradictum, in heredum heredes perpetuo possidendam contulisset in cuius corporalem possessionem eundem Nicolaum per Michaellem filium Thome aule sue notarii sub testimonio capituli ecclesie Wesprimiensis fecisset introduci, quarum mete litteris in eisdem continerentur.

4.

1344. december 7.

Lajos király visszaadja Meggyesi Simonnak és Istvánnak Szigliget és Hegyagas birtokukat.

Tartalmilag átírta: a.) Kompolt István országbíró 1424. június 17-én kiadott oklevele, b.) a fchervári káptalan 1424. május 20-án kiadott oklevele, ami a Kompolt-féle oklevélbe van belefoglalva. Hártya, alján pecsét. Hátoldalán újkori kézzel: *1424 Adjudicatoria super metis possessionis Raposka, sive Hegyagas et Ujszigliget, necnon oppidi Tapolcza*. DL 87978 (Eszterházy hg. levéltár, Repositorium, 99-B-6-80). Tartalmi átirásként szerepel még Percényi Péter országbíró 1421. november 14-én (DF 200414) és 1421. november 20-án (DL 87959) kelt okleveleiben. Veszpr. Reg. 392. sz. Említi: ZsO VIII. köt. 1166. sz. Rövid latin nyelvű regesztaként: Elenchus Archivi Familiac Lengyel de Tóthi. 1839. Seria A 4. p. (R szckció 319, 37. csomó. Mikrofilmen: 47525. sz. Itt hibásan 1345. évi datálással.)

a.)

Tercia siquidem earundem, scilicet capituli ecclesie Albensis, in crastino die festi Sancti Nicolai confessoris, anno Domini millesimo trecentesimo quatragesimo quarto clause edita, domino Lodovico regi ad suum mandatum relatorie rescripta declarasset, quomodo ipse dominus Lodovicus rex visis literaribus instrumentis et iuribus Simonis filii Maurittii filii Nicolai wayvode, item Stephani filii Stephani filii eiusdem Nicolai wayvode de Megges super possessionibus Zegligeth et Hegmagas emanatis easdem possessiones eisdem Simoni et

Stephano duxisset restituendas, que per regium et dicti capituli Albensis homines, litteris in eisdem nominatos sub metis modo simili litteris in eisdem conscriptis salva portione ecclesie Wesprimiensis et quadam particula terre ad secundum dimidium aratum se extendente, a parte possessionis dicti Laurentii de Tapolcha existente et aliorum quorumlibet in eisdem iuribus remanentibus dictis magistris Simoni et Stephano [ac] eorum heredibus statuissent perpetuo possidendas, retulissent etiam ipsius domini Lodovici regis et dicti capituli homines, quod ipsi intra metas possessionis Hegmagas inter alios homines reperissent Emericum filium Stephani, qui se dixisset iobagionem nobilem episcopi ecclesie Wesprimiensis de Hegmagas et terram intra metas eiusdem possessionis haberi erbatim divisam.

b.)

Quinta autem ipsarum nostrarum [*capituli Albensis*] in crastino festi Sancti Nicolai confessoris, anno Domini millesimo trecentesimo quatragesimo quinto¹ emanata, domino Lodovico regi ad suum litteratorium mandatum rescripta tenoremque litterarum ipsius regis Lodovici sub maiori suo sigillo anulato emanatarum nobis directarum verbaliter in se habens decantasset, quomodo ipse rex Lodovicus visis prescriptis quatuor privilegiis, annotatorum Bele, Stephani et Ladislai regum, in superioribus sensualiter insertis, per magistrum Simonem filium Mauritiij filii Nicolai wayvode et Stephanum filium Stephani filii eiusdem Nicolai wayvode sibi exhibitis possessiones Zegligeth et Hegmagas vocatas, in comitatu Zaladiensi existentes sub suis veris, antiquis metis cum omnibus earum utilitatibus in filios filiorum in perpetuum possidendas restituisset et remisisset eisque salvo iure alieno statuere comisisset. Michael itaque filius De[sew de ...]Jemekew homo ipsius regis Lodovici cum testimonio nostro ad facies earundem possessionum Hegmagas et Zegligeth vocatarum accessissent et primo metas dicte possessionis Hegmagas, deinde autem metas prefate possessionis nove ville Zegligeth per prescriptas metas in predictis litteris privilegialibus regum prescriptorum contentas ab aliorum commetanorum et vicinorum portionibus possessionariis reambulando, populi seu cives de Tapolcha Usa vocati ad dandas metas ex parte eorum non venissent, sed prohibitionem fecissent, easdemque possessiones ab aliorum iuribus secundum tenorem dictorum pri[vilegi]orum separatas cum omnibus utilitatibus salva portione ecclesie Wesprimiensis et quadam particula terre a parte possessionis Tapolcha ad secundum dimidium aratum se extendente et iurium aliorum quorumlibet prescriptis magistris Simoni et Stephano eorumque heredibus perpetuo possidendas statuissent, cursus autem metarum earundem possessionum pro tunc reambularum in eisdem litteris conscripte haberentur.

¹ quinto helyett quarto helyesen

5.

1348. szeptember 30.

A fehérvári káptalan jelenti Lajos király parancsára, hogy Simon Szigliget birtokát elhatárolták Tapolca birtoktól.

Tartalmilag átírta: **a.)** Kompolt István országbíró 1424. június 17-én kiadott oklevelc, **b.)** a fehérvári káptalan 1424. május 20-án kiadott oklevelc, ami a Kompolt-félc oklevelcbe van belefoglalva. Hártya, alján pecsét. Hátoldalán újkori kézzel: *1424 Adjudicatoria super metis possessionis Raposka, sive Hegymagos et Ujszigliget, necnon oppidi Tapolcza*. DL 87978 (Eszterházy hg. levéltár, Repositorium, 99-B-6-80). Tartalmi átírásként szerepel még Perényi Péter országbíró 1421. november 14-én (DF 200414) és 1421. november 20-án (DL 87959) kelt oklevelciben. Veszpr. Reg. 409. sz. Említi: ZsO VIII. köt. 1166. sz. Rövid latin nyelvű regesztaként: Elenchus Archivi Familiae Lengyel de Tóthi. 1839. Scria A 4. p. (R szckció 319, 37. csomó. Mikrofilmen: 47525. sz.)

a.)

Quarta et ultima earundem similiter dicti capituli Albensis, secundo die festi Beati Michaelis archangeli, anno Domini millesimo trecentesimo quatragesimo octavo clause confecta explicasset, quomodo ipsum capitulum mandatis ipsius domini Lodovici regis obedire cupiens cum Nicolao presbitero capellano, item Lachk fratre Kolos et Iohanne filio Laurentii hominibus dicti domini Lodovici regis ipsorum hominem, videlicet Stephanum Sclavum concanonicum ipsorum pro testimonio duxisset destinandum, qui reversi retulissent, quod ipsi feria sexta proxima ante dictum festum Beati Michaelis archangeli [1348. szept. 28.] convocatis commetaneis et viciniis predicte possessionis Tapolcha ad faciem eiusdem accessissent, et eandem a possessione magistri Simonis filii Maurittii Zegligeth vocata iuxta tenorem privilegii domini Bele regis metalis presentibus populis et iobagionibus ipsius domini Lodovici regis de eadem Tapocha ac magistro Iohanne filio Herrici, vicecastellano dicti magistri Simonis de Zegligeth reambulassent, et per metas, litteris in eisdem contentas a sese distinxissent et separassent, et super eo tam ipse Simon, quam dicti populi de Tapocha contenti extitissent.

b.)

Sexta autem earundem et ultima similiter nostra [*capituli Albensis*], secundo die festi Beati Michaelis archangeli, anno Domini millesimo trecentesimo quatragesimo octavo suborta habens in se verbaliter tenorem litterarum prefati Lodovici regis nobis directarum manifestasset, quomodo ipse rex Lodovicus metas possessionis sue Tapolcha comitatus Zaladiensis reambulare et renovari facere volendo ad hec peragenda Nicolaum presbiterum capellanum suum, item Lachk fratrem Kolos et Iohannem filium Laurentii pro hominibus suis destinasset, qui cum magistro Stephano Sclavo concanonicum et testimonio nostro ad faciem eiusdem possessionis Tapolcha accedendo convocatis commetaneis et viciniis suis eandem a parte possessionis magistri Simonis filii Maurittii Zegligeth vocate iuxta tenorem privilegii domini Bele regis presentibus populis et iobagionibus eiusdem regis Lodovici de

eadem Tapolcha ac Iohanne filio Henrici, vicecastellano eiusdem magistri Simonis de Zeglygeth reambulassent, et per metas in eisdem litteris contentas separassent, super eoque tam ipse Simon [...] quam prefati populi de Tapolcha contenti extitissent.

6.

1424. június 8. Buda

Garai Miklós nádor előtt Szántai Lack Jakab és Dávid, valamint Mórchidai János örökösödési szerződést kötnek, birtokaik magszakadás esetén a másik félre és utódaikra szállnak.

Hártya, középen kettészakadt, kétdaltal függőpecsét selyemzsinórja. DL 11517 (NRA 716-5)

Nos, Nicolaus de Gara regni Hungarie palatinus et iudex Cumanorum memorie commendantes tenore presentium significamus quibus expedit universis, quod viri magnifici Iacobus alias vaivoda Transsilvanus et David pridem banus regni Scalovonie, filii videlicet Nicolai filii Lachk de Zantho ac Georgius filius prefati David [bani pro se et pro] Ladislao filio prescripti Iacobi vaivode, cuius onus et gravamen in subscriptis super se cunctasque hereditates et bona eorum receperunt ab una, parte siquidem ex altera magistri Iohannes filius Simonis bani filii Mauriti de Moroczhyda Nicolausque et Simon filii eiusdem pro se et pro Mauritio filio prescripti Simonis iunioris, filii videlicet Iohannis, cuius nexus in subnotandis consimiliter super se et eorum quolibet iura et bona assumpserunt, personaliter constituti in presentia nostra dixerunt et liberaliter confessi extiterunt in hunc modum, quod ipsi digesto tractatu maturaque deliberatione in se prehabitis sese mutuo et alternatim eisque succedentes sibi ipsis in fratres condivisionales et generationales adoptassent et recepissent, eum adoptarunt et receperunt coram nobis, et in huius manifestum indicium de quibusvis eorum iuribus possessionariis tale moderamen talemque dispositionem via prescripte adoptionis fraternalis disponendo, quod ubi prescripti Iacobus vaivoda, Ladislaus filius suus, item David banus et Georgius filius eius sin eis succedentes de medio extinctis seminibus tollerentur, tunc eorum castra Balwanus et possessio Scenthes [Trans]silvane, item Solyomkw comitatus Bihoriensis cum omnibus villis, tenentis ad easdem spectantibus utilitatibusque quibuslibet et notanter tributis ac molendinis, preterea possessiones Nempti et Zarwaz comitatus [...] pertinentie iterumque vocitatur, reliqua etiam universa eorum iura, emptitia scilicet et alia in prescriptos Iohannem filium Simonis bani, Nicolaum et Simonem filios ipsius, Mauritium etiam filium dicti Simonis eorumque quos[libet success]ores, sicuti eorum fratres condivisionales et generationales confestim et illico derivarentur, ubi autem ipsi magistri Iohannes, filius Simonis bani, Nicolaus et Simon filii eiusdem Mauritiusque filius prefati Simonis [...] successores modo previo extinctis seminibus decederent, extunc castrum eorum Zdench in regno Slavonie situatum, item possessio Berzewze, aliud etiam castrum Zeglygeth nominatum comitatus de Zala [...], preterea possessiones Morochyda predicta et Meggyes alieque possessiones in tenentis et districtibus earum situate, alie etiam eorum possessiones ubilibet existentes qualitercumque vocitate demptis possessio[nibus ...] quas dispositioni earum submiserunt modo simili cum tributis, molendinis, urbibus ac montanis cuiuscumque materiei existerent, aliis etiam universis et singulis utilitatibus qualicumque nomine voc[itatis]

prescriptos Iacobum vaivodam, Ladislaum filium suum, David banum et Georgium filium eius eorumque quoslibet heredes et successores protinus et ibidem redacta haberentur cum pleno et totali do[...] facta. In cuius rei memoriam et perpetuam firmitatem presentes litteras nostras privilegiales pendentis sigilli nostri autentici munimine roboratas eis duximus concedendas. Datum Bude octavo die festi As[censionis] Domini, anno eiusdem millesimo quadringentesimo vigesimo quarto.

7.

1433. november 9.

A veszprémi káptalan előtt Margit, Mórchidai Simon özvegye, fiának Móricnak gyámjává és védelmezőjévé fogadja Rozgonyi Simon veszprémi püspököt, és rábízta birtokai kezelését.

Papír, hátán pecsét nyomával. DL 12542 (NRA 16-35)

Nos, capitulum ecclesie Vesprimiensis memorie commendamus, quod nobilis domina Margaretha vocata, relicta Symonis filii condam Iohannis filii bani de Moroczhida coram nobis personaliter constituta confessa est in hunc modum, ut reverendus in Christo pater dominus Symon de Rozgon episcopus dicte ecclesie nostre, dominus et prelatus noster universarum suarum et filii sui possessionum ac castrorum tam in regno Hungarie, quam Sclavonie, ubilibet habitarum aliarumque rerum et bonorum eorum, quo ad utilitatem eiusdem domine et filii sui predicti tutor et protector defensorque¹ atque dispositor sit et existat universosque familiares ipsius domine et filii sui tam nobiles, quam ignobiles iuxta eorum merita tenere, conservare, corrigere et emendare valeat atque possit. Assumpsit nichilominus eadem domina Margeretha sua et dicti filii sui personis coram nobis, ut quidquid idem dominus Simon episcopus, necnon due sue castellani de Zugligeth, Georgius de Wynemeth et alter Georgius de Boba, item Sebastianus de Karmach, Ladislaus de Thomaii, Stephanus Barocz, Andreas de Wky et Petrus de Thothy in quibuscunque factis suis vel cum quibuscunque hominibus tam nobiles, quam ignobilibus in litium suarum ordinationibus et dipositionibus tam possessionum, quam actuum potentiariorum aliarumque causarum suarum processibus ordinauerint atque disposuerint, hoc pro rato habeat et firmiter tenebit presentium litterarum nostrarum vigore et tesimonio mediante. Datum feria secunda proxima post festum Beati Emerici ducis, anno Domini millesimo quadringentesimo tricesimo tercio.

¹ hibásan: *densorque*

8.

1441. szeptember 9. Buda

I. Ulászló király Némai Kolos Jeromosnak, Jári Baróc Balázsnak és Mihálynak adja Szigliget várát minden tartozékával együtt.

Hártya, szöveg alatt pecsét. Jobb felső sarkában: *Commissio propria domini regis*. Pecsét alatt olvashatlan kancelláriai jegyzet. DL 13643 (NRA 1711-35)

Nos, Wladislaus Dei gratia Hungarie, Polonie, Dalmatie, Croatie etc. rex Lithwanieque princeps supremus et heres Russie memorie commendamus tenore presentium significantes, quibus incumbit universis, quod nos attentis et in acie nostre mentis perpensus indagatis illis gratuitis et acceptis dignis fidelitatibus, que nobis fideles nostri egregii Ieronimus Kolos de Nema, ac Blasius et Michael Barocz dicti de Iaar nobis a tempore felicis nostre maiestatis coronationis in regem huius regni facte in nonnullis nostris et regni nostri expeditionibus, prosperis scilicet et adversis, personis et rebus ipsorum pro nostri honoris augmento fortune¹ casibus submissis nobis exhibuerunt, harum intuitu cupientes ipsos hac vice nostre regie liberalitatis dono premiare castrum nostrum Zeglygeth vocatum in comitatu Zaladiensi habitum simulcum cunctis villis et possessionibus ad idem castrum de iure pertinentibus aliisque quibusvis utilitatibus et pertinentiis, videlicet terris arabilibus cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, silvis, nemoribus, virgultis, rubetis, montibus, vallibus, vineis vinearumque promontoriis, aquis, fluviis, piscinis, piscaturis, aquarum decursibus necnon molendinis et locis molendinorum generaliterque quarumlibet utilitatum et pertinentiarum eiusdem et ipsarum integritatibus quovis nomine vocitatis sub suis et ipsarum veris metis et antiquis limitibus animo deliberato et ex certa nostre maiestatis scientia de prelatorumque et baronum nostrorum consilio memoratis Ieronimo Kolos ac Blasio et Michaeli Barocz ipsorumque heredibus et posteritatibus universis de manibus nostris regis omni eo iure, quo idem et eedem nostre legitime incumbunt collationi dedimus, donavimus et contulimus, ymmo damus, donamus et conferimus iure perpetuo et irrevocabiliter possidendum, tenendum pariter et habendum salvo iure alieno, hoc adiecto, quod si nos aut nostri successores, reges Hungarie vel alii quipiam ipsum castrum Zeglygeth ab eisdem Ieronimo, Blasio et Michaeli temporum in processu rehabere voluerimus, extunc infra vitam eorundem ab ipsis auferre non valeamus neque possumus, post mortem vero ipsorum Ieronimi, Blasii et Michaelis ab eorundem heredibus datis prius ipsi ducentis iobagionibus seu sessionibus iobagionalibus et non aliter ipsum castrum auferre valeamus harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante, quas in formam nostri privilegii redigi faciemus, dum nobis in specie fuerint reportate. Datum Bude secundo die festi Nativitatis Beate Marie virginis, anno Domini millesimo quadringentesimo quadragésimo primo.

¹ szövegben hibásan: *firtune*

9.

1453. szeptember 14. Pozsony

V. László király új adomány címén Újlaki Miklósnak adja Szigliget és Hegyesd várát tartozékaikkal, valamint Kaposújvár felét uradalmával, a hozzájuk tartozó országos és heti vásárjoggal, valamint az egyházak kegyúri jogával.

Több helyen sérült hártya, a szöveg alatt pecsét nyomával. Jobb alsó sarkában: *Commissio domini regis domino Ladislao de Gara palatino referente*. DL 14722 (NRA 1711-47)

Nos, Ladislaus Dei gratia Hungarie, Bohemie, Dalmatie Croatieque rex Austrieque et Stirie dux, necnon Marchio Moravie etc. memorie commendamus tenore presentium significantes, quibus expedit univervis, quod licet generale regum officium sit liberalitatis sue donis unumquemque prosequi subditorum, illos tamen maioribus altioribusque donis et clarioribus titulis regalis extollere debet munificentia, qui uberioribus meritis excellentiora premia meruerunt. Debitum itaque respectum habemus ad integerrimam fidem, inclitas virtutes et preclara merita fidelis nostri sincere dilecti, magnifici Nicolai de Wylak waywode partium nostrarum Transsilvanarum ac bani Machoviensis etc., qui multimodis patrum et suis virtutibus ac obsequiis merito pre ceteris se nobis reddidit honorandum, nam sicuti progenitores sui predecessorum nostrorum temporibus, sic et ipse tempore nostro prudentibus consiliis et potentibus armis status regni¹ semper conservatores fuere et columpne, et licet eius egregia et magnifica gesta tum propter sui magnitudinem, tum vero, quia ea iam pridem conscripta superinde privilegia nostra latiori sermone futuris commendarunt seculis, ad presens quantum ad eorum specificationem preterire constituerimus, hoc tamen superinde in genere, prout fidedigno testimonio docemur referre possumus et confiteri, quod hiis proximis diebus inter alios nostros fideles maxime dicti Nicolai waiwode industria et cooperatione regni nostri Hungarie nobis feliciter reddita sit possessio totaque natio et respublica ipsius regni nostri Hungarie sublatis internis scismatibus et civilibus bellis, que antea et voluntates et mentes eorum non solum a sese, verum etiam ab obediencia nostra distraxerant, concorditer nos naturalem eorum regem et dominum recognoverunt et susceperunt cum effectum. Volentes itaque viro tot meritis claro aliquam favoris [...]ndere castrum Zyglygeth vocatum, in comitatu Zaladiensi habitum simulcum possessionibus ac villis Heghmagas, Wyfalw, Naghfalw, Zygeth et Felsewthame vocatis, in eodem comitatu Zaladiensi existentibus, ad idem castrum, ut dicitur, pertinentibus, item aliud castrum Hegyesd nuncupatum, in eodem comitatu Zaladiensi existens simulcum possessionibus Gerek ac tributo in eadem exigi solito, necnon Valws, Almad et Kysalmad vocatis, in eodem comitatu Zaladiensi habitis ad idem castrum, ut dicitur, pertinentibus, preterea d[irecta]m et equalem medietatem castri Uywar appellati, in comitatu Symegiensi existentis simulcum medietatibus possessionum seu villarum Keczel, Omak, Rwpol et D[eshid]a cum medietate tributorum in eisdem exigi solitorum, necnon Zenthpal, Scend, Dada, Mezaar, Rengewsar, Marczado, Warwize, Egres, Azalo, Peleske et Zerdahel [et] prediorum Gorycze, Waras et Silvas vocatorum in eodem comitatu Symegiensi existentium ad eandem medietatem ipsius castri, ut dicitur, pertinentium, in quarum omnium pacifice dominio se idem Nicolaus waywoda persistere asserit simulcum omni iure nostro

regio, si quod in eisdem [qualiter]cumque haberemus et nostram ex quibusvis causis, modis et rationibus concerneret maiestatem, aliisque universis pertinentiis et utilitatibus tam dictorum castrorum, quam et possessionum et villarum prenotatarum videlicet [...] iurisdictionibus, [nu]ndinis seu foris annualibus sed et ebdomadalibus, necnon iure patronatu ecclesiarum ac terris arabilibus cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, fen[etis, silvis], rubetis, n[emori]bus, montibus, vallibus, vineis, vinearum promontoriis, aquis, fluviis, piscinis, piscaturis aquarumque decursibus, molendinis molendinor[um]que locis] et generaliter [quarum]libet utilitatum et pertinentiarum suarum integritatibus, quovis nominis vocabulo vocitatis sub suis veris metis et antiquis limitibus premissis, sic[ut prefer]tur se habentibus [me]morato Nicolao wayvode suisque filiis ac heredibus et posteritatibus universis nove nostre donationis titulo dedimus, donavimus et contulimus, ymmo damus, donamus et conferimus iure perpetuo et irrevocabiliter tenenda, possidenda pariter et habenda salvis iuribus alienis harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante, quas in formam nostri privilegii redigi faciemus, dum nobis in specie fuerint reportate. Datum Posonii in festo Exaltationis Sancte Crucis, anno Domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo tercio, regis autem nostris anno quarto decimo.

¹ az oklevélben: *regi*

10.

1486. február 7. Buda

Bátori István országbíró előtt Meggyesaljai László tiltakozik az ellen, hogy Szigliget vára Újlaki Lőrinc kezén legyen, mert a vár örökjogon őt illeti. Az országbíró kitűz egy napot, hogy Újlaki mutassa be a várra vonatkozó okleveleket.

Papíron zárópecsét nyomával. Jobb alsó sarokban a jegyző kézjegye. DL 19112 (NRA 921-10)

Nos, comes Stephanus de Batho iudex curie serenissimi principis domini Mathie Dei gratia regis Hungarie, Bohemie, Dalmatie, Croatie etc. damus pro memoria, quod nobis in presenti congregatione generali dominorum, prelatorum, baronum et regni nobilium electorum ad hanc civitatem Budensem pro electione palatinali confluentium facta, videlicet die dominica proxima ante festum Beate Apolonie virginis proxime preteritum [1486. febr. 5.] in sede nostra iudiciaria pro tribunali sedentibus magnificus Ladislaus Mauritií de Meggyesallya nostram personaliter veniendo in presentiam et magnificum dominum Laurentium ducem de Wylak coram nobis facie ad faciem repertum in eo, ut ipse illam sumpmam pecuniarum, pro qua videlicet castrum Zeglygeth vocatum in comitatu Zaladiensi situatum, ipsum Ladislaum Mauritií iure hereditario concernens, si et in quantum idem castrum ipsi Laurentio duci per quospiam impignoratum foret, ab eodem Ladislao de pecuniis tunc per eum nostri in presentia in quodam sacculo depositis tollere et levare idemque castrum Zeglygeth simulcum omnibus eiusdem pertinentiis dicto Ladislao Mauritií remittere et resignare deberet, amonuit; factaque huiusmodi amonitione idem Ladislaus Mauritií eundem Laurentium ducem ab ulteriori detentione et conservatione dicti castri Zeglygeth et pertinentiarum eiusdem sibi ipsi appropriatione, usurpatione, perpetuatione, statuifactione seque quovis modo in dominium

eorundem intrmissione usuque fructuum et quarumlibet utilitatum eorundem perceptione seu percipi factione factis vel fiendis prohibuit et interdixit publice et manifeste coram nobis, et in huius declarationem, quod predictum castrum Zeglygeth ac eiusdem pertinentie sibi iure hereditario attineant, quidam certa privilegia sua, factum eiusdem castri tangentia nobis curavit demonstrare. Quo audito Iosa de Labdaswarsan pro prefato Laurentio duce cum procuratoris litteris nostris nostram et eorundem dominorum, prelatorum, baronum et regni nobilium exurgendo in presentiam nec prescripta privilegia per dictum Ladislaum Mauritiū coram nobis exhibita revideri et examinari facere, nec prescriptam pecunie quantitatem ab eodem in persona dicti Laurentii ducis domini sui tollere et levare se velle referendo allegavit eo modo, quomodo ipse Laurentius dux a tempore obitus condam illustris domini Nicolai regis Bozne, patris sui nulla privilegia sua super dicto castro Zeglygeth confecta et emanata vidisset et conspexisset ignoraretque utrum idem castrum Zeglygeth sibi perpetuitatis aut pignoris titulis attineret, nihilominus tamen universas litteras et litteralia sua instrumenta super facto dicti castri et eiusdem pertinentiarum confectas et emanata in termino ulteriori per nos eidem dando coram nobis producere et exhibere promptus esset et paratus. Pro eo nos hiis auditis et perceptis iudiciando commissimus eo modo, ut idem Laurentius dux universas litteras et litteralia sua instrumenta, si quas et que ipse tam super perpetuitate, quam etiam impignoratione eiusdem castri Zeglygeth pro sui parte habet confectas et emanata, in octavis festi Beati Georgii martiris nunc venturi [1486. máj. 1.] coram nobis producere et exhibere debeat et teneatur, quibus visis iudicium et iustitiam facere valeamus inter partes in premissis¹ dictante iuris equitate. Datum Bude predicta tertio die termini pronotati, anno Domini millesimo quadringentesimo octuagesimo sexto.

¹ *in premissis*: sor fölött beszúrás

11.

1486. február 25. Buda

Bátori István országbíró Újlaki Lőrinc érvelésére úgy dönt, hogy Szigliget vára ügyében Meggyesaljai Lászlót 1486. május 1-re új bírója, a királyi jelenlét elé idézteti. Felkéri a császári káptalant, hogy az idézésnél járjon el.

Papír, zárópecsét nyomával. Több helyen foltokkal. Hátlapján középkori kézzel: *Amicis suis reverendis capitulo ecclesie Chas[mensis pro] illustri duce Laurentie de Wylak contra magistrum Ladislaum filium Mauritiū Megesalya ad octavus festi beati Georgy martiris. Lcjjcbb: Evocatoria. DL 19121 (NRA 664-5)*

Amicis suis reverendis, capitulo ecclesie Chasmensis comes Stephanus de Bathor iudex curie serenissimi principis, domini Mathie Dei gratia¹ regis Hungarie, Bohemie, Dalmatie, Croatia etc. amittam paratam cum honore. Noveritis, quod nobis sabbato proximo post festum Beati Mathie apostoli proxime preteritum unacum ceteris dominis, prelatibus, baronibus hic Bude penes prefatum dominum nostrum regem constitutis et existentibus illustris dux Laurentius de Wylak nostram personaliter veniens in presentiam protestatus est in hunc modum, quomodo ipse in quadam causa inter magnificum Ladislaum filium Mauritiū de Meggyesallya, ut actorem ab una et ipsum protestantem, ut in causam attractum partibus ab alia coram nobis

super facto castris Zeglygeth vocati, in comitatu Zaladiensi existentis per modum personalis inhibitionis mota et vertenti Iosam de Labdaswassan suum legitimum procuratorem constituisset litterasque suas procuratorias manibus eiusdem assignasset, tamen ipse Iosa procurator suus causa in eadem non taliter, qualiter per eum informatus fuisset, sed longe aliter ex proprio motu respondo ipsam causam ad instrumentalem exhibitionem per ipsum dominum Laurentium ducem fiendam adiudicari facere procurasset, vigore cuius responsionis et adiudicationis idem Laurentius dux de facili iure suo destrui posset et privari, ob hoc si iuri consonaret et equitati videretur, extunc ipse huiusmodi responsionem prefati Iosa procuratoris sui cum omnibus exinde sequendis ac omni eo gravamine, quo de regni consuetudine conveniret revocare et retractare causaque in eadem aliud novum iudicium novamque responsionem habere prefatumque Ladislaum filium Mauriti contra se evocari facere vellet. Et quia idem dux Laurentius preactam responsionem dicti sui procuratoris cum iudicio regali sex marcarum revocari et retractari prefatumque Ladislaum actorem contra se ad habendum ipsum novum iudicium novamque responsionem evocari posse et valere videbatur, pro eo prefato Laurentio duce prefatam responsionem antefati Iose procuratoris sui penitus et per omnia notanterque et expresse revocante et retractante vestram amicitiam presentibus petimus diligenter, quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum, quo presente Iohannis de Kysthpalowcz vel Emericus Galfy de Galowch aut Nicolaus de eadem sin Georgius de Minthzenh seu Ladislaus de Zebenyench sive alter Ladislaus de Pethrowcz neve Michael Erdely de Thapalowch aut alter per comitatum eligendus aliis absentibus homo regius prefatum Ladislaum filium Mauriti contra annotatum exponentem novum iudicium novamque responsionem recepturum ad octavas festi Beati Georgii martiris nunc venturi [1486. máj. 1.] regiam evocet in presentiam, et post hec ipsius evocationis seriem cum nomine evocati, ut fuerint expediens² octavas ad predictas dicto domino nostro regi fideliter rescribatis. Quia autem prefatus dux Laurentius prescripta iudicia sex marcarum nobis et parti adverse persolvi debenda nobis persolvit, ideo eundem superinde commisimus expeditum. Datum Bude predicta secunda die termini prenotati, anno Domini millesimo quadringentesimo octuagesimo sexto.

¹ gratia: tollban maradt

² ut fuerint expediens: sor fölött

12.

1491. július 25.

A fehérvári keresztes konvent tanúsítja, hogy Meggyesaljai István a kölcsönös örökösödési szerződés után Bátori Istvántól és fiaitól, valamint Perényi Istvántól és fiaitól 21 000 forintot vesz fel.

Hártya. DL 19742 (NRA 842-19). Ugyanilyen szövegczésű másodpéldány: DL 71034 (Perényi család 415.)

Conventus Cruciferorum ordinis Sancti Iohannis Ierosolimitani domus hospitalis ecclesie beati regis Stephani de Alba omnibus Christi fidelibus presentibus et futuris presentium notitiam

habituris salutem in omnium salvatore. Ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire, quod magnifici domini, comes Stephanus de Bathor iudex curie serenissimi principis, domini Wladislai, Dei gratia regis Hungarie, Bohemie etc. marchionisque Moravie, necnon waywoda Transsylvanus et Sicularum comes ac Andreas de eadem Bathor, frater eiusdem carnalis similiter Zathmariensis et de Zarand comitatum comes ab una, necnon Iohannes de Peren, ianitorum reginalium magister ex altera, item Stephanus Morocz de Megyesalya a tertia partibus, iidem domini comes Stephanus et Andreas de Bathor egregiorum Georgii, Stephani et Andree filiorum eiusdem domini Andree de Bathor, annonus siquidem dominus Iohannes de Peren modo simili Gabriellis, Mychalis et Stephani filiorum suorum, aliorum etiam omnium fratrum proximorum eorum, quos subscriptum tangeret seu quovismodo concernere posset negotium, ad infranotanda firmiter inviolabiliterque observanda oneribus et quibusvis gravaminibus in se ipsos levatis et receptis coram nobis personaliter constituti sponte et libere sunt confessi et retulerunt hoc modo, quod licet et alias ipsi in facto universorum iurium eorundem possessionariorum, puta castrorum, castellorum, opidorum, possessionum portionumque ac prediorum, generaliter autem cunctarum pertinentiarum eorundem et ipsarum utilitatumve earum sese mutuo sub conditionibus vinculisque et obligaminibus — articulis etiam et exceptionibus in aliis litteris nostris superinde cum certis distinctionibus et limitationibus declaratis factis — in fratres receperint adoptivos ac eadem et ipsa in se ipsos ac eorum heredes derivari et condescendi debere decreverint et concluderint, prout ea prescripte nostre littere exhinc confecte plenius exprimerent et declararent. Tamen quia partes propter temporum impacacitatem et diversorum generum varia impedimenta ad tuenda et conservanda eorum castra atque alia bona tum pecuniarum, tum vero aliarum rerum penuria atque carentia arcet et compellat idemque Stephanus Morocz post obitum magnifici condam Ladislai similiter Morocz de eadem Megyesalya, fratris videlicet ipsius domini Stephani carnalis relicte eiusdem condam Ladislai dotem et res suas paraphernales, aliis autem eiusdem Ladislai familiaribus et creditoribus plurima debita persolvere debuisset prout et persolvere haberet non modica in futurum, ob hoc idem Stephanus Morocz hiis necessitatibus compulsus a prefatis Andrea de Bathor et Iohanne de Peren ac Georgio, Stephano et Andrea dicti domini Andree, necnon Gabriele, Michele et Stephano annotati Iohannis de Peren filii de voluntate prefati domini comitis Stephani viginti et unum milia florenorum auri eorundem dominorum comitis Stephani, Andree de Bathor ac Iohannis de Peren et filiorum eorundem predictorum pro disponendis et expediendis premissis suis factis et negotiis levasset et recepisset. Volentes itaque idem dominus Stephanus Morocz prefatos dominos Andream, comitem Stephanum de Bathor, Iohannem de Peren filiosque eorundem certos reddere exinde et securus, talem inter se fecissent dispositionem perpetue duraturam, quod si ipsum dominum Stephanum Morocz infra tempus persolutionis et satisfactionis premissorum viginti et unius milium florenorum auri eisdem dominis comiti Stephano et Andree de Bathor ac Iohanni de Peren et filiis eorundem fiendarum absque heredum solatio decedere contingat, extunc iidem domini comes Stephanus, Andreas de Bathor ac Iohannes de Peren et filii eorundem castra sua, nunc erga suas, quam et de presenti apud aliarum manus, necnon opida, possessiones seu villas aliaque cuncta iura eiusdem possessionaria ubivis et in quibuscunque comitatibus intra ambitum Hungarie et Slavonie regnorum habita et existentia, puta castrum Zyner vocatum ac castellum in facie opidi Megyes erectum ac idem opidum Megyes, necnon possessiones in

Sarkewez, Bathyzhaza, Odwary, Zenthmarthon, Iosyphaza, Zamosthelek, Waralya, Wywaros, Wamfalw, Iloba, Thotfalw, similiter cum fodinis et mineris auri et argenti Laposbanya appellatis, item Berenmesew, Kalenhaza, Bwyanhaza, Lekenze, Tharsowcz, Monyoros, Komorzán, Byksad, Thwrnekonya, Felsewfalw, Fekethewpathak, preterea similiter castrum Zeglygeth appellatum in Zaladiensi similiter cum suis villis, possessionibus et pertinentiis ac utilitatibus universis, preterea similiter castellum Berzewze in de Werewcze regni Sclavonie similiter cum suis pertinentiis, villis et possessionibus et utilitatibus et obventionibus universis, item opidum Moroczhyda ac Sobor, Zenthandras, Egyed, Ankhel, Wyfalw, Sewensap, Gemerew, Zenthe et utraque Gewch ac Zerchen in Soproniensi similiter cum suis pertinentiis, postremo iterum possessiones Thamasy, Gardon, Bartold, Belenyk et Zenthlazchlo vocate in Simigiensi comitatibus existentes ac habite ac alie ubivis adiacentes demptis curia sua propria in sepefata Meggyes habita ac domibus et orto aliisque edificiiis ad easdem pertinentibus, item possessionibus Apa et Crasso Hungaralibus ac tributo in ipsa Crasso exigi consueto, necnon molendino in fluvio Zamos inibi decurrenti, preterea Thotfalw, Lypo, Borhyd et utraque Weresmarth Walachalibus possessionibus, item similiter possessionibus Gewbed, Kak et Parlag vocatis simulcum molendino prope ipsam possessionem Berend in dicto fluvio Zamos decurrenti, decimis etiam vinorum ex incolis et populis in possessione Wylak vocata residentibus singulis annis provenire debentibus generose domine Margherethe consorti sue ac certis ecclesiis in elemosinam, necnon quibusdam familiaribus suis pro certa summa pecuniarum pro pignore inscriptonis titulo exigentibus eorum servitiis datis et traditis, puta prescriptas domum et curiam suam in dicta Meggyes ac possessiones Apa et Crasso simulcum tributo in ipso Crasso exigi consueto ac molendino inibi in fluvio Zamos decurrenti, necnon Thotfalw, Lypo, Borhyd et utramque Weresmarth prefate domine Margerethe consorti sue, item similiter possessiones Gewrbed ac molendinum prope ipsam possessionem Berend decurrens simulcum prescriptis decimis ecclesie parochialis Beati Emerici ducis in facie dicti opidi Meggyes constructe iuxta libitum ipsius domini Stephani Morocz disponentis, necnon possessiones Kak, Benedicto de Wynemethy et Parlag vocatas Georgio de Zennyes cum earum utilitatibus universis omnino in comitatu Zatmariensi predicto existentes datas et inscriptas pro prescriptis viginti et unum milibus florenorum auri pro se occupare et ea contradictione quorumlibet non obstante in perpetuum conservanda habeant potestatem. Conclusum est denique inter partes, quod iidem domini comes Stephanus, Andreas de Bathor, Iohannes de Peren et filii eorundem annotatum Stephanum Morocz, dominam consortem aut proles eiusdem domini Stephani Morocz, si qui in futurum esse poterunt seu contingunt, vita eorum comite in contrarium premisse dispositionis in bonis premissis contra voluntatem eorum turbaverint et manus eorum in eisdem in toto vel in parte inmitendo impederint, extunc tam presentes quam primarie littere contractus superinde inter partes confecte nullius sint vigoris vel munimenti, neque partibus in aliquo suffragari possint et valeant, sed tamquam viribus destitute habeantur. Voluerunt etiam partes, ut si idem dominus Stephanus Morocz necessitate compellente aliqua iura sua possessionaria a se pignoris titulo alienare vellent, absque scitu eorundem dominorum comitis Stephani, Andree de Bathor, Iohannis de Peren ac filiorum eorundem minime facere posset. Sed si iidem domini comes Stephanus, Andreas de Bathor, Iohannes de Peren et filii eorundem requisiti et amoniti ea et ipsa ad se recipere nollent, hiis quibus idem dominus Stephanus Morocz voluerit pro condigno eorum pretio premissis pignoris titulo locandi et impignorandi

haberet facultatem, ista siquidem conditione declarata, quod si ipsa domina Margaretha consors prefati domini Stephani Morocz post mortem et decessum eiusdem domini et mariti sui viduitatem sub nomine et titulo eiusdem servare delegerit, nullus omnino hominum, sed neque prefati comes Stephanus ac Andreas de Bathor, Iohannes de Peren et filii eorundem ipsam dominam Margaretham de dominio prescriptorum oppidorum, possessionum ac aliorum iurium possessionariorum eidem, ut prefertur modo antelato, datarum et comissorum eicere et excludere, ubi autem ipsam per obitum eiusdem Stephani Morocz domini et mariti ad alia vota accedere contingerit, iidem domini comes Stephanus, Andreas de Bathor, Iohannes de Peren ac filii eorundem antedicti non aliter nisi persolutis tribus milibus florenorum auri eidem domine aut cui vel quibus ipsa predicta tria milia florenorum auri aut in testamento vel aliter qualitercumque dare deputaverit vel commiserit, exire, artare et compellere onere sub prescripto valeant necque possint, ad que premissa et quevis premissorum singula partes onera ad premissa se sponte obligarunt coram nobis. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes litteras nostras privilegiales pendentes et autentici sigilli nostri maioris munimunie roboratas duximus concedendas. Datum in festo Beati Iacobi apostoli, anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo primo, venerabili et religiosissimo domino Ladislao vicepreceptore, Mathia custode, Stephano cantore ceterisque fratribus ecclesie nostre predictae feliciter exsistentibus et devote famulantibus legi sempiterno.

II. Tisztségviselők

<i>Várnagy/ alvárnagy</i>	<i>Várúr</i>	<i>Dátum</i>	<i>Forrás</i>
ACINCTUS várnagy	Kőszegiek (?)	1300. jún. 19.	DL 91144; HO VIII. köt. 407–408. p.
„TUZ” PETŐ várnagy	Uralkodó (?)	1328. febr. 25. c.	DF 200136; Veszpr. Reg. 186. sz.; <i>Engel</i> , Arch. I. köt. 431. p.; <i>Szatlóczi</i> , Arch.
BÉLI EIHELLÓS fia: MIHÁLY alvárnagy	Uralkodó (?). Tuz Pető alvárnagya	1328. febr. 25. c.	DF 200136; Veszpr. Reg. 186. sz.; <i>Engel</i> , Arch. I. köt. 431. p.; <i>Szatlóczi</i> , Arch.
HENRIK fia: JÁNOS alvárnagy	Mórichidai Simon	1348. szept. 30.	DL 87978; Veszpr. Reg. 409. sz.; <i>Engel</i> , Arch. I. köt. 431. p.; <i>Szatlóczi</i> , Arch.
TOMAJI LÁSZLÓ alvárnagy	Mórichidai János	1419. jún. 14.	DF 201204; ZsO VII. köt. 659. sz.; <i>Engel</i> , Arch. I. köt. 431. p.; <i>Szatlóczi</i> , Arch.

uő. familiárisként	Mórichidai János	1422. aug. 1.	DF 200415, DF 200432; ZsO IX. köt. 848. sz.; <i>Szatlóczi, Arch.</i>
BOKORI IMRE várnagy	Mórichidai János	1422. aug. 1.	DF 200415, DF 200432; ZsO IX. köt. 848. sz.
ÚJNÉMETI GYÖRGY és BOBAI GYÖRGY várnagyok	Mórichidai Móric és gyámja: Rozgonyi Simon	1433. nov. 9.	DL 12542; <i>Engel, Arch.</i> I. köt. 431. p.; <i>Szatlóczi,</i> <i>Arch.</i>
MERSEI GYÖRGY várnagy	Mórichidai Móric és gyámja: Dombai György	1436. okt. 3. e.	DL 92865; <i>Engel, Arch.</i> I. köt. 431. p.; <i>Szatlóczi,</i> <i>Arch.</i>
BERKI FÓRIS várnagy	Gersei Pető és László	1442. jan. 30.	Mon. Vespr. III. köt. 118. p.; Pannonh. Rendt. XII/b. köt. 317. p.; <i>Lukcsics</i> II. köt. 744. p.; <i>Engel, Arch.</i> I. köt. 431. p.; <i>Szatlóczi, Arch.</i>
[BERKI] FÓRIS és PÁL várnagyok	Gersei Pető és László	? júl. 20. 1441–43 között	DL 94005; <i>Engel, Arch.</i> I. köt. 431. p.; <i>Szatlóczi, Arch.</i>
MARONFALVAI (ŐRSZEGI) LACA LUKÁCS és MÁTYÁS várnagyok	Újlaki Miklós	1449. ápr. 18.	DL 93152; <i>Engel, Arch.</i> I. köt. 431. p.; <i>Szatlóczi, Arch.</i>
ugyanők	Újlaki Miklós	1451. jún. 2.	DL 93193; <i>Engel, Arch.</i> I. köt. 431. p.; <i>Szatlóczi, Arch.</i>
ENDRÉDI SOMOGYI IMRE várnagy	Újlaki Miklós	1455. máj. 11.	DL 93259; <i>Engel, Arch.</i> I. köt. 431. p.; <i>Szatlóczi,</i> <i>Arch.</i>
[LÓRÁNDFY ?] SÁNDOR várnagy	Újlaki Miklós	1473. szept. 1.	DF 200531; <i>Szatlóczi, Arch.</i>
ALMÁDI SÁNTA PÁL újfalusi officiális	Újlaki Lőrinc	1482. máj. 22.	Zala II. 621. p.; <i>Szatlóczi,</i> <i>Arch.</i>
OSVÁT várnagy	Újlaki Lőrinc	1498. máj. 31.	DL 93673; <i>Szatlóczi, Arch.</i>
ugyanő	Újlaki Lőrinc	1503. márc. 8.	DF 208021; Pannonh. Rendt. III. köt. 587. p.; <i>Szatlóczi,</i> <i>Arch.</i>
DOMONKOS várnagy	Újlaki Lőrinc	1503. dec. 30. e.	DF 208021; Pannonh. Rendt. III. köt. 587. p.; <i>Szatlóczi,</i> <i>Arch.</i>

Megjegyzések

1. A táblázatban szereplő dátumok az oklevelek alapján vannak feloldva. Az archontológiákban időnként eltérő dátumokat (napi vagy havi szinten) nem tüntettem fel. Az Engel, Arch. nyomtatott és digitális változata között egyébként előfordulnak eltérések, tapasztalatom szerint a nyomtatott változat követendő.

2. Engel Pál valamint Szatlóczi Gábor által szerkesztett két archontológiai adattár szerint 1440-ben Szécsi Jánosnak Csabi György nevű familiárisa volt a várnagy. Mindkét adattár a DL 92907 jelzetű oklevélre hivatkozik. (*Szatlóczi*, Arch.-ban DL 92207 szerepel, de ez csak elírás lehet). Ez az oklevél azonban nem tartalmazza, hogy Csabi György várnagy lett volna. Az 1440. december 7-én kelt Ulászló-féle oklevél tanúsítja, hogy a Szécsi-familiáris Csabi-rokonok (György és László) elfoglalták a szigligeti várat, majd az uralkodó vissza kívánta adni Gersei Péternek és Lászlónak. A kapornaki konvent jelentése szerint azonban a beiktatásnál a Csabiak részéről ellentmondókat találtak. (A kapornaki konvent jelentése, amiben Ulászló oklevelét ártírták, december 4-i datálású. Valamilyik oklevél datálása nyilván téves lehet, hiszen így a jelentés korábban keletkezett volna, mint a parancslevél.)

3. Az eredeti oklevelek és a Szatlóczi-féle adatok közötti néhány eltérésre szeretném felhívni a figyelmet:

A *Szatlóczi*, Arch.-ban 1433-ban csak Rozgonyi Simon van feltüntetve várúrként, ugyanígy 1436-ban pedig csak Dombai György. Mórighidai Móric mindkét esetben elmaradt.

Az Archontológiában 1442. januárjában Berki Fóris néhaiként szerepel, holott az irat ezt nem tartalmazza.

Berki Fóris és Pál várnagyságára utaló oklevél, amire a Szatlóczi-féle adattár is utal (DL 94005) csak napi dátumot tartalmaz, így az adattárban feltüntetett 1441. évi datálás nincs igazolva. Magam az oklevelet 1441–43 közöttre helyeztem a tanulmányban említett érvek alapján.

4. 1473-ban Sándor várnagy származását az általam ismert oklevélben (DF 200531) nem említik. Szatlóczi, Arch.-ban Lórándfy Sándorként szerepel egy szintén 1473-i oklevél (január 20.) alapján. Az Archontológiában feltüntetett jelzet alapján (Veszprémi Érseki Levéltár, Uzsa 3) ezt az oklevelet nem leltem fel. A napi dátum alapján sem került elő ilyen tartalmú oklevél. A DF 200531 jelzetű oklevél ismeretét Engel Pálnak köszönöm.

KORPÁS ZOLTÁN

AMI A MAGYARORSZÁGI HADJÁRAT UTÁN TÖRTÉNT

*Bernardo de Aldana és a spanyol zsoldosok sorsa 1552 után*¹

Szakály Ferenc 1999-ben a bécsi Hof- Haus- und Staatsarchivban őrzött anyagról készített nagy mennyiségű másolatot adott át számomra. A másolatok Bernardo de Aldana spanyol zsoldosvezér magyarországi tevékenységével kapcsolatos kiadatlan levelezést tartalmazták. A Fons 1999. évi 1–2. számában ezeket bevezető tanulmány kíséretében közöltem.² A forrásközlés bevezetőjében összevettem a *Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata [1548–1552]* c. naplót³ e levelezéssel. A közölt 44 levél az 1549. április 4. és 1551. november 1. közötti időszakban kelt. Már akkor utaltam arra, hogy egy másik forráscsoportban az 1553 márciusa és szeptembere közötti időszak eddig ismeretlen eseményei ismerhetőek meg, amelyek szoros kapcsolatban állnak Giovanni Battista (Gianbattista) Castaldo főhadparancsnok⁴ Erdélyben állomásozó seregének széttörlésével és kivonulásával. Jelen közleményben ezt a forráscsoportot kívánom ismertetni. Aldanát Castaldo már Lippa feladását követően, 1552-ben elfogatta, így a spanyol tábornester ettől kezdve nem volt semmilyen kapcsolatban az 1553-ban Erdélyből kivonult spanyol csapatokkal. Nem valószínű tehát, hogy ez a levelezés az Aldana ellen lefolytatott per anyagának szerves része lett volna.⁵ Az iratanyag azonban annyiban kapcsoló-

-
- 1 Tanulmányom a Habsburg-kori Kutatások Közalapítvány támogatásával készült, amelyet ezúton is köszönök. Kenyeres István és Sarusi Kiss Béla kollégáim és barátaim a spanyol zsoldosok magyarországi szerepvállalásához kapcsolódó kutatásaimat sok javaslattal, ötlettel és példás jó indulattal segítették és segítik. Köszönet érte.
 - 2 *Korpás Zoltán*: Egy spanyol zsoldosvezér levelei a XVI. század közepén vívott magyarországi háborúkról. In: Fons VII. (1999/1–2.) 3–129. p. (A továbbiakban: *Korpás*, 1999.)
 - 3 Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata [1548–1552]. Közreadja Szakály Ferenc, fordította Scholz László. Bp., 1986. (Bibliotheca Historica). (A továbbiakban: *Szakály*, Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata.)
 - 4 1551. április 27-től magyarországi főhadparancsnok: *Pálffy Géza*: A császárváros védelmében. A győri kapitányság története 1526–1598. Győr, 1999. (A továbbiakban: *Pálffy*, 1999.) 230. p.
 - 5 A forráscsoport fennmaradásában ennek ellenére bizonyára szerepet játszott, hogy nagyjából ebben az időben indult Bernardo de Aldana ellen Lippa várának feladása miatt indított per: I. Ferdinánd levele fiához, Miksa főherceghez a per megindításáról: Bécs, 1553. szeptember 22. Österreichisches Staatsarchiv (= ÖStA) Haus-, Hof- und Staatsarchiv (= HHStA) Ungarische

dik Aldanához, hogy annak révén képet kaphatunk arról, hogy mi történt Aldana 1400, különböző helyőrségek között szétosztott, Castaldo alá rendelt katonájával.

Spanyol zsoldosok lázadása a császárváros közelében 1553-ban

„Abban az időben Ferdinánd katonái a zsold elmaradása miatt Magyarországon és Erdélyben lépten-nyomon fellázadtak, a zászlók alól megszöktek. Négyezer spanyol ugyanazon okból, semmibe véve vezérük, Castaldo parancsát, a zászlókat felémelve Bécs felé vetette útját, ahol gyűjtogattak, raboltak, fosztogattak és erőszakoskodtak a néppel.”⁶ A fenti sorokat Bethlen Farkas írta arról az 1553-ban Erdélyből kivonult seregről, amelynek élén Giovanni Baptista Castaldo állt. A lázadást kiváltó okok jól ismertek: a két országrész egyesítésére tett kísérlet, az 1551/52-es harcok, Fráter György tárgyalásai, majd meggyilkolása, az ország-egyesítés csúfos kudarca, történetírásunk jól ismert eseményei közé tartoznak.⁷ Az Erdélyben 1553 elején Castaldo alatt szolgáló különböző nemzetiségű zsoldosok a zsoldfizetés hiánya és az erdélyi politikai légkör változása következtében — engedéllyel, vagy anélkül —, fosztogatva indultak el az erdélyi és a magyarországi területeken nyugat felé. A XVI. századból származó források esetében ritkán adódik az a szerencse, hogy zsoldosok lázadásáról olyan gazdag forrásanyag maradjon fenn, mint az a kb. 45 levél, amely feltárja az Erdélyből kivonult spanyol zsoldosok alsó-magyarországi fosztogatásait.

Már 1552 teléről is rendelkezünk olyan adatokkal, miszerint Castaldo zsoldosai lázongtak, a lakosokat sanyargatták és az Erdélyből való kivonulást követelték.⁸ A

Akten (= UA) Allgemcinc Akten (= AA). Fasc 70. Konv. A. fol. 56. A perről lásd: *Pálffy Géza: Várfeladók feletti itélkezés a 16–17. századi Magyarországon*. In: Levéltári Közlemények 68. (1997) 1–2. sz. 216–217. p.

- 6 *Bethlen Farkas: Erdély története*. Budapest–Kolozsvár, 2002. II. köt. 183. p.
- 7 A tárgyalt korszak eseményeiről lásd: *Kropf Lajos: Castaldo Erdélyben*. In: *Hadtörténeti Közlemények* 8–9. évf., 1895–1896. 5. közlemény; *Oborni Teréz: Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt*. Bp., 2002. (Fons Könyvek 1.) (A továbbiakban: *Oborni*, 2002.); *Szántó Imre: Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon. Az 1551–1552. évi várháborúk*. Bp., 1985.; *Szakály, Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata*.
- 8 Oborni Teréz adatai szerint 1552 végére Castaldo a kincstartó Haller Pétercen kívül már senkire sem számíthatott, zsoldosait nem tudta fizetni. *Oborni*, 2002. 41. p. 1553 elejétől Castaldo többször is kérelmezte I. Ferdinándnál, hogy csapatait Erdélyből kivonhassa. *Barabás Samu: Erdély történetére vonatkozó regesták, 1551–1553*. In: *Történelmi Tár (1891–1892)* 1–6. közlemény. (A továbbiakban: *Barabás*, 1892.) Castaldo helyzetére 1552/53 fordulóján és a spanyolok erdélyi kivonulásáról, Castaldo csapatainak szétzüllesztéséről ld. 6. közl. 653–682. p.

spanyolok 1552 decemberében többször hangot is adtak annak, hogy Erdélyből ki akarnak vonulni. A tisztjeik által is feltüzelt katonák Déva városából 1553. január első napjaiban, a környéket fosztogatva indultak el. Ezt már Castaldo január 10-én kelt, az engedély nélküli távozást halálos ítélettel megtorló parancsa sem tudta megakadályozni. Az 1553 elején teljesen szétzüllött spanyol sereg egységei szervezetlenül indultak el és január közepén már Kolozsvárnál tartottak. A nyilvánvaló lázadás hatására I. Ferdinánd január 19-én adta meg az (utólagos) engedélyt, hogy a csapatok Erdélyből kivonulhassanak. Addigra azonban már a spanyolok úton voltak. Február hetedike körül a Tiszán is átkeltek. I. Ferdinánd ekkor elrendelte, hogy a határátelöket zárják le és a menlevél nélkül vonuló zsoldosokat tartóztassák fel. Castaldo nem üldözte a katonákat, csak március elején hagyta el Erdélyt. Megkockáztatom a feltevést, hogy ezek a lázadó spanyol zsoldosok feltehetően korábban Aldana katonái voltak és Castaldo talán ezért nem tudott rájuk hatni, illetve nem kezdte meg azonnal üldözésüket. Úgy tűnik, hogy a spanyol katonák lázadását elősegítette az is, hogy Erdélyben vezető nélkül maradtak, hiszen Lippa feladása miatt Aldana ekkor már fogságban volt. Elfogását követően Castaldo főparancsnok a vezető tiszték nélkül, Erdélyben maradt spanyol egység ideiglenes felügyeletét Stephanus Arribadeneira királyi biztosra (commissarius) bízta.⁹ Arribadeneiréről egy névtelen, pár soros magyar nyelvű levélben azt olvashatjuk, hogy „*az komissarius jámbor volna*”¹⁰, így nem is csodálkozhatunk azon, hogy a biztos tetetlenül szemlélte a lázadást.

A lázadó katonák minden bizonnyal Felső-Magyarországon keresztül vonultak tovább, majd elérték a Liptó megyei Rózsahegy városát, amelyet nemcsak a spanyolok, de az átvonuló német katonaság is többször is kifosztott.¹¹ A spanyolok innen déli irányba vonultak tovább. A három–négy száz spanyol katona¹² 1553. március 24. körül az Országkristóf birtokolta, Pozsony megyei Modor városához érkezett. Mivel ekkor Aldana volt katonái már 14 hónapja nem kaptak zsoldot¹³, a vá-

9 Stephanus Arribadeneira Újlaki Ferenc győri püspökhöz, kir. helytartóhoz. Modor, 1553. március 25. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 70. Konv. A. fol. 221.

10 Uo. S.d. fol. 227.

11 Rózsahegy város polgárai levélükben panaszt tettek I. Ferdinánd királynál, hogy az országon átvonuló spanyol és német zsoldosok hatalmas károkat okoztak számukra. Kérték az uralkodót, hogy egy kiküldött biztosán keresztül győződjön meg a városban történt pusztításokról és pár évre, mindenféle adó megfizetése alól mentességet kapjanak. Rózsahegy városa I. Ferdinánd királyhoz 1553. s.d. irt levele. Magyar Országos Levéltár (= MOL) Magyar Kamara Archivuma (= MKA) E 211 Lymbus 115. cs., 1. t. fol. 375.

12 A katonák létszámát Sforza Pallavicini becsülte 300–400 főre. Ld. 26. jegyz.

13 Ld. 44. jegyz.

rost rövid idő alatt elfoglalták és kifosztották,¹⁴ később további 70 aranyra megsarcolták.¹⁵ A város lakosai hetekkel az eseményeket követően, írásban is beszámoltak I. Ferdinándnak az őket ért károkról. Leírásuk szerint a spanyolok kb. 18 napig tartózkodtak a városban, ez alatt az idő alatt a zsoldosok a bor és élelmiszer tartalékokat teljesen felélték, illetve amit nem fogyasztottak el, azt elpusztították, a lakosokat egyéb javaikból is kifosztották. A város több épülete is a tűz martalékává vált. A beszámoló szerint összesen 1370 forint kár érte Modor városát.¹⁶

Modor elfoglalását követő napokban, március 25-én Stephanus Arribadeneira biztos Újlaki Ferenc győri püspökhöz, királyi helytartóhoz fordult, akit arra kért, hogy továbbítsa I. Ferdinándhoz levelét, amelyben részletesen beszámol a spanyolok tetteiről. A biztos hangsúlyozta, hogy a lázadáshoz nincs köze, ő ebben szenvedő fél. Utalt arra is, hogy őt fogságban tartják és a király iránti hűségéről biztosította a püspököt.¹⁷

Újlaki Ferenc március 25-én értesítette I. Ferdinándot, hogy Országkristóf birtokain a spanyol katonák nagyobb kárt okoztak, mint maguk a törökök.¹⁸ A helytartó a több helyről érkező rossz hírek hallatán hamar cselekedett és Pozsonyba hívta a környéken tartózkodó többi seregest vezetőit, hogy a fosztogató és lázadó spanyol katonákkal szemben cselekvési programot tárgyaljanak meg. Március 27-én Pozsonyba ért Sforza Pallavicini magyarországi főhadimarsall is, aki részt vett az ugyanezen a napon tartott tanácskozáson, amelyen Újlaki Ferencen kívül, Gregoriánczi Pál zágrábi, Thurzó Ferenc nyitrai püspök, Eck Graf zu Salm und Neuburg és Aldana terciójának egyik kapitánya, a lázadókkal nem tartó Luís de Osorio¹⁹ volt jelen. Pallavicini 200 lovast és további gyalogos katonát hozott ma-

14 Modor város tanácsának panaszos levele Újlaki Ferenc győri püspökhöz, királyi helytartóhoz. Modor, 1553. március 24. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 70. Konv. A. fol. 226.

15 Uo. Konv. B. fol. 77–80. Sforza Pallavicini I. Ferdinándhoz. Récse, 1553. április 13.

16 Humillima supplicatio pauperum oppidanorum de Modor. 1553. május 18. MOL MKA E 210 Miscellanea, Militaria, 59. t. I. sz.

17 ÖStA HHStA UA AA Fasc. 70. Konv. A. fol. 221. Stephanus Arribadeneira Újlaki Ferenc győri püspökhöz. Modor, 1553. március 25.

18 „*ex litteris quas cum presentibus ad vestram maiestatem missi quo pacto copie Hispanos in bonis domini Orszagh agant. Maestas vestra credere dignabatur que misera plebs hostes Thurcas non ita horribiliter...*” Uo. fol. 225. Újlaki Ferenc I. Ferdinándhoz. Pozsony, 1553. március 25.

19 Nem rendelkezünk semmilyen adattal arról, hogy Aldana terciójából mennyi katona maradt hűséges az uralkodóhoz és tartott a Pallavicini alatt szolgáló Osorio és a Ferdinánd hűségén szintén megmaradt Francisco de Salamanca spanyol kapitányokkal. A levelezés alapján úgy gondolom, hogy pár főnél nem lehetett több. A levelezés nem utal arra, hogy akár Osorio, akár Salamanca tisztán spanyolokból álló kompániák élén vonult volna a lázadó honfitársaik ellen. Luis de

gával. Elég végigtekinteni a „válságtáb” tagjain, hogy nyilvánvalóvá váljon, hogy milyen nagy volt az ijedelem, hiszen Újlaki mint királyi helytartó, Thurzó pedig mint a Magyar Kamara elnöke jelent meg, személyükben az ország két legfontosabb tisztségviselője volt jelen a tanácskozáson. Pallavicini jelenléte több mint indokolt volt, hiszen mint magyarországi főhadmarsall, Győr székhellyel az egész országrész végváraiért és védelméért volt felelős.²⁰ Osorio pedig mint a saját zsoldosait jól ismerő „katonai szakértő” volt jelen. Eck Graf zu Salm jelenlétét pedig az indokolhatta, hogy valószínűleg már ekkor is ő töltötte be a pozsonyi kapitányi tisztelet.²¹ A tanácskozás úgy döntött, hogy Johannes Barbel személyében küldöttet menesztenek a spanyol katonákhoz. Ő magával vitte Luís de Osorio kapitány levelet is, amelyben felszólították a lázadókat, hogy térjenek engedelmességre. A tanácskozáson résztvevők Ferdinándnak írt beszámolójukban felvetették azt is, hogy amennyiben nem tudnak megegyezni a spanyolokkal, akkor javasolják, hogy a környék összes harcra fogható lakosát fegyverezzék fel a spanyolok ellen.²² Ahogy a későbbi levelekből is kitűnik, a lázadás leverésében érdekelt vezetők nagyon tartottak a pár száz spanyol katona harcértékétől, szerveztségétől.²³

Osorioról és Francisco de Salamancáról ld. *Christopher F. Laferl*: Die Kultur der Spanier in Österreich unter Ferdinand I. 1522–1564. Wien, 1997. (A továbbiakban: *Laferl*, 1999.) 258, 265. p. Osoriot 1551. február 14-én nevezte ki I. Ferdinánd az elhunyt Luis de Ordoñez helyére az egyik kompánia élére. I. Ferdinánd Mathias Fuchs magyarországi hadi fizetőmesternek. Augsburg, 1551. február 14. ÖStA Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv (= HKA) Gedenkbücher Österreich Band 67. fol. 27v-28r. Vö.: *Laferl*, 1999. 257., 258. p.

- 20 Pallavicini 1552. november 16. – 1555. december között töltötte be a magyarországi főhadmarsall posztját. *Pálffy*, 1999. 81-85., 231. p. Mivel Pallavicini 1551-ben Castaldo scregénél Erdélyben szolgált, feltehetően ismerte az Aldana és Castaldo alatt szolgáló spanyol egységeket. Pallavicini életrajzára ld. még uo. 254–255. p.
- 21 Eck Garf zu Salm eddigi adatok szerint csak 1554-től töltötte be a pozsonyi kapitányi tisztelet. *Pálffy Géza – Perger, Richard*: A magyarországi török háborúk résztvevőinek síremlékei Bécsben. XVI–XVII. század. In: *Fons* 5. (1998) 237. p. (A továbbiakban: *Pálffy–Perger*, 1998.) Kenyeres István adata szerint azonban nem zárható ki, hogy már 1553-ban is ő töltötte be az apja, Niklas Graf zu Salm 1550. évi halálával megüresedett posztot. Vö.: ÖStA HKA Hofffinanz Ungarn r.Nr. 4. Konv. 1553. Jänner fol. 4–10. Grác, 1553. január 27. I. Ferdinánd a Magyar Kamarának. Többek között parancs Eck von Salmnak, hogy parancsolja meg a pozsonyi uradalom alattvalóinak, hogy csak a király tizedborát vehetik meg és mérhetik ki. Eszerint ekkor, 1553 januárjában Salm a pozsonyi várhoz tartozó királyi uradalom élén állt, így feltehetően egyúttal ő volt a kapitány is.
- 22 ÖStA HHStA UA AA Fasc. 70. Konv. A. fol. 235. A bizottság tagjai I. Ferdinándhoz. Pozsony, 1553. március 27. Újlaki Ferenc győri püspök is ugyanazon a napon külön beszámolt I. Ferdinándnak. Uo. fol. 231. A levelekhez csatolták Modor vezetőinek kétségbeesett segélykérő levelét.

Pár nap várakozást követően, április elsején úgy tűnt, hogy a spanyolok lázadása minden bonyodalom nélkül megoldódik. Sforza Pallavicini ekkor már arról számolt be I. Ferdinándnak, hogy a március 27-i megbeszélésnek megfelelően tárgyalásokba kezdtek a spanyolokkal és személyesen találkozott a spanyol katonák képviselőjével, egy bizonyos Sancho Cotával.²⁴ A lázadók, úgy tűnik, nyitottak voltak a megegyezésre és március utolsó előtti napján már Modorban folytatták a megbeszélést, hogy térjenek vissza az uralkodó szolgálatába. A spanyolok megígérték, hogy írásban terjesztik elő kívánalmaikat, és azt a lehető legrövidebb időn belül Pozsonyba küldik. Pallavicini, miután elolvasta a spanyolok feltételeit, azokat méltányosnak tartotta és a királyhoz írt leveléhez csatolta. Eszerint a spanyolok, a korábbi szokásokhoz hűen, azt várták, hogy havonta fizessék ki őket és hathavonta tartsanak rendszeres mustrát. Kérték, hogy a tisztek négy napig ne mehessenek be hozzájuk, míg ők egymás között rendezik számláikat. Pallavicini a spanyolok azon pontját, miszerint a tisztek nem büntethetik meg a katonákat — csak miután a tábornester az ügyben kihallgatta és döntést hozott —, nem tartotta elfogadhatónak. A lázadó katonák létszámát az olasz tábornester háromszáz és négyszáz közöttire becsülte. Javasolta, hogy I. Ferdinánd írjon a spanyoloknak, miszerint feltételeiket elfogadja, mert másképpen a katonák nem hiszik el, hogy az egyezmény valóban megkötött. Ferdinánd azon javaslatát, hogy a spanyol katonákat egy általános mustrát követően a szolgálatból mentse fel, szükségesnek és fontosnak vélte. A mustra megtartására és a katonák állomásoztatására a legmegfelelőbbnek Pápa várát tartotta. A zsold szétosztására az őt és az uralkodót hűségesen szolgáló kapitányt, Luís de Osoriot jelölte ki. A meghozandó döntést befolyásolta az is, hogy a lázadó katonák kijelentették, hogy senki másnak nem hajlandók engedelmeskedni, csakis saját kapitányaiknak. Pallavicini hosszú levelében kitért arra is, hogy míg ő a király újabb utasításáig csapataival Győrbe visszatér, Christoph Linkre bízta a lázadó katonák ellátását.²⁵ Amennyiben Ófelsége mégse hajlik arra, hogy a spanyolok feltételeit elfogadja, ő a Bécsben állomásozó helyőrséget (*cohors Viennensis*) és az ottani veteránokat szándékozta a spanyolok ellen vezetni. Ezenkívül rendelkezett még 300 magyar gyalogossal, akiket be tudna vetni ellenük. Hangsúlyozta

23 A spanyol hadszervezetről, a spanyol terciók presztizséről és erejéről lásd: *René Quatrefages: Los tercios*. Madrid, 1983. és *Geoffrey Parker: The Army of Flanders and the Spanish Road*. London, 1972.

24 *Lafertl*, 1999. 231. p. említi Sancho Cota nevét. Lafertl forrásai alapján Cota 1539 és 1547 között Komáromban tartózkodott.

25 Christoph Link 1553 nyaráról 1555-ig ideiglenes magyarországi főlelcmester volt. Ld. *Kenyeres István: A magyarországi végvárok és a mezsei hadak élclmezési szervezetcének archontológiája a XVI. században*. In: *Fons* 11. (2004) 2. sz. 336. p.

ugyanakkor, hogy a március 27-ei tanácskozás elképzelésével ellentétben, a környék lakosaiból toborzott katonákban (azaz a nemesi felkelésben) a legkevésbé sem bízik meg. Amennyiben mégis kiállítják a tanácskozáson javasolt egységeket, inkább hazaküldi őket, mivel a spanyolokat kiváló katonáknak tartja, akik ellen csak felesleges vérontás lenne készületlen insurgenseket harcra küldeni. A Carolus Rhuen vezetésével a győri várban állomásozó német gyalogságot a spanyolok ellen szintén bevethetőnek találja, bár — írta a Pallavicini az uralkodónak — ők is szegények és régen kaptak zsoldot. A németek bevetése mellett szólt az is, hogy Rhuen csapatának egyes részei ekkor már Rajkánál jártak.²⁶ Eközben a spanyol katonák levelükben hangoztatták azt is, hogy ők továbbra is úgy tekintik, hogy I. Ferdinánd szolgálatát nem hagyták el és továbbra is hűségesek hozzá.²⁷ Pallavicini másnap írt olasz nyelvű válaszlevelében újból figyelmeztette a spanyolokat, hogy a királynak tett hűségesküjüket tartsák be és térjenek vissza szolgálatába. Külön hangsúlyozta, hogy az általa kijelölt biztosban, Sancho Cotában, baj ne essen. A biztost ugyanakkor utasította, hogy a spanyolokat további parancsig lássa el utánpótlással. Pallavicini reményét fejezte ki, hogy a király elfogadja a spanyolok feltételeit és lázadók általános kegyelemben részesülnek. A feltételek kapcsán megismételte, hogy a kérések jogosak és elfogadhatóak. Bár az, hogy a katonákat csak a tábornester engedélyével lehessen megbüntetni, a spanyol hadsereg szokásaival szembenállónak tartja.²⁸

A spanyol katonák bizalmát úgy tűnik, Pallavicini hamar megnyerte. A katonák március 31-én kelt levelükben az olaszt a spanyol nemzet jó barátjának tartották, aki jóakaratóval már többet tett a megbékülés irányába, mint mások eddig összesen. Kérték, hogy Pallavicini járjon közben azért, hogy királyi audienciát kaphassanak, ahol cáfolhatják az őket ért vádakat és hazugságokat. Megismételték korábbi feltételeiket, kiegészítve azzal, hogy mivel a zászlójukat el akarják venni ezért kérik, hogy a királyi bocsánat terjedjen ki a zászlóra is. Pallavicinit értesítették, hogy két társukat a királyi udvarba küldték és 4–5 napig, míg azok nem térnek vissza rendet és nyugalmat ígértek.²⁹

26 Sforza Pallavicini hosszú levele és beszámolója I. Ferdinándhoz. Récse, 1553. április 1. Uo. fol. 2–6. A spanyol katonák feltételei Sforza Pallavicinhez. Modor, 1553. március 30. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 70. Konv. B fol. 7.

27 A spanyol katonák feltételei Sforza Pallavicinhez. Modor, 1553. március 30. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 70. Konv. B fol. 7. „*En quanto a la obediencia nunca nosotros avimos salido della sino que estamos oy tanto en ella y estaremos como siempre avemos estado...*”

28 Sforza Pallavicini a spanyol katonákhoz. Pozsony, 1553. március 31. Uo. fol. 9.

29 A spanyol katonák spanyol nyelvű levele Sforza Pallavicinhez. Modor, 1553. március 31. Uo. fol. 11.

Egyes tiszteket felhábortott, hogy az engedetlen és lázadó katonák feltételeket támasztanak, és hogy a lázadók a királyhoz küldötteket merészelnek indítani. A spanyol katonák Palla- vicini mellett harcoló kapitánya, Luís de Osorio is hangot adott felháborodásának. Osorio ugyanakkor jelezte parancsnokának, hogy a német katonák Györből a tüzéséggel már Pozsonyba érkeztek és további magyar katonákat várnak, akik már úton vannak. A spanyolok tüzerjét és harci tapasztalatát figyelembe véve, kevesellte a gyalogos lövészek, arkabúzosok számát. Kérte, hogy ebből többet küldjön Pallavicini mert, ha a spanyolokkal meg kell ütközni, akkor csak a lőfegyveres harcosokkal tudják ellensúlyozni a spanyolok harci erejét.³⁰

A feleknek időközben mégse sikerült megállapodásra jutniuk. Bár a spanyolok bizalmukról biztosították Pallavicinit, az itáliai származású főhadimarsall szorult helyzetben volt. Levelezésből érzékelhető, hogy a Bécshez közeli területen nem szívesen vezette volna különböző nációkból és harcértékű katonákból álló csapatait a harcedzett spanyolok ellen, ugyanakkor szerette volna elkerülni a keresztény vér értelmetlen kiontását. Mondhatnánk azonban, hogy üllő és kalapács közé került azzal, hogy miközben a spanyol katonák elégedetlenségét a 14 hónapnyi elmaradt zsold miatt jogosnak tartotta, a katonai diszciplína és a király tekintélyének megőrzése okán nem engedhetett a spanyolok követeléseinek. Ez a kettőség érzékelhető Pallavicini Ferdinándhoz és a spanyolokhoz írt leveleinek árnyalataiban is.

Feltehetően ezzel a spanyol katonák is tisztában voltak, hiszen a március 31-ei levélváltást követően Modorban pár napig türelemmel várták a király választát. Április 8-án már másfajta hangvételű levelet küldtek Pallavicinihez. Sételmeztek, hogy korábban tett ígéretét nem tartotta be, illetve rosszallásukat fejezték ki, hogy ügyükben a saját kapitányukhoz, Luís de Osoriohoz küldte őket, akivel már egy jó ideje megromlott a viszonyuk. Azt is felrötták, hogy a spanyol kapitány követelte tőlük a zászlókat. Végül ultimátumot adtak, miszerint csak akkor adják át magukat és a zászlókat tisztjeiknek, ha korábbi írásos követeléseiket teljesítik és zsoldjukat kifizetik.³¹

A helyzet kezdett elmérgesedni. Osorio spanyol kapitány és volt katonái közötti ellentétéről Pallavicini még a királynak is beszámolt. Április nyolcadika környékén megérkezett háromszáz lovasal Paksy György³² és Kövy Ferenc, akik német megerősítve már eséllyel vehették fel a harcot a spanyolok ellen. Ugyanekkor a spanyolok is mozgásba lendültek és a kezdeti tárgyalások sikertelenségét követően Modorból Pozsony felé, Szentgyörgybe vonultak. A hírre Pallavicini 300 lovasát továbbküldte Rajkáig, hogy a spanyolok vonulását elvágja. További kétszáz lovas

30 Luís de Osorio Sforza Pallavicinihez. Pozsony, 1553. április 8. Uo. fol. 40.

31 A spanyol katonák Sforza Pallavicinihez. Modor, 1553. április 8. Uo. fol. 42.

32 Paksy György győri lovaskapitányról lásd: *Pálffy*, 1999. 253. p.

akart összegyűjteni, hogy a lázadókkal szemben növelje erejét. Szándéka volt, hogy a Dunán való átkelésüket megakadályozza, mert akkor a spanyolok akár a királyi udvar felé is vonulhatnak („*recta via ad Maiestatem Vestram pergere volunt*”). Ha a folyón nem kelnek át, vélte az olasz, akkor ellátásuk is előbb–utóbb kimerülhet, ami egyenesen a lázadás megszűnéséhez vezethet.³³

A spanyol katonák mozgolódása Pozsony irányába további lépésekre készítette Pallavicinét. Győrből április 10-én ő is nyugatnak vonult, majd április 13-án Récséről értesítette Ferdinándot az újabb fejleményekről. Eszerint Pozsonynál, a Duna bal partjánál hajókat láttak kikötve. A spanyolok eközben titokban megközelítették a gázlót a Dunánál. A lázadók megkíséreltek áttörni a dunai átkelőt védő királyi csapaton gázlónál, de az őrség az átkelést megakadályozta. A spanyolokkal Osorio és Francisco de Salamanca parancsnoksága alatt részben saját honfitársaik, a Pallavicini által irányított magyar huszárok, másrészt az időközben Bécsből megérkező gyalogság csapott össze. Pallavicini úgy osztotta szét csapatait, hogy 200 lovast és egyéb pikás gyalogosokat Osorio parancsnoksága alatt a Duna bal oldalán, míg Salamanca alatt újabb 200 lovassal és német gyalogossal a folyam jobb oldalán helyezkedett el. Pallavicini saját csapataival Győr felé zárta el az utat, illetve Pápa irányából is további csapatok gyülekeztek.³⁴

Eközben a lázadó katonák a sikertelen átkelési kísérletét követően, Stomfa, majd Marchegg felé fordultak, hogy a Morva folyón kelljenek át. Pallavicini attól tartott, hogy az ottani, gyengébben védett területeket a spanyolok szabadon prédálhatják és ott menedéket találhatnak. Az addig mozgósított katonaság az új helyzetben kevésnek tűnt a harapófogóból kicsúszó spanyolok ellen. Pallavicini négy falkonettával Pozsony elővárosába helyezte a Bécsből érkezett gyalogságot, hogyha a spanyolok esetleg újból ugyanott akarnának a Dunán átkelni. Kb. 200 magyar lovasát Paksy György és Zay Ferenc győri naszádosfőkapitány³⁵ vezetésével a Csallóközbe irányította. Pallavicini meglehetősen őszintén számolt be I. Ferdinándnak arról, hogy ha nem viselkednek türelemmel a lázongók irányába, akkor a spanyolok vérontás nélkül meglehetősen nehezen fognak a király szolgálatába visszatérni, ami a török területek közelségében hatványozottan veszélyes lehet. Erre hivatkozva további erősítéseket kért. Az őt kísérő német gyalogságról megje-

33 Sforza Pallavicini I. Ferdinándhoz. Győr, 1553. április 10. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 70. Konv. B. fol. 33

34 Giovanni Baptista Castaldo I. Ferdinándhoz. Pozsony, 1553. április 14. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 70. Konv. B. fol. 37. Sforza Pallavicini I. Ferdinándhoz. Pozsony, 1553. április 14. Uo. fol. 38.

35 Zayra ld. Pálffy, 1999. 76. p.

gyezte, hogy sok hónapja már, hogy nem kaptak zsoldot. Megbízhatóságuk ebben a kényes helyzetben kérdéses. Viszont addig, amíg a spanyolok lázongását nem rendezik, addig ezeket a németeket sem lehetett elbocsátani.³⁶

A spanyol katonák lázadása magát Castaldót is Pozsonyba kényszerítette, ahová április 13-án érkezett. Ekkor azonnal tárgyalásokat kezdeményezett a spanyolok kapitányaival. Felmérte a helyzetet és a többi kapitánnyal egyetértésben megállapította, hogy azok a többszöri felszólítást követően sem hajlandók a király engedelmességére térni. Az elégedetlenkedő katonák már a tárgyalások újrakezdését is elutasították és az eredeti feltételekhez ragaszkodtak.³⁷

A spanyol katonák harcértéke még továbbra is óvatosságra intette a királyi csapatok vezetőit. A pozsonyi csetepatét követően Castaldo és Pallavicini is azt ajánlotta I. Ferdinándnak, hogy a környező osztrák területeken is ragadjanak fegyvert és ezáltal akadályozzák meg a spanyolok további vonulását nyugat felé, illetve a környék kifosztását.³⁸

Április 14-én a spanyolokat óvatosan követő királyi csapatok döbbenet tapasztalták, hogy a lázadó katonák Stomfából útra kelve a Morva folyónál hidat építettek és Marcheggnél elhagyták a Magyar Királyság területét.³⁹ A tény, hogy a spanyol katonák most már Morvaországban vannak és akár az osztrák területekre is betörhetnek, sőt Bécs is fenyegethetik, megijesztette a királyi sereg parancsnokait. A helyzetet övező tanácsalanságról árulkodik Osorio Castaldóhoz írt levele, amelyből kitűnik, hogy a lázadókat követő Osorio kevésnek tartja erejét, hogy őket megtámadja, illetve fél attól, hogy ha az erőviszonyok nem változnak, akár a Német Birodalomig is követnie kell a spanyolokat!⁴⁰ Castaldo még aznap írt az uralkodónak és azt kérte, hogy Bécs felé az összes útra és hídra erős őrséget helyezzenek. Hangsúlyozta, hogy az öt szolgáló két spanyol kapitánnyal, Luís de Osorioval és Francisco de Salamancával azon van, hogy a spanyolok átkelését a Dunán megakadályozza. Úgy tűnik a spanyol zsoldosok szemtelensége nem ismert határt. Panaszosan számolt be Castaldo arról is, hogy a lázadók Salm gróf 8 lovát is elragadták.⁴¹ Osorio 200 lovasával és gyalogosával végig a lázadók nyomában maradt, míg Salamanca újabb 200 lovassal és gyalogossal a Duna másik oldalán követte

36 Sforza Pallavicini I. Ferdinándhoz. Récse, 1553. április 13. Uo. fol. 31.

37 Giovanni Baptista Castaldo I. Ferdinándhoz. Pozsony, 1553. április 13. Uo. fol. 33–34.

38 Giovanni Baptista Castaldo I. Ferdinándhoz. Pozsony, 1553. április 14. Uo. fol. 37. Sforza Pallavicini I. Ferdinándhoz. Pozsony, 1553– április 14. Uo. fol. 38.

39 Luís de Osorio levele Giovanni Baptista Castaldóhoz. 1553. április 14. Uo. fol. 36. Castaldo jelentése I. Ferdinándhoz. Pozsony, 1553. április 14. Uo. fol. 35.

40 Luís de Osorio levele Giovanni Baptista Castaldóhoz. 1553. április 14. Uo. fol. 36.

41 Giovanni Baptista Castaldo jelentése I. Ferdinándhoz. Pozsony, 1553. április 14. Uo. fol. 35.

őket, hogy átkelésüket megakadályozzák. Eközben Pallavicini a maradék erővel háttérben maradt és egyfajta tartalékot képzett.⁴²

Mielőtt a lázadók átkeltek a Morva folyón, Stomfát és környékét is alaposan megsarcolták. Fennmaradt két levél, amelyben a Stomfában állomásozó spanyol katonák felszólították a Pozsony megyei Beszterce bíráját, hogy 200 kenyeret, 2 tehenet, 4 borjút és 50 tyúkot késedelem nélkül adjanak nekik, különben a települést mindenféle „kényelmetlenség” éri. Hasonló levelet kapott Dévény-Újfalu bírása, ahol 250 kenyeret, 4 tehenet, 8 borjút és 60 tyúkot követeltek.⁴³

A tárgyalások a „*sediciosos hispanos*” és a királyi sereg vezetői között a történet ellenére sem szakadtak meg. Április 15-én a spanyol katonák levelükben adtak hangot sérelmüknek, hogy miközben hosszú ideje (1549 óta) hűen szolgálják a királyt, mióta Erdélyből kivonultak, folyamatosan kár éri őket. Több mint 14 hónapja nem kaptak zsoldot, az éhség és a nélkülözés mindennapossá vált. Az egyetlen szándékuk, hogy elássák magukat. Sérelmezik, hogy a saját nemzetükhöz tartozó Osorio kapitány útjukat Pozsonyban a dunai átkelő felé elzárta, sőt ágyukkal is lövette őket. Továbbra is kéri, hogy Ófelsége nyújtson számukra lehetőséget, hogy sérelmeiket személyesen adhassák elő. Ezért is vonulnak Bécs irányába. Szándékuk, hogy a királyt továbbra is hűen szolgálják. Amit eddig erőszakkal elvettek, csak azért tették, mert máig nem kaptak zsoldot, se ellátást.⁴⁴

Még aznap Pallavicini Lasseebe vonult csapatával. Úgy tűnt, hogy a spanyol katonákkal való folyamatos tárgyalások talán megegyezést eredményezhetnek. Pallavicini jelentése szerint Osorio, bár dül benne a harci kedv, újból tárgyalt a lázadókkal, azonban minden eredmény nélkül.⁴⁵ Az újabb megegyezés kudarcát követően a királyi csapatok igyekeztek elzárni a Marcheggből Bécs felé vezető utakat és bekeríteni a továbbvonuló spanyol katonákat. Az erők a császárvárostól északkeletre, a nagy kiterjedésű Morvamezőn koncentráltak. A királyi seregek Lasseeben állomásoztak, eközben a spanyolok április 14-én Weikendorf, majd 15-én Enzersdorfba vonultak. Bár Pallavicini levelei nem igazán bőbeszédűek, de úgy tűnik, hogy a spanyolok — a királyi csapatok szégyenére — a bekerítésből kicsúsztak és rövid úton a Bécstől két mérföldre lévő Wagramot szállták meg. A bécsi helyőrségi gyalogságot és egyéb gyalogosokat tüzéséggel megerősítve sürgősen Wagram alá küldték. A spanyolok elsősorban a település templomát erősítették

42 Sforza Pallavicini I. Ferdinándhoz. Pozsony, 1553. április 14. Uo. fol. 39.

43 A spanyol katonák levelci Beszterce bíráinak. Stomfa, 1553. április 12. 1553. április 14. Uo. fol. 92/b. A spanyol katonák levelci Újfalu bíráinak. Stomfa, 1553. április 12. Uo. folio nélkül.

44 A spanyol katonák levele a királyi sereg vezetőihez. 1553. április 15. Uo. fol. 40.

45 Sforza Pallavicini I. Ferdinándhoz. Lassece, 1553. április 15. Uo. fol. 42.

meg és egyéb, kiegészítő építményekben is védelmi pozíciókat alakítottak ki. A királyi csapatok Wagramtól fél mérföldre, a mezőn koncentrálták erőiket.⁴⁶

Másnap, április 17-én Pallavicini a magyar lovasokkal és a bécsi gyalogsággal és négy falkonetta támogatásával Wagram közelében, Aderklaanál táborozott. A település előtti mezőn újból tárgyaltak. A spanyolok gyakorlatilag azokkal a követelésekkel álltak elő, amelyeket a király már korábban is elutasított. A mezőn a magyar lovasok tűzharcba keveredtek a spanyolokkal és páran mindkét oldalról elesetek, közöttük a lázadók egyik vezetője. Ezt követően a spanyolok visszavonultak a templomba. Az olasz főhadimarsall kevésnek tartotta erejét, hogy a megerősített templomot megostromolja. Ezért a célnak megfelelő négy faltörő ágyút (muri-fragá) kért az udvartól. Addig is a települést körbevette, hogy a spanyolok utánpótlását megakadályozza.⁴⁷

Úgy tűnik, hogy a bécsi hadszertár és Pallavicini között a viszony nem lehetett rózsás. Pallavicini április 17-én panasolta Ferdinándnak, hogy az alsó-ausztriai helytartótanács, illetve a bécsi hadszertár vezetője, Bernhard Hammer, a spanyolok ellen kért négy faltörő ágyú helyett csak két bombardát küldött. A nála lévő ágyúkból egyet a Dunához küldött a bécsi gyalogosok védelme alatt, hogy a folyón való átkelést megakadályozzák. A bécsi helyőrségi gyalogság harcértékét és létszámát nem becsülte sokra. Úgy vélte, hogy egyedül az ágyúk felügyeletét lehet rájuk bízni, de ostromra semmiképpen sem alkalmasak. Sőt, amennyiben a bécsi gyalogságra bizza a tüzérség védelmét, félő, hogy a tapasztalt spanyol katonák könnyű szerrel megszeroznék az ágyúkat.⁴⁸

Pár héttel később Pallavicini magyarázatra kényszerült. A Bécsben székelő alsó-ausztriai kormányzék és a bécsi hadszertár vezetői azzal vádolták Pallavicinit, hogy az nem értesítette őket időben a spanyol lázadók cselekedeteiről és az ő engedékenysége vezetett ahhoz, hogy a lázadó katonák ennyire közel jutottak Bécshez. Pallavicini érvei szerint a spanyolok, a parancsát megszegve indultak el Bécs felé és sokkal nagyobb kárt okoztak volna, ha ő nem kér tüzérséget és további katonákat. Az alsó-ausztriai kormányzék nem tett eleget kérésének, még ellátást sem biztosítottak. A bécsi hadszertár vezetőjével valóban összeveszett, akkor, amikor Wagramnál az őrséget és a tüzérséget Pallavicini felállította, azt a hadszertár vezetője (*ministro di armamentario di Viena*) önkényesen áthelyezte. Miután a többi magyar és német katoná jelenlétében számon kérte, a tanácsos csak annyit válaszolt, hogy elviszi az al-

46 Sforza Pallavicini I. Ferdinándhoz. Raasdorf, 1553. április 16. Uo. Konv. A. fol. 51. (113.) [Az iratanyag kettős föliózása miatt zárójelben megadom az alsó fölió számot is.]

47 Sforza Pallavicini I. Ferdinándhoz. Aderklaa, 1553. április 17. Uo. fol. 52. (117).

48 Sforza Pallavicini I. Ferdinándhoz. Aderklaa, 1553. április 17. Uo. fol. 53. (120.)

só-ausztriai kormányzék által küldött katonákat. Ez azzal a veszéllyel járt volna, hogy a gyengén őrzött ágyúkat a spanyolok elragadhatják. A veszélyt elkerülendő, és hogy a tekintélyét ne veszítse el, megbüntette a hadszertár vezetőjét.⁴⁹

Úgy tűnik, Wagramnál a királyi csapatok, kiegészülve a bécsi gyalogsággal már elégséges számban voltak ahhoz, hogy a spanyolok továbbvonulását megakadályozzák. A spanyolok sem szándékoztak komolyabb csetepatéba bocsátkozni a királyi csapatokkal. Míg a lázadók a templomot erősítették, a királyi csapatok a kiéheztetéssel próbálták a „*keresztény vér kiöntését*” elkerülni. Pallavicini nyíltan megvallotta Ferdinándnak, hogy a meglévő erővel, faltörő ágyúkkal vérontás nélkül nem lehet Wagramot megostromolni, és ő arra apellál, hogy a spanyolok végre megadják magukat. Az ostrom, írta I. Ferdinándnak, sok időt és pénzt rabolna el, nem beszélve a lakosok káraitól.⁵⁰ Ezekben a napokban a spanyol lázadók egysége kezdett megbomlani és páran visszatértek a király szolgálatába. Castaldo április 17-én értesítette Ferdinándot, hogy a szolgálatába visszatért lázadók közül harmincat hozzá küldtek. Úgy vélte, hogy legalább háromszor ennyi katonát kellene megbüntetni.⁵¹

Április 18-án végül is a spanyolok alázattal kérték I. Ferdinándot, hogy az eddigi hosszú szolgálatukra való tekintettel, a király részesítse őket kegyelemben. A feltételek módosítását elfogadták és kérték, hogy a király is fogadja el az ő feltételeiket, hiszen ezzel sok, korábbi igazságtalanságot tesz jóvá. Pallavicini javasolta, hogy az elmaradt zsold kifizetésével Luís de Osoriot bízzák meg. 2000 tallért kért Osorio számára, amit a spanyol kapitány a katonák között szétoszthat. A spanyolokat egy általános mustra keretében újraszerveznék és a maradék zsoldjukat akkor rendeznék. Kérte, hogy zászlójukat kaphassák vissza, illetve, hogy az engedelmességre térő katonákat Sopron megyében, vagy Pápa várában helyezték el.⁵²

Április 19-én — a részt vevő felek legnagyobb megkönnyebbülésére — megszületett a megegyezés: I. Ferdinánd Bécsújhelyen kegyelemlevelet adott ki. Bár a király úgy gondolta, hogy a spanyol lázadók által okozott sok kár és tekintélyének ilyen mértékű csorbulása okán nyugodt lelkiismerettel ítélné el a lázadókat, mégis kegyelemben részesítette őket. Ugyanakkor a katonák által feltételként támasztott zászlót nem adta vissza. Az uralkodó Sforza Pallavicinire bízta a zászlót, akinek arra a következő mustráig kellett vigyáznia. Luís de Osorio megkapta a 2000 tallért, amellyel a kegyelemben részesült spanyolok katonákat kifizethette. A zsold fennmaradó részét, a királyi ígélet szerint, a következő mustrán rendezik

49 Sforza Pallavicini I. Ferdinándhoz. Győr, 1553. április 28. Uo. fol. 68. (159–161.)

50 Sforza Pallavicini I. Ferdinándhoz. Aderklaa, 1553. április 18. Uo. fol. 128–129.

51 Giovanni Baptista Castaldo I. Ferdinándhoz., 1553. április 17. Uo. fol. 44 (122.)

52 Sforza Pallavicini I. Ferdinándhoz. Aderklaa, 1553. április 18. Uo. fol. 128–129.

majd. A spanyolok szállásaként Pápát nevezték meg, ahol a jövőben a mustrát is tartják. Ígérete szerint Pápán igazságos és méltó áron fognak ellátmányt és ételmet kapni. A döntésről a lázadók külön egy spanyol nyelvű levélben is értesültek. A Pallavicinihez címzett levelében az uralkodó Luís de Osoriot és Francisco de Salamancát külön megdicsérte. (A fogalmazványban egy sort áthúztak, miszerint a két spanyol kapitányt tanácsosai közé emeli Ferdinánd.)⁵³

A lázadók április 23-án tették le az esküt és tértek vissza a király szolgálatába. A zászlót a mustráig végül Osorio őrizte. A királyi csapat széteszlott, maga Pallavicini Sopronon keresztül visszatért Győrbe és a spanyolok Pápára vonultak.⁵⁴

Nem rendelkezünk további adatokkal arról, hogy Aldana egykori katonái meddig maradtak még a magyar végvárakban. A bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban található Reichsregisterbücher-ekben 1553–1554 között meglepően sok spanyol katona menlevele szerepel. Mivel a személyek közül jó pár szerepel az Aldana-féle naplóban és/vagy az általam korábban publikált levelekben (pl. Diego de Aguirre, Luis de Barrientos, Luis Vélez de Mendoza, stb.), feltehetően az 1549–1553 közötti harcokat túlélő, majd a lázadást követően Pápára került Aldana-féle regiment katonái voltak.⁵⁵ A passualesek nagy száma megengedi azt a feltételezést, hogy Aldana csapatainak jelentős része 1553–1554 folyamán uralkodói engedély mellett elhagyta az országot.

Bernardo de Aldana sorsa a trencsényi várfogságtól haláláig

A spanyol zsoldos katonaság lázadásának története után vizsgáljuk meg, mi történt egykori parancsnokukkal, Bernardo de Aldanával. Aldana hadvezéri képességének, magyarországi szerepének jobb megértését ugyanis elősegítheti, ha sorsát a fogságából való szabadulását követően is figyelemmel kísérjük. Bernardo de Aldana magyarországi képét alapvetően befolyásolta, hogy Castaldo személyes el-

53 I. Ferdinánd Sforza Pallavicinihez. Bécsűjhely, 1553. április 19. Uo. fol. 50 (133.)

54 Sforza Pallavicini, Aderklaa, 1553. április 23. Uo. fol. 57. (143.) Ismert egy adat, miszerint 1553-ban a spanyol származású „Hans von Hoyost Diego de Albával együtt az elmaradt zsoldja miatt fellázadó pápai spanyol katonasággal való tárgyalásokra küldték.” Pálffy–Perger, 1998. 224. p. A levlezésben se Hoyos, se Alba neve nem kerül említésre. Mivel kicsi a valószínűsége, hogy abban az évben Pápa várában másik, zsold fizetés miatt lázongó spanyol egység is állomásozott volna, ezért valószínűsítem, hogy ugyanarról az egységről van szó. Talán Hoyos és Alba volt az a két királyi küldött, akik a Pápára vonult és lecsendesített spanyoloknak *generalis lustratiot* tartottak.

55 ÖStA HHStA, Reichsregisterbücher 11–13. és 30–31. kötetek. A teljesség igénye nélkül kb. 70–80 spanyol katona passualese szerepel a kötetekben.

lenszenvvel viseltetett iránta, amely még az 1547-es schmalkaldeni háborúból datálódik.⁵⁶ A spanyol Szegegnél és Lippánál is alapot adott arra, hogy a zsoldos katona negatív, rossz képességű, „gyáva” prototípusát lássuk benne. Ugyanakkor Aldana tevékenysége 1549-ben az alsó- és felső-magyarországi hadjáratban, Szitnya, Csábrág és Murány ostrománál, vagy 1550-ben Szolnok megerősítésénél bizonyítja, hogy a tábornester kiváló hadmérnök volt és emellett az ostromtechnikához is kiemelkedően értett.⁵⁷

Aldanát Lippra 1552. július 28-ai feladása miatt — kb. egy éves pert követően — 1554. június 16-án halálra ítélték és Trencsén várába zárták.⁵⁸ Fogsága alatt és azt követően meglepő fordulatot vett az élete. Alba hercege 1555. október 18-án felvetette, hogy mivel don Ramón de Cardona, a milánói hercegség és Lombardia tüzerkapitánya halálát követően nem talál erre a posztra megfelelőbb embert, mint Aldana tábornestert, ezért kérte, hogy a spanyol udvar járjon közbe szabadon bocsátásért.⁵⁹ Szinte bizonyos, hogy e kiemelkedően nagy tekintélyű, kiváló hadvezér szavainak volt az eredménye, hogy Aldana a trencsényi várfogságból kiszabadult, és a lombardiai tüzéség főkapitányává lett. Alba herceg kérése ugyanis nyitott fülekre talált a császári udvarban: II. Fülöp követei, Luís Venegas Figueroa, illetve Pedro de Lazo de Castilla közbenjárására, az 1556 januárjában összehívott pozsonyi diétát követően, Aldana szabad lábra került.⁶⁰

56 A naplóban utal arra az ismeretlen szerző, hogy Castaldo súlyos sértésként élte meg, hogy V. Károly a schmalkaldeni háborúban az egyik táborozóhely kiválasztása során az akkor még kapitányi rangban lévő Aldanára hallgatott Castaldo tábornester helyett. *Szakály*, Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata 133. p.

57 Vö.: Korpás, 1999. passim.

58 *Pálffy*, 1997. 216–217. p. Aldana ítéletlevele: 1554. június 16. In: *Történelmi Lapok*. 1875. március 2. II. évf. 51. szám, 801–802. p.

59 Alba herceg jelentése. 1555. október 18. Archivo General de Simancas (= AGS), Secretaria de Estado, Milán, lcg. 1208, fol. 9.: „...*Que a Cesaro de Napoles encomendó el cargo del artilleria que esta vaco por fallecimiento de don Ramon de Cardona y no hallando para el persona mas conveniente que la del maestre de campo Aldana, supplica se scrivia a los reyes de Romanos y Bohemia que le den libertad...*”

60 II. Fülöp I. Ferdinándhoz. Hampton Court, 1555. július 18. Real Academia de la Historia, Colección de Salazar y Castro A–52. fol. 6.: „*quanto holgara (a Felipe II) que Vuestra Majestad mandase dar libertad al maestre de campo Bernardino de Aldaña... y parecerme que con haver estado en prisión tres años habia purgado vastamente la culpa si alguna tubo...*” I. Ferdinánd válasza II. Fülöpnek. Bécs, 1556. január 7. Uo. Salazar y Castro, A–52, fol. 11.: „*Por una carta que al licenciado Gamiz mande escribir desde Posenio y por las que habia escrito Luis Venegas y dicho despues de su boca a Vuestra Alteza habia entendido la libertad del maestre de campo Bernardo de Aldana llevador desta y los honestos y buenos respectos por los cuales se dirijo hasta la celebración de la dieta de Hungria que en aquella*

Aldana egy ideig ellátta a lombardiai tüzérség főkapitányi posztját, majd 1558/1559 fordulóján, II. Fülöp utasítására megbízták, hogy mérje fel a nápolyi alkirályság várait, kikötőit, teljes védelmi kapacitását.⁶¹ Miután Aldana végigjárta a királyság stratégiai jelentőségű pontjait, részletes jelentést írt Brindisi védelméről és kikötőjének jelentőségéről, az albániai Velonában állomásozó törökök közelségéről. A jelentésben kiemelt helyen szerepel Taranto. Leírta a vár pontos állapotát, fejlesztési lehetőségeit, amit ő még jobban megerősítene, az Otranto és Bari közötti területeket pedig gyengén védettnek találta. Amennyiben lebontják az ott megvizsgált öt erősséget, akkor a terület elnéptelenedik. Felhívta a figyelmet Manfredonia, Barleta védelmének hiányosságaira is, de kitért Pescara, Gaeta, Nola és Capua állapotára is.⁶²

II. Fülöp 1559 nyarán Aldanát a nápolyi alkirályság tüzérségének főkapitányává nevezte ki.⁶³ Kinevezése szoros összefüggésben volt az 1560-ra tervezett Tripoli elleni hadjáratával.⁶⁴ Aldana lett volna a támadó flotta tüzérségének főkapitá-

ciudad tuve... y habiendo de ir el dicho maestre de campo a presentarse a Vuestra Alteza y besarle las manos como debe por el favor y merced que para esta su libertad le ha hecho Vuestra Alteza le haga o carga de los de su profesion en que Vuestra Alteza lo mande emplear..."

- 61 Dc la Cueva bíboros levele II. Fülöphöz. 1559. február 26. AGS, Estado, Nápoles, leg. 1049, fol. 91.: „*Por una relacion que me ha enbiado el maestre de campo Aldana que he escrito particularmente dela manera que estan las tierras maritimas y otras de la frontera desse reyno (dc Nápoles – KZ) por lo que entendemos que importa a su seguridad y defension, poner en ellas todo buen recaudo y con brevedad tanto mas agora con la nueva que se tiene que franceses han pedido el armada al turco para que venga este verano...*”
- 62 Bernardo dc Aldana jelentése a nápolyi alkirályság állapotáról. Nápoly, 1559. január 1. AGS, Estado Nápoles, leg. 1049, fol. 95. Az alkirály véleménye: Nápoly, 1559. február 26. AGS, Estado Nápoles, leg. 1049, fol. 91. Alba herceg javaslata és véleménye Aldana jelentéséről: Catcau Cambresis, 1559. február 8. AGS, Estado Nápoles, leg. 1049, fol. 94.
- 63 Aldana II. Fülöphöz. Nápoly, 1559. szeptember 18. AGS, Estado, Nápoles, leg. 1049, fol. 149, 150.: „*S. C. R. Magestad. Venido que fue el duque de Alcalá le informe de todas las fortificaciones y fabricas deste reyno como Vuestra Magestad me mando por su carta y se lo di por memoria, a la mesma sazón llego el titulo de mi cargo de la artilleria deste reyno y presentelo al virrey...*”
- 64 A hadjáratra ld. *Guilmartin, John Francis Jr.*: Gunpowder and Galleys. Changing technology and Mediterranean warfare at sea in the Sixteenth Century. London, 1974. (A továbbiakban: *Guilmartin*, 1974.) 95–123. p.; *Cerezedo Martínez, Ricardo*: Las armadas de Felipe II. Madrid, 1988. (A továbbiakban: *Cerezedo Martínez*, 1988.) 195–200. p. *Pedro Barrantes de Maldonado* krónikája a Djerba elleni hadjáratról. In: Colección de libros españoles raros o curiosos. Tres relaciones históricas. Madrid, 1889. t. XIX. 207–209. p. (A továbbiakban: Barrantes de Maldonado krónikája.)

nya. Rangjának megfelelően az induló flotta zászlóshajóján kapott helyett.⁶⁵ A levelezésekből úgy tűnik, Aldanának nem igazán füllött a foga az újabb törökök elleni hadjáratához, talán előre érezte sorsát.⁶⁶ (Érdekes, hogy a készülődés során nagy valószínűséggel személyesen is találkozott azzal az Álvaro de Sandével, aki 1545-ben I. Ferdinánd szolgálatában Trencsén vármegyében Podmaniczky János ellen vezetett 2500 spanyol katonát.⁶⁷) A hadjárat ugyanis a sikeres kezdetet követően tragédiába fulladt. 1559. novemberében Siracusából elindult Gian Andrea Doria flottája Tripoli ellen, de Djerba szigeténél februárban vízfelvétel miatt megálltak és két hétig vitáztak azon, hogy a védekezésre felkészült Tripoli ellen vonuljanak, vagy halasszák inkább el a hadjáratot. Köztes megoldásként Djerba várát támadták meg, hogy ezzel előkészítsék Tripoli későbbi ostromát. Március 7-én Álvaro de Sande serege elfoglalta Djerba várát és megkezdte a helyőrség megerősítését. Piali pasa által vezetett oszmán flotta közeledtének hírére azonban az ifjabb Doria képtelen volt megszervezni flottáját és a kisebb méretű oszmán haderő súlyos vereséget mért rá, majd két hónapos ostromot követően feladásra kényszerítette Álvaro de Sande helyőrségét.⁶⁸ A tragédiát növelte, hogy jelentős személyiségek estek fogságba: Berenguer Requesens Szicília főparancsnoka; Sancho de Leyva, Nápoly főparancsnoka; Fadrique de Cardona és Mallorca püspöke is. Ezen-

65 Aldana tisztségére ld. A nápolyi alkirály utasítása Álvaro de Sandenck, hogy miről tárgyaljon a szicíliai alkirályal. Nápoly, 1559. AGS, Estado Nápoles, leg. 1042, fol. 164. A főparancsnoki gályáról fogságba esett személyek, köztük Aldana felsorolása: Fernando de Zapata levele a nápolyi alkirályhoz. Messina, 1560. május 19. AGS, Estado Sicilia. Leg. 1125, fol. 52.

66 Aldana II. Fülöphöz. Nápoly, 1559. július 29. AGS, Estado Nápoles, leg. 1049. fol. 251.: „...llegado que fue aqui a Napoles me a mandado que me ponga en horden para yr en la jornada de Tripoli porque el duque de Medina se lo a embiado a rogar con mucha instancia y a mi assi mesmo me lo ha escrito y embiado a encargar con don Sancho de Leyva yo Señor no estimo cosa mas que cuando puedo emplear mi persona en el servicio de Vuestra Magestad pero querria açertarme que fuesse con su satisfacion y tambien no querria haber falta en cossa que tocasse a la reparacion y defension deste reyno pues Vuestra Magestad me a destinado para que le sirva en el y por este respecto me a atrevido supplicar por esta mia a Vuestra Magestad me haga merced significarme su voluntad en este caso, para que siendo que yo vaya lo haga con mas satisfacion mia y sino lo es que yo no caya (sic!) en falta en lo que toca al servicio de Vuestra Magestad”

67 A nápolyi alkirály utasítása Álvaro de Sandenck, hogy miről tárgyaljon a szicíliai alkirályal. Nápoly, 1559. AGS, Estado Nápoles, leg. 1042, fol. 164.: „... A Bernardo de Aldana hablare para que vaya a tener cargo de artilleria en aquella empresa que dare aviso a su señoria de la resolucion que tomare...” Vö. Korpás Zoltán: Álvaro de Sande hadjárata Trencsén vármegyében, 1545. In: megjelenés alatt a Sahin-Tóth Péter emlékkötetben.

68 Guilmartin, 1974. 95–123. p.; Cerezedo Martínez, 1988. 195–200. p. *Barrantes de Maldonado*, 1889. 207–209. p.

kívül fogságba esett a várat védő Álvaro de Sande is, illetve maga Bernardo de Aldana is. Egy május 16-án kelt levélből az is kiderül, hogy Aldana a főparancsnoki gályán volt és mindazokkal egyetemben került fogságba, akik a gályán harcoltak.⁶⁹ Egy pár nappal később kelt forrás érdekes adalékot nyújt Aldana személyiségéhez: ahogy azt a korábbi tanulmányomban is írtam, véleményem szerint Aldana magyarországi bukásának egyik okozója elsősorban saját képességeit meghaladó becsvágya volt.⁷⁰ Fogsága idején is lehetett valami negatív kisugárzása, hiszen egy Djerbából érkező fregatt egyik utasa arról számolt be, hogy ő beszélt Mallorca püspökével, aki jól van, illetve a sebesült Fadrique de Cardonával is. Ezenkívül, látott egy jelentéktelen, vörös szakállú sebesült tábormestert, akinek nevére nem emlékszik. Mivel más fogoly és sebesült tábormesterről Aldanán kívül nincs tudomásunk, joggal feltételezhetjük, hogy a levél írója róla nyilatkozott a nem leghízelgőbb stílusban.⁷¹

A foglyok egy része ekkor már Draguthoz, Tripoliba került, míg másik részét — köztük Álvaro de Sandét — Piali pasa magával vitte Isztambulba. Az Isztambulba került foglyok egyike, bizonyos Andrés de Ruiseco volt. Érdemes személyét felidézni, mivel a Simancasi Levéltárban egy ritka és egyedi dokumentum olvasható: Ruiseco Djerbát követően, meghatározhatatlan időpontban, az Isztambulban lévő Habsburg rezidensnek levelet írt, amelyben kérte a követ segítségét, hogy fogságából váltsák ki. Érdemeire hivatkozva kiemelte, hogy 24 évet szolgált V. Károly és II. Fülöp seregeiben *alferez* és *sargento mayor* tisztí rangokban⁷². 1545-ben Álvaro de Sande főparancsnoksága alatt, Navarrete kapitány kompániájában szolgált I. Ferdinándot Podmaniczky János és Kosztka Miklós ellen. Majd harcolt Aldana seregében, Pedro de Ávila kompániájában, részt vett Murány ostrománál és a szolno-

69 Fernando de Zapata levele a nápolyi alkirályhoz. Messina, 1560. május 19. AGS, Estado Sicilia. Leg. 1125, fol. 52.: „... eran todos perdidos que yvan en la Capitana con el virrey don Sancho el señor don Fadrique de Cardona, el obispo de Mallorca, el maestre de campo Aldana y muchos otros cavalleros...”

70 Korpás, 1999. 10–11. p.

71 „Lo que se entiende en Trapana a los 9 de junio por una fragata venida de Gelves, que partio del fuerte a los 28 de mayo de 1560.” AGS, Estado Sicilia, leg. 1125, fol. 59.: „hablo sobre las dichas galeras con el obispo de Mallorca el qual estava bueno y con don Fadrique de Cardona que estava malo y otro maestre de campo español que no sabe como se llama pero que era de poca persona con la barba roxa y que estos quedavan en Tripol con Dragut.”

72 Bár az „*alferez*”-t gyakran zászlósnak szoktuk fordítani, mégis fontos kiemelni, hogy az *alferez*, mint zászlóért felelős katona, a tisztí és nem az altisztí állományhoz tartozott. A *sargento mayor* a kompánia kapitányát követően a legmagasabb rangú tiszt egy kompániában.

ki vár felépítésében. Harcolt Temesvár első ostrománál, illetve ott volt Lippánál is. Részese volt annak a lázadásnak is, amelyről e tanulmány szól.⁷³

Mi lett Aldana sorsa? Talán a legmegbízhatóbb forrás Beatriz de Tovar, Aldana feleségnek II. Fülöphöz intézett kétségbeesett levele.⁷⁴ A fogságba esett tábornester felesége reményvesztetten kereste a lehetőséget, hogy férjét a tripoli fogságból kiváltsa. E célból már horribilis mértékű, 5000 dukát hitelt is felvett.⁷⁵ Eközben, június 14-én a nápolyi alkirály arról értesítette Fülöpöt, hogy esély van még Sancho de Leyva, Berenguer, Cardona és Aldana kiváltására. Ehhez kérte az uralkodó gyors döntését és anyagi támogatását.⁷⁶ Aldana valamikor a nyár folyamán, feltehetően Tripoli városában, az ütközetben szerzett sérüléseibe belehalt. Aldana egyik tisztje, Juan de Bolanos értesítette az uralkodót, hogy halála előtt végrende-

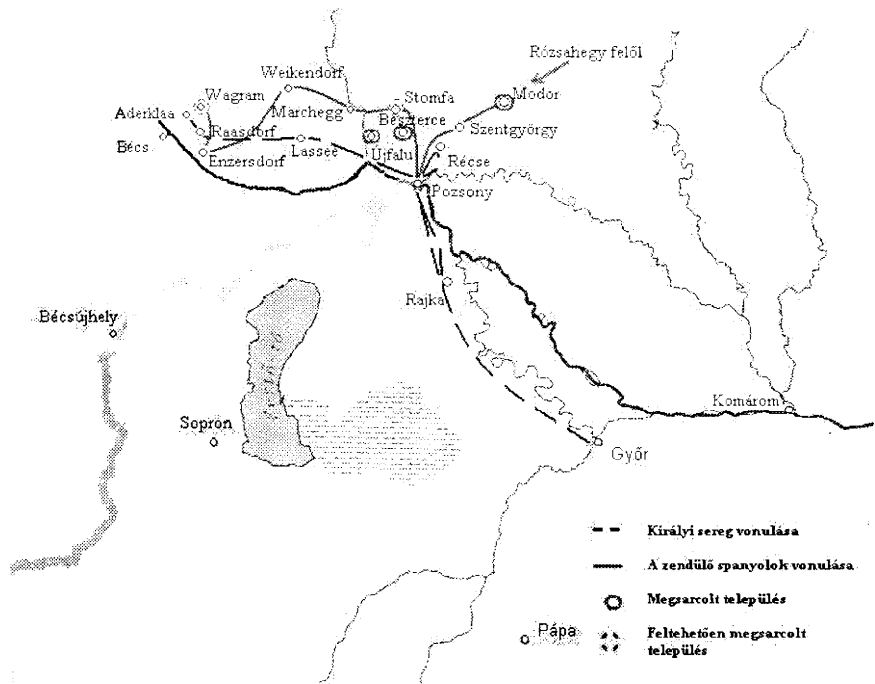
73 Andrés de Ruiseco levele az isztambuli Habsburg rezidenshez. Estado Alemania, leg. 650, s.d.: „...*Al Rey de España me es muy grande obligacion por aver servido 24 años a su padre y a El he le servido de sargento de alférez y de sargento mayor en presencia de los dos, asy mesmo servido... [sérülés] del emperador don Fernando en tiempo de don Alvaro de Sande contra el Copoca y Pomani y estuve en todo lo demas que ally se ofrecio hasta que venimos alla de Alemania en la compania de Navarrete despues bolvi otra vez a servir a su Magestad en Hungria con las siete companias que llevo el maestre de campo Aldana, en la compania de Pedro de Avila y fuymos a tomar los castillos en Moran. Estuve asy mesmo en la fortificacion del fuerte que hizieron en la Tiza que despues fue muerto por los Turcos y me halle en todo lo de Transilvania en lo de Temezvar y Lippa con Juan Baptista Castaldo general y con el mismo Aldana y con el Beheck y el Balasary y Losonzick que despues fue muerto por los turcos. Deveme la Magestad del Emperador desta jornada mas de 150 ducados y estos por el motin que hubo entre los spañoles...*”

74 Beatriz de Tovar II. Fülöphöz. 1560. június 25. AGS, Estado Nápoles. Leg. 1050.11. fol. 80.: „*Pües le consta ya la prision del maestre de campo Aldana, mi marido no ay para que yo trate della sino de la muy crecida angustia y desconsuelo en que me tiene considerando ser en poder de turcos y los trabajos con que su inhumanidad aflixe qualquiera genero de persona christiana que a sus manos viene y como esta memoria acreciente todas oras mi dolor y la tribulacion que me causa buscandole remedio y sabiendo aver venido en mano de Draguty estar en Tripol con esperança que lo queran rescatar y como en esta vida no ay cosa que mas desee ni deva procurar he travajado quanto me ha sido posible poner en Ceçilia, Malta y la Goleta un credito de cinco mill ducados para este efecto y aviendo hecho instancia con el duque de Alcalá que por contemplanion de los servicios de mi marido tuviese por bien de mandar que la corte me le diese aquella de las mercedes que goza de Vuestra Magestad...*”

75 Összehasonlításképpen jelzem, hogy Aldana II. Fülöphöz intézett korábbi leveléből tudjuk, hogy a nápolyi alkirályság tűzérőkapitányaként 70 dukát havi zsoldja volt. Vö.: Bernardo de Aldana II. Fülöphöz. Nápoly, 1559. szeptember 18. AGS, Estado Nápoles, leg. 1049, fol. 149.

76 A nápolyi alkirály II. Fülöphöz. Nápoly, 1560. június 14. AGS, Estado Nápoles. Leg. 1050. fol. 93.

kezett a málagai közigazgatási területhez tartozó sedellai birtokáról és azt testvé-
rének, Gaspar de Mercado gyerekére hagyta.⁷⁷

1. melléklet. A lázadó és a királyi csapatok vonulása
1553. március 24. és április 19. között.

77 Juan de Bolanos levele II. Fülöphez. Nápoly, 1560. szeptember 7. AGS, Estado Nápoles, leg. 1050, fol. 127. Aldana 100000 maravedit értékű sedellai birtokáról lásd: *Korpás*, 1999. 16. p. A birtokot 1548. február 18-án V. Károly adományozta: Augsburg, 1548. február 18. AGS, Contaduría Mayor de Suelos segunda serie. Tenencias de Fortalezas. Leg. 376. Sedella.

KIS PÉTER

BAKÓCZ TAMÁS BUDAI HÁZINGATLANAIRA VONATKOZÓ OKLEVELEK AZ ERDŐDY CSALÁD BÉCSI LEVÉLTÁRÁBÓL 1464–1518¹

Jelen forrásközleményben olvasható oklevelek a Monoszlói és Monyorókeréki gróf Erdődy család Bécsben, a Haus-, Hof- und Staatsarchivban letétként elhelyezett levéltárából származnak. Az Erdődyek hitbizományának levéltára — a többi főúri archivumhoz hasonlóan — az 1870-es években nyílt meg a történeti kutatás számára. A Buda múltjával kapcsolatos okleveleket először valószínűleg Csánki Dezső kutatta, alighanem a történeti földrajzának² munkálatai során jutott el ezekhez az oklevelekhez is, és 1893–1906 között több kisebb, a középkori Budapest történetével foglalkozó dolgozatot tett közzé. Ezek közül az egyikben,³ amely I. Mátyásnak a romba dőlő budai házak újjáépítésére vonatkozó rendeletét járta körül, közzé is tett egy diplomát teljes szövegével, hármat pedig rövid kivonatban.⁴ A többi oklevelet tudomásom szerint csak Pataki Vidor hasznosította a Buda város középkori helyrajzáról írott tanulmányában.⁵

-
- 1 A közleményhez szükséges bécsi kutatásokat 2004 folyamán a Klebelsberg Kunó Ösztöndíj támogatásával végeztem. Köszönettel tartozom Gr. Erdődy Imrének, hogy engedélyezte kutatásaimat az Erdődy-levéltárban. Munkám során sok segítséget kaptam Fazekas Istvántól, a Magyar Országos Levéltár bécsi delegátusától. Az oklevélszövegeket Petrik Iván levéltárossal (Budapest Főváros Levéltára) olvastam össze.
 - 2 Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III., V. köt. Bp., 1890–1913.
 - 3 Szent Erzsébetfalva Pest mellett. In: Századok 27. (1893) 16–26. p.; *Uő*: Kuncz ispán majorja Budán. In: Uo. 40. (1906) 685–735. p. Csánki tárgyunkra vonatkozó tanulmánya: Mátyás király mint városépítő. Egy budavári sarokház történetéből. In: Uo. 38. (1904) 297–321.; 395–412. p. (A továbbiakban: *Csánki*: Mátyás király). Csánki Budapest-kutatásairól l. alább.
 - 4 L. 3., 7–12. és 15. számú oklevelek.
 - 5 *Pataki Vidor*: A budai vár középkori helyrajza. In: Budapest Régiségei 15. (1950) 237–299. p. (A továbbiakban *Pataki*: Budai vár.) Az alábbiakban közölt oklevelek közül az 1–3., 5., 7., 12. és 16. szám alattiakra hivatkoztam. A 8. és 10. sz. alattaikat egy további munkájában is felhasználta, l. *Uő*: A péterváradai ciszterciak a középkori Kelenföldön. Klny. a Ciszterci Rend budapesti Szent Imre-gimnáziumának 1941–42. évi évkönyvéből. (A továbbiakban: *Pataki*: Péterváradai ciszterciak) Az utóbbi tanulmányban hivatkozott oklevelekre Végh András (Budapesti Történeti Múzeum) hívta fel figyelmemet.

Az 1912 és 1932 közötti, Csánki Dezső által irányított, Budapest középkori történetét megvilágító levéltári kútfők összegyűjtésére létrejött vállalkozás keretében természetesen ez a levéltár is a feltárandók közé került.⁶ Iványi Béla 1916–1917-ben és 1928-ban át is nézte ezt a forrásanyagot (vagy csak egy részét), valamint 34 „budapesti” vonatkozású diplomát teljes szövegével le is másolt. Iványi kutatásairól az Erdődy-levéltár középkori anyagáról készített és időrendben letett cédulái alapján lehet képet alkotni.⁷ Az alábbiakban közölt oklevelek közül öt darab megtalálható a „Csánki-gyűjtemény” maradványai között.⁸ Feltételezhető, hogy a II. világháború alatt bekövetkezett pusztulás előtt a többi is a kollekciónak részét képezte. Pataki Vidor a még épségben meglévő másolatanyagot aknázza ki.⁹

Az alábbi oklevélszövegek az Erdődy-levéltár Budára vonatkozó kútfőinek csak egy részét teszik ki.¹⁰ A válogatásnál döntő súllyal az a szempont érvényesült, hogy ezek összefüggő irategyüttest alkotnak–alkottak.¹¹ A levéltár újkori rendezése során a 37. doboz/fiók 1. csomójába, 1–13. szám alá osztották azokat az oklevele-

-
- 6 Az Erdődy levéltár rövid kutatástörténetére l. *Kis Péter*: Kiadatlan oklevelek az Erdődy család Bécsben őrzött levéltárából (1251–1297). In: *Levéltári Közlemények* 75. (2004) 65–66. p. Ez utóbbi helyen pontatlanul közöltem az oklevélgyűjtemény hivatalos megnevezését, helyesen: Haus-, Hof- und Staatsarchiv. (XIX/80/1–5.) Archiv Erdődy. Urkunden. A Csánki-féle gyűjtés történetére l. *Kis Péter – Petrik Iván*: Budapest középkori történetére vonatkozó források összegyűjtésének évszázados múltja. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából* 32. (2004) Megjelenés alatt. A Budapest Főváros Levéltárában folyó középkortörténeti munkálatokhoz kapcsolódó ausztriai kutatásokra l. *Kenyeres István – Kis Péter*: Budapest középkori történetének bécsi levéltári forrásai. Kutatási beszámoló és terv a munka folytatására. In: *Urbs. Magyar Város-történeti Évkönyv I.* (2005) Megjelenés alatt.
 - 7 A Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Levéltárának segédletei (Q 283/11. d.) között, természetesen az 1946 közepé előtti levéltári rend és jelzet szerint használható. (A továbbiakban: Iványi-cédulák.)
 - 8 Ezek az alábbiak: Budapest Főváros Levéltára XV. 12. A „Budapest történetének oklevelés emlékei” c. kiadvány kéziratá és iratai. Oklevélmásolatok 2. doboz. 369–371. fol. = D 10124 (37–1–1); 5. doboz 158–160. fol. = D 10138 (37–1–2); 286–291. fol. = D 10142 (37–1–3); 303–307. fol. = D 771 (37–1–5); 316–319. fol. = D 10150 (37–1–4). Az egyes másolatok folio-számát követően egyenlőségjel után a mai jelzet, zárójelben pedig a régi jelzet (Ladula–Fasciculus–Numerus) áll.
 - 9 L. *Pataki*: Budai vár 281. p. 1. lj.
 - 10 Pl. további három oklevél említését l. *Pataki*: Budai vár 293. p. 75. és 76. lj., 294. p. 81. lj.
 - 11 Alighanem tévedésből került ezek közé, 10154. számú jelzet alá a XX. századi kronológikus rendezés során Zala megye 1465. november 15-én kibocsátott, igen rongált állapotban fennmaradt ítéletlevele.

leket, amelyek valamilyen módon Bakócz Tamás¹² budai házbirtoklásával kapcsolatosak. Néhány esetben egy numerushoz több darab is tartozott, így összesen 16 diplomáról van szó. A 8. és 9. szám alatti két oklevél kelte (1483. augusztus 11.) és kibocsátója (Buda város) azonos, valójában két eredeti példányról van szó, ezek szövege csak részben (leginkább a kezdő és záró formuláikban) azonos, mind a kettőben találhatóak olyan részek, amelyeket a másik nem tartalmaz. Ezek a kútfők részben Bakóc (és rokonai) hat ingatlanszerzésére, részben pedig a kezére jutott tulajdont érintő korábbi jogügyletekre vonatkoznak, de általában információkat nyújtanak a középkori magyar főváros egyházi–nemesi háztulajdonaira is.¹³

Bakócz 1482-ben egy, az Olaszok utcájában lévő, adózástól mentes kőházat vett meg Rozgonyi László nándorfehérvári kapitánytól. Két évvel később a városi tanács az épület rendbehozásának költségeire, valamint egyéb, a városnak szerzett érdemeire tekintettel négy aranyforintban állapította meg az ingatlanra eső éves adót.¹⁴ A ház azonosítását megkönnyíti, hogy mind a két időpontban az egyik szomszéd — Dénes deák — azonos személy volt.

1483-ban újabb ingatlan került Bakócz kezére, ezúttal a Szent Pál utcában, a péterváradi ciszterci rendháztól.¹⁵ A legkorábbi, e háznak a konvent általi megvásárlásáról kiállított oklevél a birtokjoggal együtt került az Erdődy-levéltárba.¹⁶ A házvételek sorát 1493-ban a Tótfalunak nevezett külvárosban két majorsági ház (domus allodialis) megszerzése folytatta, amelyhez Márton váci prépost, szentszé-

12 Életrajzára l. *Fraknói Vilmos*: Erdődi Bakócz Tamás élete. Bp., 1889. (Magyar történelmi életrajzok) (A továbbiakban: *Fraknói*: Bakócz.); Esztergomi érszék 1001–2003. Szerk.: Beck Margit. Bp., 2003. 228–232. p. (A vonatkozó rész *Horváth Richárd* munkája.)

13 Bakócz egyéb birtokszerzéseire l. *Fraknói*: Bakócz 56–64. p. Egyháziak és nemesek budai háztulajdonaira l. *Kubinyi András*: Budapest története a későbbi középkorban Buda elcséccéig (1541-ig). In: Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején. Szerk.: Gerevich László – Kosáry Domokos. Bp., [1973.] (Budapest története II. Főszerk.: Gerevich László.) 134. és 153. p. Az ingatlanoknak a mai utca és házsám szerinti azonosítását minden esetben *Végh András* közeljövőben megjelenő, az alább közölt oklevelek adatait Iványi és Pataki kivonatai alapján hasznosító, Buda város középkori helyrajza. Középkori háztulajdonok a budai vármegyedben című monográfiájából vettem át (a továbbiakban: *Végh*: Középkori helyrajz, a munka fejezeteire hivatkozom). A kéziratból az adatokhoz — amelyek révén többek között a 2., 4-5. és 18. sz. oklevelekben szereplő Szent György téri házakkal kapcsolatos információkat el tudtam különíteni egymástól — a szerző szívességéből jutottam.

14 7. és 12. számú oklevél. A házra, amely a mai Országház u. 1-3. sz. alatt állt, 1425 és 1544 között további adatok vannak, l. *Végh*: Középkori helyrajz 3. 5. 7. fejezet.

15 8-11. és 13-14. számú oklevél. A ház feltehetően helye a Hess András tér 4. sz. alatt volt. További 1413 és 1431 közötti, esetleg ide kapcsolható adatokat l. *Végh*: Középkori helyrajz 3. 7. 9. fejezet.

16 1. számú oklevél.

ki protonotarius és a budai Boldogasszony templom plébánosa adománya jóvoltából jutott.¹⁷ Az ügyletnél ismét felbukkan Rozgonyi László neve, aki ezek korábbi birtokosa volt.

A Szent János kapunál, a Szent György téren lévő sarokház topográfiai meghatározását és Bakócz általi megszerzésének rekonstrukcióját Csánki Dezső egy évszázada — részben egy Erdődy-levéltárból való oklevél alapján — elvégezte.¹⁸

Két további, szintén a Szent György téren lévő ház egyikének 1479-ben még Dénes posztómető és Gergely nyeregyártó voltak a tulajdonosai, majd 1518-ban már Bakócz rendelkezett vele.¹⁹ Az ingatlan – egyéb forrásokból kiderülő – érdekessége, hogy ugyanő az általa alapított esztergomi Angyali Üdvözlét-kápolnára (vagyis az ún. Bakócz-kápolnára) hagyta végrendeletében.²⁰ Az oklevelek egyike (16. szám) fényt vet arra, hogy egyes esetekben a budai házak az ország különböző területein lévő birtoktestek gyarapításnak fedezetévé válhattak, még ha az abban leírt csere nem valósult meg vagy csak ideiglenes volt. A másik, a Szent György tér „hajlatában” épült házról csak ezzel az egy adattal rendelkezünk.²¹

A szövegek közlésnél Tringli István ajánlásait vettem alapul.²² Az oklevél-együttes valamennyi publikálatlan darabját válogatás nélkül, teljes szöveggel közöljük, mivel jelen pillanatban az Erdődy-levéltár csak Bécsben kutatható. Ez azt jelenti, hogy az egy ügyre vonatkozó, majdnem azonos tartalmú, valamint az egyébként kevésbé jelentős átíró oklevelek is ilyen formában olvashatóak. A fentebb említett 8. és 9. számú oklevél szövegének azonos részeit nem jelöltem külön. Két oklevél tartalmi kivonatban olvasható az összeállításban: A 3. szám alatti oklevelet már Csánki Dezső kiadta, a 7. pedig ma már nem található, ez utóbbi esetben a regeszta forrása Iványi Bélának a levéltár anyagáról az 1920–30-as években készült gyűjtésének megfelelő cédulája. A 9. számú diploma eredetije jelenleg szintén fellelhetetlen, ebben az esetben a szövegek közlés — a 11. szám alatti oklevélben

17 15. számú oklevél. Az épületek pontos elhelyezkedése nem ismert, ezek előfordulnak Erdődi Péter végrendeletében is, l. *Végh András*: Régészeti feltárások a budai Váralján, a középkori Tótfalu területén. In: *Budapesti Régiségei* 33. (1999) 333. p.

18 *Csánki*: Mátyás király 398–408. p. A Csánki által felhasznált oklevél számát l. fentebb. További, a mai Dísz tér 1. sz. alatt állott házra vonatkozó oklevelek az 5. és 6. szám alatt, illetve az 1473 és 1526 közötti birtoklástörténetet l. *Végh*: Középkori helyrajz 2. 2. 1. fejezet.

19 4-5. és 16. sz. oklevél.

20 A ház a Dísz tér 11. alatt lehetett. Az 1518 utáni adatokat és Gergely nyergesre vonatkozó megállapításokat l. *Végh*: Középkori helyrajz 2. 3. 7. fejezet.

21 2. sz. oklevél. Az ingatlan helye a Dísz tér északi részén kereshető.

22 *Tringli István*: Középkori oklevelek kiadásának problémái. In: *Fons* (Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok) 7. (2000) 7–40. p.

— átírt példány alapján készült. (Az elveszett eredeti és transsumptum azonosságát az Iványi-féle kivonatból megállapítható tartalmi megfelelésen túl a hátlapi feljegyzés is igazolja.) Mind a két eltűnt oklevél eredeti példányának külső leírását Iványi Béla cédula-gyűjteménye alapján adom meg.

Mivel két kivétellel az oklevélszövegeket in extenso közlöm, ezért ezek elé csak rövid (az oklevélkibocsátó és a jogügylet meghatározását, a jogügyletben közvetlenül részt vevő személyek nevét, a házingatlan helyrajzi adatait tartalmazó) regesztát készítettem. Valamivel bővebb kivonat a fentebb említett okok miatt csak a 3. és 7. számú tételekhez került.

1.

1464. május 26.

Buda város tanácsa előtt Budai István deák esküdt polgár felesége, Ágnes és rokonai beleegyezésével, a hét évvel korábban a Szent Pál utcában, Péter esztergályos és a Boldogasszony-templom házainak szomszédságában lévő kőházát Imre péterváradai apátnak 600 aranyforintért eladta.

Nos Georgius Makray dictus iudex iuraticus cives castrum Novi Montis Pestensis. Memorie commendamus tenore presentium significantes, quibus congruit universis, quod prudens et circumspectus Stephanus litteratus de Buda dictus alias iudex et iuratus concivis noster coram nobis personaliter constitutus fassus extitit in hunc modum, qualiter ipse in annis precedentibus, cuius iam fere septima instaret revolutio annualis, quendam domum suam lapideam in nostri medio in platea Sancti Pauli in vicinitatibus domorum Petri tornatoris ab una et ecclesie beate Marie Virginis parte ab altera sitam et habitam simulcum cunctis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet ad eandem domum de iure spectantibus de consensu et volute [sic!] domine Agnetis consortis sue legitime et omnium proximorum, ymmo nemine penitus contradictorum obviantem vendidisset et libere contulisset venerabili et Deo devoto fratri Emerico abbati de Peterwaradya et per eum suis successoribus abbatibus ecclesie predictae iure perpetuo et pacifice possidendam, tenendam pariter et habendam, ymmo vendidit et in perpetuum contulit coram nobis pro sexcentis florenis auri puri perceptis plene et habitis ab eodem. Assumpens nichilominus idem Stephanus litteratus eundem dominum Emericum abbatem cunctosque successores eiusdem ab omnibus ratione pretactae domus et universarum utilitatum eiusdem impetere nitentibus defendere et tueri propriis suis laboribus et expensis secundum consuetudinem civitatis ab antiquo observatam. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes nostras litteras sigilli nostri munimine roboratas duximus concedendas, promittentes nostris privilegialibus litteris confirmare, dum eadem nobis in specie fuerint

reportate. Datum secundo die festi beati Urbani pape, anno Domini millesimo quadringentesimo sexagesimo quarto.

Eredeti. Jelzete: D 10124 (37–1–1). Hártya, 24,8×13,8 cm. A szövegtükörből az első sor vakvonalazva. A hátlap közepére vörös viaszba nyomott, kb. 3,5 cm átmérőjű, kör alakú pecsét, papírfelzet alatt. A jobb felső sarokban kancelláriai jegyzet: *Commissio dominorum iudicis et iuratorum*. A hátlapon újkori feljegyzések. Említi: *Pataki*: Budai vár. 290. p. 47. lj.

2.

1473. január 30.

I. Mátyás király Ernuszt János kincstartó kérésére Kunc pozsonyi molnár fiatalkorú leányának, a néhai Mátyás, királyi szabó jegyesének: Borbálának adományozza a Mátyás szabó által Buda városában bírt, a Szent György kápolnával szemben lévő piactéren fekvő, a király pénzén vásárolt kőházát.

Nos Matthias Dei gratia rex Hungarie, Bohemie etc. Memorie commendamus tenore presentium significantes, quibus expedit, universis, quod nos tum ad singularem petitionem fidelis nostri dilecti magnifici Iohannis Ernnst thesaurarii nostri, tum vero miserati condicionem sexus muliebris honeste puelle Barbare filie Koncz molendinatoris de Posenio, condam Mathie sartori nostro ritu Romane Sancte Matris Ecclesie desponsate, ne ipsa eodem Mathia sartore nostro iam e seculo sublato rerum et bonorum eiusdem omnino expers habeatur, domum lapideam eiusdem condam Mathie sartoris nostri in civitate nostra Budensi in theatro in declino opposito capelle Sancti Georgii sitam alias eidem Mathie sartori nostro, ut recolimus, pecunia nostra emptam, simulcum curia, necnon omnibus suis edificiis lapideis silicet [sic!] et ligneis ac pariter cum cunctis eiusdem utilitatibus et pertinentiis eidem puelle Barbare suisque heredibus et posteritatibus universis dedimus, donavimus et contulimus, ymmo damus, donamus et conferimus iure perpetuo et irrevocabiliter tenendam, possidendam pariter et habendam, salvo iure alieno, harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante, quas in formam nostri privilegii redigi faciemus, dum nobis in specie fuerint reportate. Datum Bude predicta, sabbato proximo ante festum Purificationis Beatissime Virginis Marie, anno Domini millesimo quadringentesimo septuagesimo tertio, regni nostri anno quintodecimo, coronationis vero nono.

Eredeti. Jelzete: D 10138 (37–1–2). Vakvonalazás. Hártya, 35×29 cm. Szöveg alá vörös viaszba nyomott 5,5 cm átmérőjű, kör alakú pecsét kivehető ábrával. A hátlapon újkori feliratok. A jobb felső sarokban kancelláriai jegyzet: *Commissio propria domini regis*. Említi: *Pataki*: Budai vár 284. p. 9. lj.

3.

1478. március 7.

I. Mátyás király egy, a Szent János-kapunál, az esztergomi érsekség háza mellett lévő, romba dőlt, és egy éven belül újjá nem épített, így a rendelete szerint a királyra háramlott sarokházat, amely a külföldre szökött János esztergomi érsek birtoka volt, Péter erdélyi prépostnak és királyi titkárnak, valamint fivéreinek, Máténak és Pálnak adományozta 1000 aranyforintért.²³

Eredeti. Jelzete: D 10142 (37–1–3). Hártya, 48×34,5cm. Vakvonalazás, díszített kezdőbetű. Szöveg alá vörös viaszba nyomott 6,5 cm átmérőjű, kör alakú pecsét papírfelzet alatt. A szöveg alatt balra aláírás: *Mathias rex manu propria*. A hátlapon újkori feljegyzések. Kiadása: *Csánki*: Mátyás király 408–410. p. Említi *Pataki*: Budai vár 284. p. 9. lj.

4.

1479. január 8.

Buda város tanácsa Dénes posztómető és Péter nyeregkészítő kérésére elvégezte a Szent György-téren, Ulrik ónkannakészítő és Drágffy Bertalan házainak szomszéd-ságában lévő házuk megosztását.

Nos Matheus dictus Vitripar iudex iuratique cives castri Novi Montis Pesthiensis. Memorie commendamus, quod coram nobis personaliter constituti ab una Dionisius pannicida partibus vero ex altera Petrus sellipar de et super divisione et limitatione domus earum partium in Teatro Sancti Georgii in vicinitate domorum a superiori Ulrici cantrifusoris et Bartholomei Dragffy ab inferiori partibus site et habite nobis ea, qua decuit, reverentia supplicarunt, unde nos petitionibus ipsarum partium merito consentientes pariter pro conspectione et limitatione illuc perreximus, nichilominus per prius et antea litteralibus ipsius Petri instrumentis articulariter et effective prospectis et intellectis ipsarum partium domos [sic!] ita limitando divisimus, ut pote, ab uno angulari lapide wlgo Horogkew in ipsorum curia a muro anteriori inter ipsos per medium erecto incipiendo et directe usque ad murum civitatis, ubi similiter lapis angularis existit, descendendo ita, quod locus secreti protunc ibidem existens integraliter predictae domui prenominati Dionisii et per consequens sibi suisque singulis successoribus perpetue cedat, atque tanquam

23 Az iktatást 1479. május 31-én Buda város tanácsa végrehajtotta, l. 6. sz. alatt közölt oklevelet.

propria permanere debeat reliqua vero partium a parte meridionali Petri selliparis existat ad que singula premissa partes ambe effective contenti fuerunt coram nobis. In cuius rei memoriam perpetuamque firmitatem presentes nostras litteras sigilli nostri munimine roboratas duximus concedendas. Datum feria sexta post festum Ephiphaniarum Domini, anno eiusdem millesimo quadringentesimo septuagesimo nono.

I. Mátyás 1479. február 24-én kibocsátott oklevelében átírva. Jelzete: D 771 (37–1–5). L. az 5. sz. alatt.

5.

1479. február 24.

I. Mátyás király Dénes budai posztómető, budai tanácsstag kérésére átírja a budai tanács nyílt alakban, hártýára írott oklevelét egy budai ház felosztásáról. (L. a 4. szám alatt.)

Nos Mathias Dei gratia rex Hungarie, Bohemie etc. Memorie commendamus tenore presentium significantes, quibus expedit, universis, quod fidelis noster circumspectus Dionisius pannicida inhabitator istius civitatis nostre Budensis nostram personaliter veniendo in conspectum exhibuit nobis et presentavit quasdam litteras iudicis et iuratorum civium Castri Novi Montis Pestiensis super divisione cuiusdam domus in dicta civitate nostra Budensi habite per ipsos iudicem et cives modo et ordine in tenoribus earundem litterarum specificatis facta in pergameno patenter confectas et emanatas tenoris infrascripti supplicavit idem Dionisius pannicida maiestati nostre humiliter et devote, ut eadem litteratas [sic!] ratas, gratas et acceptas habendas [?] litterisque nostris privilegialibus verbotenus inserri [sic!] et transsummi [sic!] faciendo pro eodem Dionisio et suis heredibus innovando perpetue valituras confirmare dignemur. Quarumquidem litterarum tenor talis est. — *következik a 4. számú oklevél szövege* — Nos igitur supplicatione eiusdem Dionisii maiestati nostre modo premissa porrecta exaudita et clementer admissa prescriptas litteras antefatorum iudicis et iuratorum civium non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, sed omni prosus vitio et suspicione carentes presentibus litteris nostris de verbo ad verbum sine diminutione et augmento aliquali insertas et transsumptas, quo ad omnes earum continentes clausulas et articulos, eatenus quatenus eodem rite et legitime existunt emanate viribusque earum veritas suffragatur acceptamus, approbamus et ratificamus easque nichilominus simulcum divisione per dictos iudicem et iuratos cives facta pro eodem Dionisio et suis heredibus universis innovando perpetuo valituras confirmamus presentis scripti nostri patrocínio mediante, salvis iuribus alienis. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes litteras nostras

privilegiales sigillo nostro impendenti consignatas duximus concedendas. Datum Bude in festo beati Mathie apostoli, anno Domini millesimo quadringentesimo septuagesimo nono, regnorum nostrorum vigesimo secundo, coronationis decimo septimo Bohemie vero undecimo.

Eredeti. Jelzete: D 771 (37–1–5) Hártya, 40,7×27,5 cm. Zöld-fehér sodraton függő természetes színű, 9,3 cm átmérőjű, kör alakú viaszcipóban vörös viaszba nyomott 6,5 cm átmérőjű pecsét ép ábrával. Az oklevél jobb felső sarkában kancelláriai jegyzet: *Commissio propria domini regis*. A hátapon újkori feljegyzések. Említi: *Pataki*: Budai vár 281. p. 3. lj.

6.

1479. május 31.

Buda város tanácsa beiktatja Péter erdélyi prépostot stb. és fivéreit egy, a Szent János kapunál, az esztergomi érsekség házának szomszédságában fekvő, egykor János esztergomi érsek birtokában lévő, romba dőlt és így a királyra háramlott sarokház birtokába, amit nekik I. Mátyás király 1000 aranyforintért adományozott.

Nos Georgius dictus Forster iudex iuratique cives Castri Novimontis Pesthiensis. Memorie commendamus tenore presentium significantes, quibus incumbit universis, quod serenissimus princeps et dominus, dominus Mathias Dei gratia Hungarie, Bohemie, etc. rex, dominus noster naturalis gratiosissimus nobis coram personaliter viva voce quandam domum aciale nostri in medio prope portam beati Johannis in vicinitate contigua domus archiepiscopatus ecclesie Strigoniensis adiacentem et habitam per inopinabilem desolationem ruine derelictam ad ipsam regie maiestatem, utpote, devolutam, venerabili domino Petro preposito Transsilvano etc., secretario regio et per eum nobilibus Matheo et Paulo fratribus suis ipsorumque successoribus pro mille florenis auri dedit, donavit et contulit, quamquidem domum et nos ex speciali eiusdem domini nostri regis indultu de consensu dominorum prelatorum et baronum prefati Regni Hungarie nobis litteratenus collato, quo universas domos, tam dominorum prelatorum et baronum, quam etiam aliorum quorumcumque nostri in medio existentium, que ad certum tempus videlicet anni spatium dudum divolutum forent, desolationi derelictae liberam edificare volentibus in perpetuum conferendas habuimus facultatem eisdem domino Petro preposito et Matheo et Paulo fratribus suis annotatis simulcum cunctis utilitatibus suis ac pertinentiis quibuslibet ad eandam domum spectantibus cum consensu et voluntate totius communitatis nostre unacum preasserti domini nostri regis donationibus dedimus, ascripsimus et libere

contulimus, ymmo damus, ascribimus et conferimus et per eos eorum successoribus et posteritatibus universis iure perpetuo et pacifice possidendam, tenendam pariter et habendam. Unde cum eadem domus alias reverendissimi domini Iohannis archiepiscopi Strigoniensis prefuisse dicitur, nichilominus ipsa ad archiepiscopatum ipsum nec facto neque iure dinoscitur pertinere, sed tantum eiusdem domini Iohannis archiepiscopi sub nomine stetit et fuit, que et per eundem dominum Petrum prepositum supranotatum a sue desolationis ruina gravibus cum expensis fuit et est reformata et possessa verumetiam iuxta prerogativam privilegiatamque antiquam nostre civitatis libertatem nobis a divis regibus concessam, idem dominus Petrus in dominio supradicte domus per diem et annum quiete permansit nemine penitus contradictorum [sic!] comparentium. Statuimus itaque et introduximus eosdem dominum Petrum prepositum ac Matheum et Paulum fratres suos antedictos in dominium sepefate domus cunctarumque utilitatum eiusdem, ymmo statuimus et introducimus de presenti eandem domum vendendi, locandi et a seipsis alienandi cuicunque maluerint, in vita pariter et in morte eisdem dantes facultatem cum omnibus condicionibus, libertatibus et cautelis in litteris regiis ac nostris pridem desuper emanatis clare expressis. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes litteras nostras sigilli nostri munimine roboratas duximus concedendas, promittentes privilegialibus litteris nostris confirmare dum nobis eedem in specie fuerint reportate. Datum feria secunda proxima post festum Pentecostes, anno Domini millesimo quadringentesimo septuagesimo nono.

Eredeti. Jelzete: D 10150 (37–1–4) Hártya, 21,5×29 cm. Hátlap közepén vörös viaszba nyomott, kör alakú kb. 3,5 cm átmérőjű pecsét maradványa. A jobb felső sarokban kancelláriai jegyzet: *Commissio dominorum iudicis et iuratorum in consilio*. A hátlapon újkori feljegyzések mellett egy középkori: *Domini Petri prepositi Transilvaniensis*.

7.

1482. augusztus 22.

Buda város (Ádám Gergely budai bíró és az esküdtek) előtt Rozgonyi László nádorfehérvári kapitány a budai Olaszok utcájában lévő, minden adózástól („porkrecht”) mentes kőházát, mely Handó György kalocsai érsek és Dénes deák házai közt fekszik, 500 forintért Erdődi Tamás titeli prépostnak és királyi titkárnak, s általa Bálint volt titeli prépostnak, Szatmári Bakócz Miklósnak, Jánosnak, Szatmári Ferenc pesti főesperesnek és váci kanonoknak, a fenti Miklós fiának: Bálintnak eladja.

Példánya(i) elvesztek. Jelzete: – (37–16) Hártya. Hátlapra nyomott vörös viasz pecsét töredéke. A szöveg alatt kancelláriai jegyzet: *Relatio domini Thome Meygos iurati*. Említi Csánki: Mátyás király 407. p. 2. l. és Pataki: Budai vár 290. p. 50. l.). A regeszta forrása: Iványi-cédulák.

8.

1483. augusztus 11. Buda.

Buda város tanácsa előtt Zuffenhauseni Winman János szerzetes és Boroti Bálint nemes, Péter péterváradai apát ügyvédjei, a Budán, a Szent Pál utcában, a Boldogasszony testvérület, valamint János kőfaragó özvegyének házai szomszédságában lévő házát Erdődi Tamás titeli prépostnak, valamint fivéreinek eladják 232 aranyforint fejében, amelynek nagy részét a korábbi birtokosaiknak, Lábatlani Györgynek és fivéreinek fizettek ki.

Nos Georgius Forster dictus iudex iuraticque cives castris Novimontis Pesthiensis ad universorum, tam presentium, quam futurorum notitiam harum serie deducimus publice profitendam [?], quod venerabilis et religiosus frater Iohannes Winman de Zuffenhussen et nobilis Valentinus litteratus de Boroth cum procuratoriis litteris venerabilis et religiosi fratris Petri legitimi abbatis de Waradinopetri et totius conventus eiusdem abbatis plenam et specialem sufficiensque mandatum ad infrascripta in se continentibus et coram nobis in specie exhibitis confessi sunt in hunc modum, quod ipsi nomine et in persona eiusdem domini Petri abbatis et dicti conventus ac de eorundem domini abbatis et conventus voluntate et consensu atque etiam commissione posteriorem partem domus eorundem abbatis et conventus hic Bude in medio nostri in platea Sancti Pauli in vicinitatibus domorum confraternitatis Beate Virginis ab una et relicte condam Iohannis lapicide partibus ab altera existentem et habitam, que videlicet posterior pars domus pretacte domui et curie venerabilis domini Thome de Erdewd prepositi ecclesie Tituliensis secretarii regie maiestatis vicinari dinoscitur, tum pro illis multiplicibus favoribus promotionibus et complacentiis, quibus iamdictus dominus Thomas prepositus ecclesiam eorundem et per consequens eosdem in evidentem utilitatem eiusdem ecclesie, tam coram regie maiestate, quam etiam alias, ubi opus fuisset, prosecutus esset et indes prosequeretur, tum vero pro ducentis et triginta duobus florenis auri ab eodem domino Thoma preposito, ut dixerunt, plene levatis et perceptis et quorum maiorem partem ipsi nomine dictorum abbatis et conventus egregio domino Gregorio de Labathlan pro recuperatione ipsius totalis domus eorum, que alias ab ipsa ecclesia et consequenter ab eisdem alienata et opera atque favore ipsius domini Thome prepositi recuperata et optenta fuisset, coram nobis solvissent eidem domino Thome preposito et consequenter venerabili domino Valentino plebano de Pathak et item Nicolao et Iohanni domino ac magistro Francisco

archidiacono Pesthiensis et canonico in ecclesia Waciensi fratribus eiusdem Thome prepositi eorumque Nicolai et Iohannis heredibus et posteritatibus universis perpetuo iure vendidissent et assignassent, ymmo vendiderunt et assignaverunt coram nobis, nullum ius iurisque et dominii proprietatem in ipsa posteriori parte dicte domus dicte ecclesie et consequenter memoratis domino abbati et conventui reservandam, sed totum ius et dominii proprietatem dicte partis domus in ipsum dominum Thomam et fratres suos prefatos transferentes. Assumeruntque memorati frater Iohannes et nobilis Valentinus de Boroth nomine et in persona, quibus supra eosdem dominum Thomam prepositum regie [maiestatis] secretarium, necnon Valentinum, Nicolaum, Iohannem et Franciscum fratres eiusdem antedictos cunctosque eorumdem successores et posteritates universos ab omnibus ratione prefate posterioris partis domus, necnon universarum utilitatum eiusdem contra quoslibet impetere nitentes defendere et tueri propriis eorum laboribus et expensis secundum usum et consuetudinem civitatis nostre ab antiquo approbatam. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes nostras litteras sigilli nostri munimine roboratas duximus concedendas, promittentes privilegialibus litteris nostris confirmare, dum eodem in specie nobis fuerint reportate. Datum Bude feria secunda proxima post festum Beati Laurentii martiris, anno Domini millesimo quadringentesimo octuagesimo tertio.

Eredeti. Jelzete: D 10154[1]. (37–1–8) Hártya, 35,4×25,5 cm. A hátlap közepére vörös viaszba nyomott 3,6 cm átmérőjű, kör alakú pecsét papírfelzet alatt. Hátlapon újkori feljegyzések. Kivonatos közlése: *Pataki*: Péterváradai ciszterciek 26. p. 119. l.j. Említi: *Csánki*: Mátyás király 407. p. 2. l.j.

9.

1483. augusztus 11. Buda.

Buda város tanácsa előtt Zuffenhauseni Winman János szerzetes és Boroti Bálint nemes, Péter péterváradai apát ügyvédjei, a Budán, a Szent Pál utcában, a Boldogasszony testvérület, valamint János kőfaragó özvegyének házai szomszédságában lévő házát Erdődi Tamás titeli prépostnak, valamint fivéreinek eladják 232 aranyforint fejében, amelynek nagy részét a korábbi birtokosaiknak, Lábatlani Györgynek és fivéreinek fizettek ki.

Nos Georgius Forster dictus iudex iuratique cives castrum Novimontis Pesthiensis ad universorum, tam presentium, quam futurorum notitiam harum serie deducimus publice profitendo [?], quod venerabilis et religiosus frater Iohannes Winman de Zuffenhussen professus ordinis Cisterciensis ac nobilis Valentinus litteratus de Boroth cum procuratoriis litteris venerabilis et religiosi fratris Petri veri et legitimi

abbatis de Waradinopetri et totius conventus eiusdem abbacie plenum et speciale sufficiensque mandatum ad infrascripta in se aperte continentibus et coram nobis in specie exhibitis et perlectis nomine voluntate et mandato eorundem abbatis et conventus confessi sunt in hunc modum, quod quia ecclesia prefata vero et legitimo abbate a magno tempore caruisset, sicut universo regno huic notum et notorium esset in veritate, et medio tempore inter cetera bona ab ipsa ecclesia alienata etiam domus quedam eiusdem ecclesie hic Bude in nostri medio in platea Sancti Pauli in vicinatatibus domorum confraternitatis Beate Virginis ab una et relicte quondam Iohannis lapicide partibus ab altera existens et habita valde indebite alienata fuisset, quamquidem domum prefati abbas et conventus nulla ratione aliter ad ius et proprietatem eiusdem ecclesie rehabere, recuperare et reaquirere scivissent, imo nec potuissent, nisi ut minor et posterior pars domus ipsius venderetur, ut scilicet cum pretio illius particule dicte domus eadem integra domus a detentoribus redimeretur, ne tota ipsa domus sic indebite ab ipsa ecclesia alienaretur maxime cum sit de more et consuetudine ac statuto nostre libertatis et totius communitatis huius civitatis, ut edificia, que ruinam patiuntur, per quemcunque possidentur, reformentur expensas factas in dominium succedens solvere semper teneatur, et quia eadem domus ad plurimas iam manus per diversas emptiones devenerat et plures reformationes iidem emptores in illa fecerant, propter quas reformationes et item certas alias solutiones, quas occasione recuperationis eiusdem domus iidem abbas et conventus facere deberent summa circiter trecentorum aureorum eidem abbati et conventui, ita necessaria fuisset, quod sine tali solutione dicta domus nullo pacto recuperari potuisset. Idcirco ipsi prefati procuratores ex consensu, voluntate et mandato, ut premititur, ipsius abbatis et sui conventus predictam partem posteriorem dicte domus venerabili domino Thome de Erdewd preposito ecclesie Tituliensis et per eum venerabili domino Valentino plebano de Pathak ac magistro Francisco de Zathmar archidiacono Pesthiensis, necnon Nicolao et Iohanni de dicta Erdewd fratribus scilicet eiusdem Thome prepositi ipsorumque Nicolai et Iohannis heredibus et posteritatibus universis pro ducentis et triginta duobus florenis ab eodem domino Thoma preposito plene, ut dixerunt, levatis et receptis, et quorum florenorum maiorem partem ipsi egregio domino Gregorio de Labathlan et fratribus suis eiusdem scilicet domus tunc possessoribus coram nobis soluissent. Residuitatem vero pro redemptione nonnullarum litterarum sententionalium a diversis iudicibus extractarum et certarum aliarum expensarum in facto recuperationis dicte domus hinc inde factarum similiter necessario exbursare habuissent perpetuo iure et irrevocabiliter vendidissent et appropriassent assignassentque, immo vendiderunt, appropriaverunt et assignaverunt coram nobis, nullum ius iurisque et domini proprietatem in ipsa posteriori parte dicte domus dicte ecclesie et consequenter memoratis domino abbati et conventui reservandum, sed totum ius et domini proprietatem dicte partis domus in ipsum dominum Thomam et fratres suos prefatos transferendtes. Assumseruntque memorati frater Iohannes ac nobilis Valentinus de Boroth nomine et in persona, quibus supra eosdem dominum

Thomam prepositum necnon Valentinum, Nicolaum, Iohannem et Franciscum fratres eiusdem cunctosque eorundem successores et posteritates universos ab omnibus ratione prefate posterioris partis domus, necnon universarum utilitatum eiusdem contra quoslibet impetere nitentes defendere et tueri propriis eorum laboribus et expensis secundum usum et consuetudinem civitatis nostre ab antiquo approbatam In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes litteras nostras sigilli nostri munimine roboratas duximus concedendas, promittentes privilegialibus litteris nostris confirmare dum eedem in specie nobis fuerint reportate. Datum Bude feria secunda proxima post festum Beati Laurentii martiris, anno Domini millesimo quadringentesimo octuagesimo tertio.

Eredetije elveszett. Jelzete: – (37–1–7) Hártya. [Szöveg alá nyomott?] vörös viaszpecsét maradványai, amelyről a papírfelzet elveszett. Hátlapon feljegyzés: *Iste sunt littere efficaciores, et etiam alioquin tenor istarum confirmatus est per dominum Iohanem cardinalem Aragonie.* További példánya: Aragóniai János bíboros, pápai legátus 1484. március 23-án kelt oklevelében átírva, l. a 11. sz. alatt. Említi: *Csánki*: Mátyás király 407. p. 2. lj.

10.

1483. augusztus 24.

Péter péterváradai (bélakúti) apát és konventje beleegyezett abba a megállapodásba, amelyet ügyvédek, Zuffenhusseni Winman János szerzetes és Boroti Bálint deák a budai Szent Pál utcában lévő házokról Buda város tanácsa előtt kötöttek Tamás titeli préposttal és fivéreivel.

Nos frater Petrus abbas totusque conventus monasterii Beate Marie Virginis Belefontis in monte Warendinipetri [sic!] memorie commendamus per presentes, quod nos illam dispositionem et fassionem, quam religiosus frater Iohannes Winman dictus de Zuffenhussen nobis originaliter professus, quam/et [?] item nobilis Valentinus litteratus de Borothe procuratores nostri de et super posteriori parte domus nostre Budensis in platea Sancti Pauli existentis venerabili domino Thome de Erdewd preposito ecclesie Tytuliensis et fratribus eiusdem coram iudice et iuratis civibus Budensibus fecit ratam, gratam et acceptam habemus et eandem dispositionem et fassionem de nostra deliberata voluntate factam esse recognoscimus quia/et [?] idcirco eidem dispositioni et fassioni consentimus et eandem ratificamus harum litterarum nostrarum sigillis nostris communitarum vigore et testimonio mediante. Datum prefato nostro e monasterio in die Bartholomei apostoli, anno Domini millesimo quadringentesimo octuagesimo tertio.

Eredeti. Jelzete: D 10154/2] (37–1–8) Hártya, 28,8×21 cm. Vörös-fekete sodraton függő természetes színű kb. 5. cm átmérőjű, kör alakú viaszpecsét töredékei, a hátán ellenőrző gyűrűs-

pecsét nyomával. A szöveg alatt balra aláírás: *Ego frater Petrus abbas*²⁴ *manu propria fateor premissa*. A hátlapon újkori feljegyzések. Említi: Csánki: Mátyás király 407. p. 2. l.j.; Pataki: Péterváradai ciszterciek 26. p. 120. l.j. (Tévesen 1484. augusztus 24-i keltezéssel.)

11.

1484. március 23.

Aragóniai János bíboros, esztergomi érsek, pápai legátus Erdődi Tamás titeli prépostnak, valamint fivéreinek kérésére átírja a Buda város tanácsa által 1483. augusztus 11-én kiadott, nyílt formában, hártýára írt, a hátlapon megpecsételt oklevelet (l. a 9. sz. alatt) a péterváradai ciszterci monostor házának megvásárlásáról.

Nos Iohannes de Aragonia miseratione divina ecclesie sancte Sabine Sacrosancte Romane ecclesie presbiter cardinalis Strigoniensis ad universa dominia et regna serenissimo principi domino Mathie Dei gratia Hungarie, Bohemie etc. regi subiecta Apostolice Sedis legatus. Ad universorum notitiam harum serie deducimus et volumus pervenire, quod dilectus filius Thomas de Erdewd venerabilis prepositus ecclesie Tituliensis in sua, necnon dilectorum filiorum Valentini plebani de Pathak ac magistri Francisci de Zathmar archidiaconi Pesthiensis, item Nicolai et Iohannis de dicta Erdewd fratrum suorum nominibus et in personis nostram veniens in presentiam exhibuit nobis quasdam litteras iudicis et iuratorum civitatis Budensis super emptione et venditione certe particule cuiusdam domus monasterii et ecclesie de Varadinopetri ordinis Cisterciensis Bude sita sub sigillo eiusdem civitatis Budensis a tergo consignatas ac in pergameno patenter confectas et emanatas petens nos debita cum instantia, quatenus eorum tenorem presentibus litteris nostris inseri faciendo eisdem pro firmiori subsistentia dictarum emptionis ac venditionis nostri muniminis firmitatem adicere et eisdem emptionem ac venditionem gratas, ratas et acceptas habere dignaremur. Tenor vero litterarum ipsius civitatis sequitur in hec verba. — *Következik Buda város 1483. augusztus 11-én kibocsátott oklevele (L. a 9. szám alatt).* — Nos itaque quia inter alias sollicitudines nostras illud potissimum animum nostrum pulsat et excitat, ut ea, que rite et legitime et ex iusta causa processerunt maxime illa, que in evidentem utilitatem visa fuerint, redundare robor obtineant, firmitatis et perpetuo illibata maneant et conserventur. Attento, quod prescripte emptio et venditio sive alienatio particule prefate domus, que alias non nisi hoc modo pro ipsius domus recuperatione et monasterii eiusdem evidenti utilitate et presertim favore et patrocinio dicti Thome prepositi recuperari potuisset in evidentem utilitatem et augmentum precipuum dicti monasterii facte extiterunt, petitionibus eiusdem

24 Sor fölc betoldva.

Thome prepositi, tanquam iustis et legitimis in hac parte inclinati easdem emptitionem et venditionem sive alienationem particule prefate domus ratas, gratas et acceptas habentes eisdemque nostrum benivolum consensum pariter et assensum prebentes easdem auctoritate apostolica, cuius officio legationis fungimur, tam ex causis premissis, quam etiam certis aliis rationibus animum nostrum moventibus aliasque motu proprio et ex certa nostra scientia tenore presentium approbamus, ratificamus et confirmamus. Supplementes omnes et singulos defectus, si qui forsan intervenissent in eisdem sufficienti in premissis per Sanctissimi domini nostri domini Sixti pape quarti litteras facultate suffulci. In quorum fidem et testimonium presentes exinde fieri fecimus nostrique sigilli pontificalis appensione iussimus communiri. Datum Bude in castro regio Vesprimiensis dyocesis, decimo Kalendas Aprilis, millesimo quadringentesimo octuagesimo quarto, pontificatus premissis Sanctissimi in Christo patris et domini nostri domini Sixti divina providentia pape quarti anno tertio decimo.

Eredeti. Jelzete: D 825 (37–1–9). Hártya, 60,1×43,5 cm. Vakvonalazás, az első két szó díszített betűkkel. Függő pecsét nyoma. A szöveg alatt balra kancelláriai jegyzet: *Gratis per omnia de mandato*. Jobbra: *L. Aquilanus episcopus s [?]*. Hátlapon újkori feljegyzések. Említi *Pataki*: Budai vár 290. p. 50. lj.). Említi: *Csánki*: Mátyás király 407. p. 2. lj.

12.

1484. március 29. Buda

Buda város tanácsa Erdődi Tamás titeli prépostnak és fivéreinek stb. az Olaszok utcájában, Domonkos fehérvári prépost és Dénes deák szomszédságában birt, általa újjáépített háza utáni éves adóját négy aranyforintban állapítja meg.

Nos Georgius Forster dictus iudex iuratique cives castrum Novimontis Pesthiensis memorie commendamus tenore presentium significantes, quibus congruit universis, quod nos consideratis ac in animum revocatis multiplicibus favoribus promotionibus et complacentibus, quibus reverendus dominus Thomas de Erdewd prepositus ecclesie Tituliensis secretarius regie maiestatis nos ac civitatem nostram sub temporum diversitate, tam coram ipsa regia maiestate, quam etiam alias, ubi opus fuit, benigne prosecutus est et in dies prosequi non cessat. Attendentes nichilominus graves varias et multimodas expensarum largitiones, quas idem dominus Thomas prepositus pro decore, relevamine et utilitate civitatis in reformatione et restauratione cuiusdam domus sue ruinose et quodammodo desolationi derelictae in platea Italicorum in vicinatatibus domorum reverendi domini Dominici prepositi ecclesie Albensis ab una et Dyonisii litterati partibus ab altera site et habite de quaquidem domo prefatus dominus Thomas prepositus et cuncti sui successores singulis annis taxam seu collectam civitatis iuxta

impositionem et estimationem taxantium ad hoc deputatorum more ipsius civitatis solvere obligabantur in aliquam suorum gratuitorum recompensam beneficiorum ex consensu totius communitatis nostre ipsam taxam ordinariam futuris perpetuis temporibus hoc modo duximus limitandam, quod ipse dominus Thomas prepositus, item Valentinus plebanus de Pathak, magister Franciscus de Zathmar archidiaconus Pesthiensis necnon Nicolaus et Iohannes fratres eiusdem domini prepositi ipsorum denique Nicolai et Iohannis heredes et posteritates universi singulis annis et perpetue dumtaxat florenos auri quatuor et non plus pro collecta sive taxa ordinaria totalis domus prescripte quamquidem domum simulcum quadam particula posteriori videlicet illi[us do]mus, quam scilicet particulam idem Thomas prepositus de novo emit et ad huiusmodi domum coniunxit pro domo totali computamus solvere debeant et teneantur. Illo nichilominus per expressum declarato, quod si temporum in eventu prefati dominus Thomas prepositus aut fratres eiusdem iamdicti eorundemque successores, heredes et postaritates prefatam domum venditioni exponere a concambialiter sew alio quovismodo a se permutare vel alienare vellent aut testamentaliter legare, extunc eandem cum prefata nostra limitatione et speciali exemptione vendere commutare et a se alienare vel legare vigore presentium valeant atque possint, harum nostrarum sigilli nostri munimine roboratarum testimonio litterarum mediante. Datum Bude, feria secunda proxima post dominicam Letare, anno Domini millesimo quadringentesimo octuagesimo quarto.

Eredeti. Jelzete: D 826 (37–1–10) Papír, 25,5×33,3 cm. A hátlap közepén vörös viaszba nyomott kb. 3,6 cm átmérőjű, kör alakú pecsét helye. A jobb felső sarokban kancelláriai jegyzet: *Commissio dominorum in consilio*. A hátlapon újkori feljegyzések. Említi: *Csánki*: Mátyás király 407. p. 2. lj.

13.

1484. november 14.

VIII. Ince pápa [Ernusz Zsigmond] pécsi püspöknek és Kesztölci Mihály esztergomi olvasókanonoknak megparancsolja, hogy erősítsék meg Erdődi Tamás titeli prépostnak és fivéreinek a péterváradai konventtől történt budai házvásárlását. (L. 8. és 9. szám alatti okleveleket.)

Innocentius papa octavus venerabili fratri episcopo Quinqueecclesiensi et dilecto filio Michaeli de Kezthewlcz lectori ac canonico ecclesie Strigoniensis venerabilis frater noster et dilecte filii, salutem et apostolicam benedictionem. Supplicatum nobis nuper fuit pro parte dilecti filii Thome de Erdewd prepositi ecclesie Tituliensis Bachiensis diocesis, ut cum ipse alias suo et fratrum suorum nomine videlicet Valentini plebani de Pathak et Francisci archidiaconi Pesthiensis in

ecclesia Waciensi ac Nicolai et Iohannis etiam de Erdewd certam posteriorem partem cuiusdam domus in oppido Budensi Wesprimiensis diocesis in platea Sancti Pauli wlgariter nuncupata existentem et in vicinitatibus domorum confraternitatis beate Virginis ex una, ac rerum quondam Iohannis lapicide partibus ex altera sitam cum omnibus suis iuribus et pertinentiis titulo emptionis a fratre Iohanne Wyman de Zuffenhusen professo ordinem Cisterciensem et Valentino litterato de Borothe veris et legitimis procuratoribus dilectorum filiorum Petri abbatis et conventus monasterii beate Virginis Belefontis de Petrowaradino dicti ordinis habentibus, ut asserebant, ab eisdem abbate et conventu posteriorem partem domus huiusmodi, ut ex illius pretio, alia pars anterior et melior, que longo tempore ab ecclesia dicti monasterii alienata fuit, redimi et recuperari posset, cum aliter recuperatio huiusmodi fieri nequiret vendendi speciale et et plenum mandatum pro pretio ducentorum et triginta duorum florenorum auri coram testibus fidedignis emerit et postea abbas et conventus prefati communi consensu ratum id habuerint et litteras suas dicti conventus sigillo munitas in fidem et approbationem gestorum per dictos procuratores tradiderint, prout plenius in instrumento publico desuper confecto dicitur contineri dignemur pro maiori cautela et robore apostolici muniminis firmitatem desuper adycere attento, quod id in evidentem utilitatem monasterii ipsius cedere asseritur, quenquidem [?] absque venditione huiusmodi supradicta redemptio anterioris partis domus fieri non poterat, quapropter huiusmodi supplicationibus inclinati et de his tamen aliam notitiam non habentes discretioni vestre per presentes committimus et mandamus, quatenus, si habita de his diligenti informatione repereritis, venditionem de dicta posteriori parte domus, ut prefertur, factam in evidentem dicti monasterii utilitatem cedere. Super quo vestram conscientiam oneramus illam et prout eam concernunt in dicto instrumento contenta auctoritate nostra approbetis et confirmetis perpetueque firmitatis robur obtinere decernatis, non obstantibus constitutionibus et ordinationibus apostolicis ac dicti monasterii statutis et consuetudinibus etiam iuramento vel alia firmitate roboratis ceterisque contrariis quibuscunque. Datum Rome apud Sanctum Petrum ubi anulo piscatoris, die xiiii, Novembris M. ccc. Lxxxiiii., pontificatus nostri anno primo.

Ernszt Zsigmond pécsi püspök 1492. május 10-én kibocsátott oklevelében átírva. Jelzete: D 894 (37–1–11)

14.

1492. május 10.

Ernszt Zsigmond pécsi püspök Tamás györi püspök stb. kérésére átírja VIII. Ince pápa 1484. november 14-én kibocsátott oklevelét. (Ld. 13. szám alatt.)

Nos Sigimundus Dei et Apostolice Sedis gratia episcopus ecclesie Quinqueecclesiensis etc., necnon in negotio infrascripto a Sancta Sede Apostolica unacum venerabili domino Michaelae de Kezhewlcz lectore et canonico ecclesie Strigoniensis, collega nostro legitimo impedimento detento et in infrascriptis interesse nequeunte vicesque suas maiorem ad cautelam nobis committente iudex delegatus et commissarius specialiter deputatus, notumfacimus tenore presentium, quibus expedit, universis, quod breve sanctissimi domini nostri pape clausum sub annulo piscatoris more Sancte Romane Curie cera rubea impressivè sigillatum, sanum et integrum, non viciatum non cancellatum, nec in aliqua sui parte suspectum, sed omni prorsus vitio ac suspicione carente nobis pro parte reverendi in Christo patris domini Thome episcopi ecclesie Iauriensis etc., summi et secretarii cancellarii regie maiestatis, necnon fratrum suorum in ipso brevi apostolico nominatorum coram notario et testibus subscriptis exhibitum et presentatum honore et reverentia, quibus decuit ac licuit, nos recepisse huiusmodi sub tenore — *Következik VIII. Ince pápa 1484. november 14-én kelt oklevelének szövege (13. sz.)* — Post cuiusquidem brevis apostolici exhibitionem ac presentationem et receptionem nobis et per nos, ut premittitur, factas fuimus pro parte prefatorum domini Thome episcopi et fratrum suorum, quorum supra nominibus debita cum instantia requisiti, quatenus ad executionem ipsius brevis et contentorum in eodem iuxta traditam nobis a Sede Apostolica formam procedere dignare. Nos igitur habita prius diligenti sufficientique inquisitione, necnon convenienti debitaque et necessaria informatione super premissa venditione et emptione predictae posterioris partis huiuscemodi domus in preinserto brevi apostolico contenta et quod prescripti p[...] Iohannes Wyman de Zwfenhussen, necnon Valentinus literatus de Boroth veri et legitimi procuratores prefatorum Petri abbatis et conventus monasterii beate Marie Virginis Belefontis de Waradino Petri ordinis Cisterciensis Bachiensis dyocesis in communi et publica, necnon inevitabili necessitate et utilitate ipsius monasterii et conventus, que fuere et sunt notoria et manifesta, adeo, quod nulla tergiversatione celari possunt antelatis domino Thome nunc episcopo Iauriensi, tunc vero preposito Tituliensi necnon fratribus suis servatis servandis vendidissent ac in perpetuum ab ipsa ecclesia sew monasterio alienassent, iidemque procuratores de iure ac consuetudine huius regni virtute procuratoria huiusmodi liberam vendendi et alienandi facultatem habuissent abbatemque et conventum prefatos venditionem et alienationem huiusmodi ex eorum patentibus litteris pro rato habuisse comperimus, necnon omnia et singula in dicto brevi apostolico inserta et narrata fore et esse vera ideoque ipsas venditionem et emptionem, que cessere in publicam utilitatem pretacti monasterii cum debita et requisita sollennitate et de quibus plene nobis constitit et constat auctoritate Apostolica nobis in ipso brevi per prefatum sanctissimum dominum nostrum papam attributa et commissa, et qua fungimur de presenti, nullo penitus contradictore apparente perpetue valituras roboramus et confirmamus. In cuius rei testimonium presentes litteras nostras exinde fieri sigillique nostri appensione ac ipsius notarii publici nominis subscriptione iussimus et fecimus

communiri. Datum Bude in domo solite nostre residentie, decima die mensis Maii, anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo secundo, Indictione decima, pontificatus autem prefati sanctissimi domini nostri pape, anno eius octavo, presentibus ibidem reverendo domino Luca electo et confirmato Boznensi ac venerabilibus Paulo Orodiansi, Nicolao de Bachka Mislensi ecclesiarum prepositis, item Georgio de Cassovia Zathmariensi et Gregorio de Thwr cathedrali in ecclesia Iauriensi archidiaconis, testibus fidedignis ad premissa vocatis specialiter et requisitis.

Eredeti. Jelzete: D 894 (37–1–11) Hártya, 44,5×37 cm, néhány helyen foltos. Vakvonalazás, az első sor és Ince pápa neve díszített betűkkel. Lila–fehér–vörös színű sodraton függő természetes színű, 4,3 cm átmérőjű viaszcipóban vörös viaszba nyomott kb. 1,7 cm átmérőjű, kör alakú gyűrűspecst. A szöveg alatt balra közjegyzői jel, középen záradék: *Ego Iacobus litteratus de Bodogazonfalwa Transylwanensis dyocesis sacra apostolica et imperiali auctoritatibus notarius publicus et thabellio iuratus, quia predicti brevis apostolici exhibitioni, presentationi, requisitioni, inquisitioni factis celebrationi, roborationi, confirmationi aliisque omnibus et singulis premissis dum sic, ut premittitur, fierent et agerentur unacum premissis testibus presens fui, eaque omnia et singula sic fieri, vidi et audivi, ideo has litteras sew hoc instrumentum publicum per alium fideliter scriptum exinde confeci et in hanc publicam et autenticam formam redegi signoque ac nomine meis solitis et consuetis consignavi et roboravi in fidem ac testimonium omnium et singulorum premissorum requisitus et rogatur.* A hátlapon újkori feljegyzések.

15.

1493. október 29.

Buda város tanácsa előtt Márton váci prépost és a budai Boldogasszony templom plébánosa stb. Tamás győri püspöknek stb. a Szombat-kapun túl, a Tótfalunak nevezett külvárosban két házát, amelyek délről Cipó Péter házával határosak, és amelyeket Rozgonyi László hagyott rá, Tamásnak és fivérének, Miklósnak, továbbá Miklós fiainak, Bálintnak, Péternek és Pálnak, valamint néhai fivére, János fiainak, Jánosnak és Tóbiásnak adományozta.

Nos Iohannes Pemflinger dictus iudex iuratique cives castris Novimontis Pesthiensis memorie commendamus tenore presentium significamus, quibus expedit universis, quod reverendus dominus Martinus artium et sacre theologie professor Apostoliceque Sedis protonotarius, prepositus Waciensis, nunc non plebanus maioris ecclesie Beate Virginis parochialis nostre coram nobis personaliter constitutus sponte confessus est et retulit in hunc modum, quomodo ipse recensitis et in animum suum sedule reductis gratuitis illis conplacentiis favorosisque promotionibus et caritativis subsidiis, quibus reverendissimus in

Christo pater dominus Thomas episcopus Iauriensis et electus Agriensis ecclesiarum, summus et secretarius cancellarius regius ipsum dominum Martinum plebanum, tam in propriis ipsius, quam etiam ecclesie sue pretacte negotiorum factis et agendis sub diversitate temporum grato semper animo prosecutus fuisset, cuius etiam piis auxiliis promotionibusque consuetis speraret se consoneri et in futurum quasdam duas domos allodiales in suburbio civitatis nostre extra portam Sabbati in platea Thotfalw dicta in fine eusdem [sic!] platee versus exteriorem portam existentes et habitas et sibi invicem annexis, quibus a parte meridionali domus Petri Czypo vicinari perhibetur, pridem per condam magnificum dominum Ladislaum de Rozgon eidem domino plebano et per consequens ecclesie Beate Virginis pretacte in mortis articulo testamentaliter resignatas et appropriatas cum omnibus ipsarum utilitatibus et pertinentiis quibuslibet ad easdem duas domos allodiales spectantibus et pertinere debentibus nemine contradicente memorato domino Thome episcopo et per ipsum Nicolao fratri suo carnali ac Valentino, Petro et Paulo eiusdem Nicolao, necnon Iohanni et Thobie condam Iohannis similiter carnalis fratris filiis eorundemque fratrum suorum heredibus et posteritatibus universis dedisset, contulisset et assignasset iure perpetuo, irrevocabiliter ac pacifice possidendas, tenendas pariter et habendas, ymmo dedit, contulit et assignavit coram nobis, nil iuris, nilve proprietatis idem dominus Martinus plebanus sibi et suis successoribus in eisdem reservandum, sed omne ius et domini, proprietatem in eundem dominum Thomam episcopum et fratres suos pretactos eorundemque fratrum suorum heredes et posteritates universos transferentes. Assumpsit preterea dictus dominus Martinus plebanus eundem dominum Thomam episcopum et fratres suos prenotatos eorundemque fratrum suorum heredes et posteritates universos in pacifico dominio pretactarum duarum domorum allodialium, necnon universarum utilitatum earundem contra quoslibet impetitores defendere et tueri propriis suis laboribus et expensis secundum usum et consuetudinem civitatis nostre ab antiquo approbatam. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes nostras litteras sigilli nostri munimine roboratas duximus concedendas, promittentes privilegialibus litteris nostris confirmare, dum nobis eedem in specie fuerint reportate. Datum Bude secundo die festi beatorum Simonis et Iude apostolorum, anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo tertio.

Eredeti. Jelzete: D 908 (37–1–12) Hártya, 23,8×35,5 cm. Vakvonalazás, díszített kezdőbetűk. A hátoldal közepére vörös viaszba nyomott, kb. 3,6 cm átmérőjű, kör alakú pecsét maradványai papírfelzet alatt. A hátlapon újkori feljegyzések. Említi: *Csánki*: Mátyás király 407. p. 2. lj.

16.

1518. augusztus. 9.

II. Lajos király előtt Tamás esztergomi érsek stb. a Budán, a Szent György téren lévő kőházát elcseréli Alsószécsényi Benedek fiával, Jánossal, illetve fivéréivel a Hont megyében lévő, Györk nevű birtokukért, amelyet rajta kívül Monyorókereki Erdődi Péter, valamint néhai Csábrági Erdődi Bálint fiai: István és Wolfgang is birtokolni fognak.

Nos Lodovicus Dei gratia rex Hungarie et Bohemie etc. memorie commendamus tenore presentium significantes, quibus expedit, universis, quod reverendissimus dominus Thomas tituli Sancti Martini in montibus Sacrosancte Romane ecclesie presbiter cardinalis archiepiscopus Strigoniensis ac patriarcha Constantinopolitanus et Sancte Sedis Apostolice de latere legatus etc. ab una ac nobilis Iohannes filius Benedicti de Alsozechyn oneribus et quibuslibet gravaminibus Nicolai, Francisci, Benedicti et Emerici fratrum suorum carnalium in subnotandorum [?] per omnia super se et cunctas hereditates suas levatis et assumptis ab alia partibus coram nostra personali presentia personaliter constituti sunt confessi sponte ac retulerunt in hunc modum, quomodo ipsi in iuribus eorum possessionariis et hereditatibus infrascriptis talem inter se fecissent concambialem permutationem perpetuo duraturam, quod primo ipse dominus Thomas cardinalis et legatus quandam domum suam lapideam in civitate nostra Budensi ex opposito ecclesie sancti Georgii martiris sitam et adiacentem cum cunctis suis utilitatibus et obventionibus ad eandem qualitercumque proveniendis et percipiendis prefatis Iohanni, Nicolao, Francisco, Benedicto et Emerico de Zechyn ipsorumque heredibus ac posteritatibus universis dedisset, donasset et concambialiter ascripsisset. Econverso vero ipse quoque Iohannes Zechyny oneribus sub premissis in se levatis totalem suam ac ipsorum Nicolai, Francisci, Benedicti et Emerici fratrum suorum portionem possessionariam in possessione Gyewrk appellata in comitatu Honthensi existenti habitam simulcum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet terris scilicet arabilibus cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, fenetis, silvis, nemoribus, montibus, vallibus, vineis vinearumque promonoriiis, aquis, fluviis, piscinis, piscaturis aquarumque decursibus molendinis et eorundem locis generaliter vero quibuslibet utilitatum et proventuum suarum integritatibus quovis nominis vocabulo nuncupatis ad eandem de iure et ab antiquo spectantibus et pertinere debentibus prefato domino Thome cardinali et legato ac egregiis Petro Erdewdy de Monyorokerek, necnon Stephano et Wolffgango filiis egregii condam Valentini Erdewdy de Chabrag fratribus scilicet et nepotibus ipsius domini cardinalis eorundemque Petri, Stephani et Wolffgangi heredibus et posteritatibus universis modo simili dedisset, donasset contulissetque et via concambialis permutationis ascripsisset iure perpetuo et irrevocabiliter tenendam, possidendam pariter et habendam, nil iuris nilve proprietatis et dominii

prenotate partes sibi ipsis vel eorum fratribus ac heredibus in predicta domo et portione possessionaria peramplius reservando sed totum et omne ius ipsorum omnemque iuris et dominii proprietatem, quod et quam ipse in eisdem pronunc habuissent aut sese et eorum fratres vel heredes etiam in futurum quomodolibet habere sperassent in alterutrum transtulissent pleno cum effectum, immo alter alteri dedit, donavit et ascripsit totum quoque ius suum et domynium transtulit coram nostra personali presentia prenotata harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante. Datum Bude in vigilia festi beati Laurentii martiris, anno Domini millesimo quingentesimo decimo octavo.

Eredeti. Jelzcte: D 1205 (37–1–13). Hártya, 32,5×40,4 cm. Vakvonalazás, az első sor és a kezdőbetűk díszítettek. Vörös–fehér–zöld sodraton lévő függőpecsétje elveszett. Hátlapon újkori feljegyzések. Említi: *Pataki*: Budai vár 284. p. 9. lj.).

CZÖVEK ZOLTÁN

FORRÁS A MAGYAR KIRÁLYI KINCSEK TÖRTÉNETÉHEZ 1521-BŐL¹

A Nándorfehérvár visszavételére Mohácson összegyűlt hadsereg kényszerű feloszlatása² után II. Lajos király feltehetően 1521. november elején érkezett meg Budára. A táborban szerzett betegségéből ekkorra már úgy-ahogy felépült, de még igen gyenge volt.³ Menyasszonya, Habsburg Mária koronázásának⁴ előkészületei mindenestre megkezdődtek,⁵ feltételezhetően ezek során keletkezett az alább közölt irat, a budai királyi tárnoki házból⁶ 1521. november 16-án kivett kincsek jegyzéke, amely talán Lajosnak a jövődöbelije számára előkészített drágaságait tartalmazza. Erre azért is gondolhatunk, mert a kincsek kivételénél jelen volt a királynéi kancellár, Gosztonyi János győri püspök is a két báró, berzencei (tolnai) Bornemissza János pozsonyi ispán, budai várnagy⁷ és ákosházi Sárkány Ambrus Ónod bá-

- 1 A dolgozat a Debreceni Egyetem doktori programja keretében készült, ezúton is köszönöm témavezetőmnek, Solymosi Lászlónak a közlemény megírásában nyújtott minden segítségét.
- 2 Magyarország történeti kronológiája. I. köt. A kezdetektől 1526-ig. Szerk.: Solymosi László. Bp., 1986. (3. kiad.) (A továbbiakban: Kronológia.) 342. p.
- 3 A velencei követ november 10-i tudósítása Budáról. *Óváry Lipót: A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai*. I. köt. Bp., 1890. (A továbbiakban: *Óváry.*) 264. p. (1154. sz.).
- 4 Mária koronázása 1521. december 11-én ment végbe Székesfehérváron, az esküvőt Budán tartották 1522. január 13-án. (Kronológia 342. p.) A velencei követ október 26-i híradása szerint a koronázást Szent András napjára (november 30.) tervezték, ld. *Óváry* I. köt. 264. p. (1153. sz.).
- 5 A velencei követ november 18-i tudósítása Budáról. *Wenzel Gusztáv: Marino Sanuto Világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai*. III. In: *Magyar Történelmi Tár* 25. Bp., 1878. (A továbbiakban: *Wenzel, Sanuto.*) 253. p.
- 6 A királyi palota legbelsőbb és legrégebb (az Anjou-korból származó) épülettömbjében volt, az oklevelek hol tárnoki háznak (*domus tavernicalis*), hol kincsesháznak (*domus thesauraria*) nevezik, mert mind a királyi levéltárat, mind a kincstárat ott őrizték, ez utóbbi nemcsak ötvöstárgyakat, hanem drága ruhákat, kárpitokat, szőnyegeket is magában foglalt. A tárnoki ház több helyiségből állt. *Balogh Jolán: Mátyás király és a művészet*. Bp., 1985. 109. p. A forrásadatot a királyi tárnoki házról lásd *Uő: A művészet Mátyás király udvarában*. I. köt. Bp., 1966. (A továbbiakban: *Balogh, A művészet Mátyás kir. udvarában.*) 73–76. p. A magyar korona tárháza elnevezés alatt valószínűleg a koronának a visegrádi várban levő őrzőhelyét kell érteni, az tehát nem azonos a budai királyi tárnoki házzal. Uo. 73. p.
- 7 1460 körül született (Új magyar életrajzi lexikon I. köt. Főszerk.: Markó László. Bp., 2001. 860. p.). Nagylucsei Orbán kincstartó (1479–1490) familiárisa, jegyzője (1481-ből van adat

rója, zalai ispán mellett.⁸ E két utóbbi is kapcsolatot, mégpedig jó viszonyt tartott fenn a Habsburgokkal, ami részben magyarázhatja szereplésüket. A negyedik jelenlévő a leltárt elkészítő Bácsi Miklós, az egri Boldogságos Szűzről elnevezett társaskáptalan prépostja, királyi titkár volt.⁹ Négyükben közös az, hogy tagjai a

- jegyzőségére), majd titkára, végül alkincstartója lesz, ez utóbbi tisztségében megmarad Túz Osvát és Szegedi Lukács kincstartósága (1490–1492, illetve 1492–1494) idején is. (*Főgel József: II. Ulászló udvartartása 1490–1516. Bp., 1913. (A továbbiakban: Főgel, II. Ulászló.)* 54., 55. p. *Kubinyi András: A kincstári személyzet a XV. század második felében. In: Mátyás király, 1458–1490. Szerk.: Barta Gábor. Bp., 1990. 68. p. Ellentétéről Nagylucseivel, mint dominusával ld. uo. 63–64. p.). 1515-ben és 1517 novemberében kimutatható mint erdélyi sókamaraispán. [*Draskóczy István: Erdély sótermelése az 1530-as években. In: Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről. Szerk.: Bessenyei József et al. Miskolc, 2004. (Studia Miskolcinsensia 5.) (A továbbiakban: Draskóczy, Erdély sótermelése.)* 26., 30. p. (Az adatot a szerzőnck köszönöm.) Az erdélyi sókamara-ispánság jelentőségéről *Kubinyi András: Szalkai László esztergomi érsek politikai szereplése. In: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Bp., 1999. 150–151. p.] 1506-tól Mohácsig budai várnagy, 1525 februárjától 1526 februárjáig — de lehetséges, hogy gyakorlatilag Mohácsig — a király budai udvarbírája. [*Kubinyi András: A budai vár udvarbírói hivatala 1458–1541. Kísérlet az országos és a királyi magánjövendelmek szétválasztására. In: Levéltári Közlemények 35. (1964) (A továbbiakban: Kubinyi, Budai udvarbíró.)* 94. p.] A mohácsi csatáról sikerült megmenekülni; 1527 októberében halt meg Pozsonyban. (Új magyar életrajzi lexikon. I. köt. 860. p.) Adatok Bornemisszáról: *Főgel, II. Ulászló* 42–43., 53–56., 58., 66. p.; *Főgel József: II. Lajos udvartartása 1516–1526. Bp., 1917. (A továbbiakban: Főgel, II. Lajos.)* 10., 19–20., 25., 47–48. p.; *Kubinyi, Budai udvarbíró* 81., 83–84., 92. p.**
- 8 Életrajza *Kubinyi András: Egy üzletelő és diplomata várúr Mohács előtt: Ákosházi Sárkány Ambrus. In: Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. Tanulmányok. Szerk.: Pamcr Nóra. Bp., 1994. (Művészettörténet – műemlékvédelem VI.) (A továbbiakban: *Kubinyi, Sárkány Ambrus.*) 263–289. p. 1460 és 1470 között született, valószínűbb, hogy a hatvanas évek első felében. Először 1500-ban szól róla forrás. Királyi udvari familiáris lett, pozsonyi ispán (uo. 266. p.), közvetlenül ezután 1510–11-ben kevesebb, mint egy évig Máramaros megye ispánja, amely az ottani királyi sókamarák irányításával is együtt járt (uo. 271. p.). 1515-től (valószínűleg) haláláig Zala megye ispánja (uo. 265. p. és *Holub József: Zala megye története a középkorban. I. köt. Pécs, 1929. 476. p.: az utolsó adat, amely ispánságáról vall 1526. július 7-i.). 1524–25-ben országbíró (Kubinyi, Sárkány Ambrus 282–283. p.). A mohácsi csatában elesett (uo. 283. p.).**
- 9 1516 és 1526 között királyi titkár. (A Boldogságos Szűzről elnevezett társaskáptalant az egri várbeli székesegyház mellé épített kápolna számára alapította Rozgonyi Péter püspök 1430-ban, négy kanonokkal. *Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. köt. Bp., 1890. 53. p. Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp., 1971. 118. p.) Bácsi Miklós neve rajta van azon a listán, melyet a Mohács után életben maradt egyházi és világi méltóságokról állítottak össze Habsburg Ferdinánd számára. *Bónis György: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp., 1971. (A továbbiakban: Bónis, Jogtudó.)* 326. p. Lehetséges, hogy járt a ferrarai egyetemre (adat 1500-ból, ha ez rá vonatkozik, ak-*

szűkebb királyi tanácsnak.¹⁰ Azt a feltételezést, hogy a lista Máriának ajándékba szánt tárgyról készült, alátámasztani látszik, hogy drágakövekkel ékesített aranytükröt és koronát is találunk közöttük.¹¹

Sárkány Ambrus ekkoriban másodvonalbeli báró, nem számítható az országot legfelsőbb szinten irányítók szűk köréhez.¹² Királyi diplomatának tekinthető, többször képviselte Ulászlót és Lajost a császári ház tagjaival folytatott tárgyalásokon. 1501 februárjától 1510 szeptemberéig pozsonyi ispán, minden jel szerint zálogként is a kezén volt a pozsonyi vár és az ispánság.¹³ 1500–1501 körül zálogba vette a legfontosabb nyugat-magyarországi harmincadokat, a pozsonyit és a sopronit, 1505–1506-ban pedig megszerezte s 1509-ig zálogként birtokolta a soproni ispánságot és városkapitányságot.¹⁴ A pozsonyi várban ülő, a vámokat ellenőrző Sárkány „mintegy osztrák politikai szakértője lett az országnak”,¹⁵ legalábbis erre következtethetünk későbbi tevékenységéből. 1510. október 2-án ő írta alá Beriszló Péter fehérvári préposttal együtt Miksa császárnál Konstanzban Magyarország csatlakozását a cambrai-i ligához, október 6-án Miksa birodalmi bárói címet adományozott neki ónodi uradalmára.¹⁶ Ettől kezdve Sárkány a Habsburgok egyik legfőbb támasza lett Magyarországon, hírekkel látta el őket, illetve itteni követeket.¹⁷ 1513-ban a két évtizeddel korábban elhunyt III. Frigyes császár temetésén (akkor készült el a síremléke) ő képviselte királyát. 1514 szeptemberében tagja a Budán

kor 18 éves ebben az évben). A róla fellelhető adatok összefoglalását lásd *Bónis*, Jogtudó 322–323. p.; *Kovács Béla*: *Studensek, magisterok, doctorok*. Archivum 11. Eger, 1983. 26., 34. p.; *Fógel*, II. Ulászló 25., 42. p.

10 Sárkányt kivéve mindannyian akkor viselt méltóságuk, hivataluk alapján voltak tagjai a tanácsnak. *Kubinyi*, Sárkány Ambrus 278. p. A tanács tagjaira *Kubinyi András*: *Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idején*. In: *Századok* 122. (1988) (A továbbiakban: *Kubinyi, Bárók.*) 149., 159., 195. p.; *Uő*: *A királyi udvar élete a Jagelló-korban*. In: *Kelct és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére*. Szerk.: Koszta László. Szeged, 1995. (A továbbiakban: *Kubinyi, A királyi udvar.*) 312. p.

11 Fol. 5., verso. Az oklevélről szóló információkat ld. szövegénc bevezetésében.

12 Ennek a körnek országbíróvá történő kinevezésével lesz vitathatatlanul tagja, bár soha nem tartozott az ország legnagyobb birtokosai, leghatalmasabb nagyurai közc. *Kubinyi*, Sárkány Ambrus 277–278., 282. p.

13 Uo. 266., 271. p.

14 Uo. 268., 270. p.

15 Uo. 272. p.

16 Ezt 1511. június 24-én Ulászló is megerősítette (a címet apjával és két fivérével együtt kapták). Örökös bárói kinevezésre Magyarországon ezen kívül csak három példa ismert Mohácsig, ezeknek a címeknek az adományozása II. Ulászló idején kezdődött. Uo. 272. p.

17 Uo. 272. p.

időző Cuspinianus császári követet felkereső küldöttségnek.¹⁸ 1515-ben a magyar főurak és prelátusok többségével együtt részt vett a bécsi uralkodói csúcstalálkozón, ahol elhatározták a Miksa unokái és Ulászló gyermekei között kötéendő keresztházasságot. Azt viszont, hogy ott lehetett az 1515. július 22-i szerződés-kötésnél is, ahol a magyar nagybirtokosok közül vele együtt már csak nyolcan jelentek meg (mintegy a szűkebb királyi tanácsként¹⁹), úgy értékelhetjük, hogy Sárkánynak nem egyszerűen nagy volt a tekintélye, hanem hogy bizalmasa királyának s a császár is megbízott benne.²⁰ 1520 októberében Balbi Jeromos pozsonyi préposttal együtt ő képviselte II. Lajost V. Károly koronázásán Aachenben. Hazafelé jövet november 7-én Kölnben megkötötték az új császárral a Habsburg–Jagelló keresztházasságot érintő újabb szerződést. A követek december 11-én részt vettek Anna és Ferdinánd innsbrucki házasságkötésén, ahol a vőlegény helyett egyelőre csak megbízott jelent meg.²¹ A következő év elején Ónod bárója Brandenburi György örgróffal és Frigyes liegnitzi herceggel Lengyelországba utazott, hogy a császári követekkel együtt megegyezést közvetítsen a Zsigmond lengyel király és Brandenburi Albert, a Német Lovagrend nagymestere közötti háború lezárása érdekében. A négy évre szóló fegyverszünetet 1521. április 5-én kötötték meg Toruńban.²² 1522 júliusában eredménytelenül végződtek Sárkány és társai tárgyalásai Bécsben a német rendek képviselőivel a török elleni segélyről. Az 1523. évi bécsújhelyi, illetve pozsonyi csúcstalálkozón ő is ott volt a többi magyar úrral, volt alkalmá Habsburg-követekkel találkozni.²³ A nyugati kapcsolat feltehetően anyagi-
lag is kedvező volt számára.²⁴

18 Uo. 273. p.

19 *Kubinyi*, Bárók 201. p.

20 *Kubinyi*, Sárkány Ambrus 277–278. p.

21 Uo. 278. p.

22 Az események hátterére röviden *Kosáry Domokos*: Magyar külpolitika Mohács előtt. Bp., 1978. 40–42. p., illetve *Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András*: Magyarország története 1301–1526. Bp., 1998. (A továbbiakban: *Engel – Kristó – Kubinyi*, Magyaro. tört.) 369. p. A fegyverszünet időpontjára és helyszínére *Johannes Voigt*: Handbuch der Geschichte Preussens bis zur Zeit der Reformation. III. köt. Königsberg, 1850. (2. kiad.) 455–456. p. Toruń német neve Thorn. *Graesse – Benedict – Plechl*: Orbis Latinus. 3. Braunschweig, 1972. 484. p. II. Lajos követségének tagjaira és szerepükre: Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (= DF) 288964. A dolgozatban az összes DF illetve DL (= Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár) jelzettel említett oklevelet, amennyiben külön nem adtam meg, hogy mely munka utal rájuk, ezen mű segítségével találtam meg: A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. CD-ROM. Bp., 2003. Szerk.: Rác György. (A továbbiakban: A középkori Magyarország levéltári adatbázisa.) A DF illetve DL jelzetükkel álló források említett regesztáit szintén ennek segítségével találtam meg.

A fentiekből kitűnik, hogy diplomáciai működése során kivette a részét Lajos király (és nővére) frigyének tető alá hozásából, nem csoda hát, hogy tagja lett a Linzbe, Ferdinánd és Anna esküvőjére küldött delegációnak, amelynek az is a feladata volt, hogy Máriát — aki természetesen szintén jelen volt az 1521. május 26-án tartott menyegzőn — Magyarországra kísérje.²⁵ Lehetséges, hogy Ónod bárója úrnőjével tartott egészen Budáig, annyi biztos, hogy az utazás során vendégül látta őt nagyszarvai várkastélyában.²⁶ A magyar követeknek (ezúttal Sárkányon kívül Balbi Jeromosnak és Brandenburgi György ögrófnak) ez alkalommal is tárgyalniuk kellett — más, megbízólevelükben konkrétan nem említett ügyek mellett — a Habsburg- és a Jagelló-ház közötti házassági szerződés végrehajtásának részleteiről, továbbá biztosítaniuk kellett Ferdinándot királyuk jóváhagyásáról mindazzal kapcsolatban, amiben korábban a két frigyet illetően Kölnben, illetve Wormsban megegyezés született.²⁷ Ez utóbbi alkalommal, a wormsi birodalmi gyűlésen megjelenő magyar küldöttségben 1521 március–áprilisában²⁸ Balbi ott volt, Ónod bárója viszont nem,²⁹ ebből arra következtethetünk, hogy a házassági

- 23 *Kubinyi*, Sárkány Ambrus 278. p. Október 16-án tagja volt a Bécsújhegyre érkező lengyel küldötlet, Krzysztof Szydłowiccki kancellárt fogadó magyar delegációnak, ami Ferdinánd üdvözlő küldöttségével együtt kísérte a követet a szállására. Október 26-án Pozsonyban Szydłowiccki ebédén (*prandium*) fogadta Ferdinánd tanácsosaival és másokkal együtt Ónod báróját is. Krzysztof Szydłowiccki kancellár naplója 1523-ból. Sajtó alá rend.: Zombori István. Bp., 2004. (A továbbiakban: Szydłowiccki naplója.) 16., 47., 114–115., 148., 276–277. p. A *prandium* szó jelentésére *Berrár Jolán – Károly Sándor*: Régi magyar glosszárium. Szótárak, szójegyzékek és glosszák egysített szótára. Bp., 1984. 165. p.
- 24 *Kubinyi*, Sárkány Ambrus 273. p. Sárkány 1522-es végrendeletében említést tesz egy, a császár által neki ajándékozott nyakláncról: uo. 279. p.
- 25 *Ortvay Tivadar*: Mária, II. Lajos magyar király neje 1505–1558. Bp., 1914. (A továbbiakban: *Ortvay*, Mária.) 93. p. 4. j.
- 26 Uo. 94. p. Nagyszarva (Rohovce, Szlovákia) a Csallóközben található, légvonalban 27 km-re délnyugatra Pozsonytól, akkoriban Pozsony megyéhez tartozott. *Engel Pál*: Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis. Bp., é. n. (A továbbiakban: *Engel*, Magyarország a középkor végén.) 1521. június 28-án Budán már tudják, hogy megérkezett a leendő királyné Pozsonyba, Budára július 11-én ért. *Wenzel*, Sanuto 219. és 226. p. Mária Pozsonyba, majd Budára érkezésére vonatkozóan téves időpontot ad meg *Tóth-Szabó Pál*: Szatmári György primás (1457–1524). Bp., 1906. (A továbbiakban: *Tóth-Szabó*, Szatmári György.) 248–249. p.
- 27 A követi megbízólevelé: DL 38070. Az oklevél jelzetét közli *Tóth-Szabó*, Szatmári György 244. p.
- 28 *Török Pál*: A mohácsi vész diplomáciai előzményei. In: Mohács emlékkönyv 1526. Szerk.: Lukinich Imre. Bp., 1926. 152. és 154. p.
- 29 Balbi követtársa Werbőczy István volt. *Berzeviczy Egyed*: Magyarország az 1521-iki wormsi birodalmi gyűlésen. In: *Századok* 39. (1905) 452–456. p. II. Lajos Lengyelországba küldött delegációja, aminek Sárkány is tagja volt, még április 10-én is Torunban tartózkodott: DF 288964.

ügyekben a császári házzal folytatott megbeszéléseket valójában a pozsonyi prépost vezette, Sárkány legfeljebb másodlagos szerepet vitt mellette. A velencei követ, Lorenzo Orio budai tudósításából tudjuk, hogy a Linzbe induló delegáció aranyból, ezüsből készült, illetve drágakövekkel ékes ajándékokat vitt Annának és Ferdinándnak — lehetséges, hogy Mária is kapott belőlük. Ezeket a kincseket részben a király, részben — „magyar szokás szerint” — főurak és főpapok küldték. Az egyik legértékesebb tárgy lehetett Bakóc Tamás esztergomi érsek és Szatmári György pécsi püspök közös ajándéka, ami tízezer forintot ért.³⁰ A jövendő királyné nagyapja, Miksa császár második felesége, Bianca Maria Sforza (meghalt 1510-ben) hátrahagyott ékszereinek felét kapta nászajándékba családjától, ezekkel a drágaságokkal érkezett Magyarországra.³¹

Ami Ónod bárójának Máriával való kapcsolatát illeti, nem sorolhatjuk a királyné bizalmas hívei közé (mint ahogyan Bornemissza Jánost sem),³² de a viszony közöttük jónak mondható. Ennek nyilvánvaló bizonyítéka II. Lajos 1524. augusztus 10-i oklevele, melyben először Sárkánynak elődei, különösképpen atyja uralkodása idején véghezvitt számos és sok köszönetet érdemlő szolgálatairól szól, általánosságban: kiemelkedő jelentőségű követségeiről, amelyek esetenként nagy költséggel jártak, majd az ország határainak védelmében szerzett érdemeiről: amikor kellett, bátran kockára tette életét, kész volt sebeket elszenvedni, vérért hullatni.³³ Áttérve saját országlásának időszakára elmondja a király, hogy Sárkány őt is rendíthetetlen hűséggel szolgálta, megemlíti házasságkötése körül kifejtett ténykedését, konkrétan nem nevezi meg egyetlen más tettét sem. Reméli, hogy sem kora, sem testi betegségei, sem az idők változása nem lesz képes eltéríteni az országért való cselekvés szándékától. Lajos az uralkodók és az ország érdekében tehát mintegy egész élete folyamán véghezvitt szolgálataiért a királyné személyes és kitaró kérésére — ő hívhatta fel férje figyelmét Sárkánynak a házasságkötésükben játszott szerepére — az akkor az országbírói tisztséget legfeljebb néhány hete³⁴ betöltő idős főurat abban a kegyben részesíti, hogy fizetését, a mindenkori országbíró-

30 Wenzel, Sanuto 212. p.

31 Habsburg lexikon. Szerk.: Brigitte Hamann. Bp., 1990. 59–60., 271. p. Lásd az eredeti kiadást is: *Die Habsburger. Ein biographisches Lexikon.* Herausgegeben von Brigitte Hamann. Wien, 1988. 283. p.

32 Engel – Kristó – Kubinyi, Magyaró. tört. 384. p.

33 Sárkány haditetteiről lásd Kubinyi, Sárkány Ambrus 277. p.

34 Országbíróságának időhatárait lásd uo. 282–283. p.

nak „régí szokás szerint” járó évi kétezer forint készpénzt és ezer forint értékű sőt³⁵ hivatalából való távozása vagy elmozdítása után is, élete végéig megkaphassa. Egyúttal parancsot ad a kincstartónak, Várdai Pál választott egri püspöknek s a jövőendő kincstartóknak is az összeg folyósítására.³⁶ Ez a királyi kegy annak is szólhatott, hogy országbíróként Ónod bárója immár az ország egyik meghatározó súlyú vezetője lett.³⁷ Ismerve a tényt, hogy Sárkány a pénzvagyont többre tartotta váruradalmak birtoklásánál,³⁸ arra következtethetünk, hogy a gondolat, hogy egész élete szolgálatainak jutalmazása pénzben (illetve könnyen eladható sóban) történjen, tőle származhatott.

A királyné minden bizonnyal Ónod bárójának érdemeire volt tekintettel akkor is, amikor rokonát,³⁹ Ákosházi Sárkány Bernátot familiájába fogadta, zászlótartó-

- 35 Az 1521-ben kiadott, a sóbányászat és a sókereskedelem megreformálását célul kitűző királyi rendelkezés, amiről a kutatás kimutatta, hogy csak részben valósult meg, megtiltotta, hogy sóban adjanak fizetést vagy jutalmat egycseknek. *Draskóczy*, Erdély sótermelése 26. p.
- 36 DL 103145. Az 1525-ből származó királyi számadáskönyvből kiderül, hogy Sárkánynak öt alkalommal (először január 25-én, utoljára június 29-én) adott a kincstartár országbírói fizetése címén összesen 2500 forintot készpénzben; sőről nincs adat. (A számadáskönyv kiadása *Fraknói Vilmos*: II. Lajos király számadási könyve. In: Magyar Történelmi Tár 22. Bp., 1877. A számadáskönyv megfelelő oldalait lásd *Kubinyi*, Sárkány Ambrus 289. p. 216. j.) Ez az összeg azonban csökkentett értékű ezüstpénzben, *nova moneta*ban értendő, ami jóval kevesebbet ért a régi, jó minőségű dénárnál. 1525 augusztusában a király elrendelte, hogy két új érme érjen egy régit, viszont ez a gyakorlatban nemigen valósult meg (csak a királyi kincstartár elszámolásában), mert gyakran három-négy, sőt öt-hat új dénárt számítottak egy régicért, sokan egyáltalán nem fogadták el a rossz pénzt, az ország egy nagy részében pedig nem (legalábbis 1526-ban már semmiképpen sem) lehetett vele fizetni. *Kubinyi András*: A mezőgazdaság történetéhez a Mohács előtti Budán. Gallinczer Lénárt számadáskönyve 1525-ből. In: Agrártörténeti Szemle 6. (1964) 376–378. p. *Hermann Zsuzsanna*: Államháztartás és a pénz értéke a Mohács előtti Magyarországon. Megjegyzések Thurzó Elek költségvetési előirányzatához. In: Századok 109. (1975) (A továbbiakban: *Hermann*, Államháztartás.) 320. p. *Engel – Kristó – Kubinyi*, Magyaró. tört. 377. p. *Johann Christian Engel*: Monumenta Ungrica. Vienna, 1809. 218., 226., 231. p.
- 37 *Kubinyi*, Sárkány Ambrus 282. p. Uo.: Burgio pápai követ egyenesen arról tudósít 1525 áprilisában, hogy Szalkai László primás, főkancellár, Várdai Pál egri püspök és Sárkány kormányozzák „mintegy triumvirátusként” az országot.
- 38 *Kubinyi*, Sárkány Ambrus 283. p.
- 39 Kubinyi András szerint Sárkány Bernát Ambrus másodunokatestvérének, Engel Pál szerint unokatestvérének a fia volt. Ez utóbbi lehetőséget Kubinyi András kizártnak tartja: uo. 264–265. p. *Engel Pál*: Középkori magyar genealógia. (A továbbiakban: *Engel*, Középkori magyar genealógia.) In: Arcanum DVD könyvtár IV. Családtörténet, heraldika, honismeret. DVD-ROM, Bp., év nélkül. Ákosházi Sárkány család.

jává tette meg.⁴⁰ Sárkány Bernát Ambrus familiárisaként, harmincadosaként tűnik fel utóbbinak a Szentgyörgyiekkel folytatott viszályában, mely 1508 elején zárult s amelyről alább még lesz szó.⁴¹

A drágaságok kivételénél jelen lévő másik báró, Bornemissza János egyik legfőbb bizalmasa Ulászlónak,⁴² az uralkodó gyermekei kormányzójává (gubernatorává) nevezte ki.⁴³ Mellette Brandenburgi György örgróf a másik, akit azzal bízott meg a király halála⁴⁴ után, 1516. április 24-ére összehívott országgyűlés, hogy II. Lajos nevelését felügyelje, ellátását és személyének védelmét biztosítsa, továbbá mindenben gondját viselje. Ez a pozíció valószínűleg lehetőséget adott nekik, hogy az értékes uralkodói ingóságok, a kincsek egy része vagy egésze fölötti ellenőrzést a kezükbe vegyék. Az említett diétán a rendeknek tett ígéretük szerint addig tartoz-

- 40 1526. november 28-i adat: *Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története. I. rész 7. köt. Oklevelek, levelek és iratok 1521-től 1531-ig. Sopron, 1929. 227–228. p. Ha Sárkány Bernát már Mohács előtt is királynéi familiáris volt, akkor feltételezhetjük, hogy Ónod bárója ajánlotta rokonát a királyné figyelmébe.
- 41 *Kubinyi*, Sárkány Ambrus 269–270. p. Megemlítendő még, hogy Ónod bárója beléptette egyik öccsét s két unokatestvérét az 1525. őszi Kecskeméten megalakított „kalandos szövetségbe”, amely Mária támogatását is élvezte más vezető politikusokén kívül s amelynek létrejötte úgy értékelhető, mint a központi hatalom megerősítésére irányuló királynéi próbálkozások egyik epizódja. Sárkány Ambrust bukott országbíróként az a törökves vezethette erre a lépésre, hogy visszaszerezze ezt a méltóságot, amivel meg is próbálkozott az 1526. évi tavaszi országgyűlésen, hiába. *Kubinyi András*: Az 1525. évi „Kalandos szövetség”. In: Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára. Szerk.: Bertényi Iván. Bp., 1980. 141., 146–147., 148–149. p. *Kubinyi*, Sárkány Ambrus 265–266., 283. p. *Fraknoi Vilmos*: Magyarország a mohácsi vész előtt. Bp., 1884. 236–237. p.
- 42 *Istvánfi Miklós*: Magyarország története 1490–1606. Fordította: Vidovich György. I. Debrecen, 1867. 49. p. Latinul: Nicolai Isthvanfi Pannoni Historiarum de rebus Hungaricis libri XXXIV. Ab anno Chr. MCCCXC ad MDCVI. Vienna – Praga – Tergestum, 1758. 24–25. p.
- 43 A DL 36870 jelzetű, 1511. márciusi oklevélre hivatkozik *Fögel*, II. Ulászló 42. p., regesztáját lásd *Jakó Zsigmond*: A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556). II. köt. (1485–1556). Bp., 1990. 310. p. (3573. sz.) Istvánffy alapján valószínűsíthetjük, hogy a kormányzói cím azt jelentette, hogy a királyi gyermekeknek legalábbis a személyéért, ideértve nevelésüket is, a teljes felelősséget végső soron egyedül Bornemissza viselte. A történetíró szerint Lajos magyar királlyá koronázása (1508. június 4., *Kronológia* 330. p.) után bízta rá ezt Ulászló, akkor, amikor a gyermekek számára saját udvart állított fel, melynek élére — Bornemissza kormányzóságából következethetően bizonyára az ő alárendeltjeként — külön vezető került Istvánffy István, a historikus nagyapja személyében. Istvánffy művének idézett magyar fordítása, I. 72. p., idézett latin kiadása, 36. p. *Fögel*, II. Ulászló 41. p.
- 44 1516. március 13.: *Kronológia* 338. p.

nak felelősséggel a királyért, amíg törvényes korba nem lép.⁴⁵ 1521 novemberéig Lajos nagyon nagy valószínűséggel már törvényes korúvá nyilvánított, ⁴⁶ de talán nem kizárt, hogy a két főúr az ő jóváhagyásával valamilyen mértékben megőrizte a királyi ingóvagyon feletti hatalmát. Annyi biztosan állítható, hogy ők ketten azok közé tartoztak, akik a leginkább meghatározó befolyással bírtak Lajosra és az ország vezetésére.⁴⁷

Bornemissza számára is fontos volt a nyugati kapcsolat,⁴⁸ már csak pozsonyi ispánsága és ottani harmincadbérlői tevékenysége miatt is. A kor talán legkétszínűbb politikusa. Képes volt valamennyi külföldi követtel elhitetni, hogy az általa képviselt ország híve, mégis leginkább a Habsburgok barátjának tartották.⁴⁹ A valóságban ő, Sárkány és a többi főúr is addig és annyiban mutatkozott egyik vagy másik külhatalom hívének, ameddig és amennyiben az érdekeinek megfelelt.⁵⁰ Úgy tűnik, ő az egyik legjelentősebb szorgalmazója a császári család s a Jagellók közti kettős házasságnak. Akár igaz ebben a formában Istvánffy híradása, akár nem, a róla kialakult korabeli közvélekedést, hogy a Habsburgok híve, mindenesetre tük-

-
- 45 Szabó Dezső: A magyar országgyűlések története II. Lajos korában. Bp., 1909. (A továbbiakban: Szabó, Országgyűlések.) 6–7. p. és 117–118. p. (III. sz.). A kincsekre vonatkozó rész az oklevélből (118. p.): az őrgrof és Bornemissza megígérték, hogy „suam Maiestatem... in hoc regno suae Maiestatis Hungaria... una cum universis rebus et thesauris suis, quae in potestate nostra essent... retinebimus et conservabimus”.
- 46 A törvényes kor a magyar szokásjogban a XVI. század elejéig fiúknál a 14., lányoknál a 12. életév betöltésével, onnantól kezdve mindkét nemnél a 12. évvel vette kezdetét. Holub József: Az életkor szerepe középkori jogunkban és az „időlátott levelek”. In: Századok 55–56. (1921–1922) 39–40., 44–45. p.
- 47 Fraknói Vilmos: II. Lajos és udvara. In: Budapesti Szemle 10. (1876) 19. sz. 130. p. Főgel, II. Lajos 20–21., 32. p.
- 48 Adat arra, hogy a Habsburgok saját hívüknek tekintik: két forrás egybehangzóan arról tájékoztat (az egyik 1519 februárjából, a másik ugyanczen év márciusából való), hogy szerintük Magyarországon Bornemissza és Brandenburgi György azok, akikhez fordulni kell annak elérésére érdekében, hogy a császárválasztáson II. Lajos Károlyra adja szavazatát. Szabó Dezső: Küzdelmeink a nemzeti királyságért. Bp., 1917. (A továbbiakban: Szabó, Küzdelmeink.) 162., 164. p. A császárválasztás kérdése körül a magyar udvarban zajló hatalmi csatározásokban végül a király világi tanácsadói, talán György őrgrof kivételével, nem vettek részt. E. Kovács Péter: A császárválasztás és Magyarország. In: Unger Mátyás emlékkönyv. Szerk.: E. Kovács Péter – Kalmár János – V. Molnár László. Bp., 1991. 68. p.
- 49 Kubinyi András: A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt. In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. Szerk.: Rúzsás Lajos és Szakály Ferenc. Bp., 1986. (A továbbiakban: Kubinyi, A magyar állam.) 79. p., főszöveg és 116. j.
- 50 Uo. 79–80. p. Herberstein osztrák követ a Habsburgok igaz hívének véli Sárkányt: Kubinyi, Sárkány Ambrus 281–282. p.

rözheti, hogy a történetíró szerint 1514 októberében Bakóc érsekkel együtt arra ösztönzik az ellene elkövetett (teljességgel sikertelen) merénylet miatt felindult uralkodót, hogy mihamarabb lépjen rokoni szövetségre a császári házzal, mert így biztosíthatja gyermekei jövőjét és saját öregségének nyugalmát.⁵¹ Bornemissza is bekerült azon nyolc magyar vezető közé, akik jelen lehettek az 1515. július 22-i szerződés kötésénél.⁵² Az ügyre gyakorolt befolyását talán az is mutatja, hogy Istvánffy egyedül őt említi meg név szerint a házassági szerződés végrehajtásába (a két frigy előkészítésébe, megkötésébe) beleegyezésüket adó vezetők közül.⁵³ 1521. május végén úgy tervezték az udvarban, hogy felesége⁵⁴ ott lesz a Magyarországra érkező Máriát a határvidéken fogadó küldöttségben.⁵⁵ A későbbiekben a királyné és Bornemissza között a viszony ellenségesé vált, aminek az oka lehetett súlyos érdekellentétük: az uralkodói hatalom megszilárdításán munkálkodó⁵⁶ Mária és hívei rossz szemmel nézték befolyását, különösen azt, hogy budai várnagyként kezében tartja a fővárost.⁵⁷ Ott volt a mohácsi vereség hírére Budáról Pozsonyba menekülő királyné

-
- 51 Istvánffy művének idézett magyar fordítása I. 92–93. p., idézett latin kiadása 48. p.
- 52 *Kubinyi*, Sárkány Ambrus 277. p.
- 53 Istvánffy művének idézett magyar fordítása I. 108–109. p., idézett latin kiadása 57. p. A történetíró szerint a lengyel király, II. Lajos nagybátyja érte el 1520-ban, hogy a magyar tanácsurak hozzájáruljanak a szerződés végrehajtásához, lásd *uo.*
- 54 Valószínűleg Csapi Ilona; 1493-ban Bornemissza felesége: ld. a Zala megyei Csapiak családfáját: *Engel*, Középkori magyar genealógia. 1517. szeptemberi adat szerint Bornemissza hitvesét Ilonának hívják: a DL 22815 regesztája *Komjáthy Miklós*: A somogyi konvent II. Lajos-kori oklevelei az Országos Levéltárban. Második közlemény. In: Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 2. Kaposvár, 1971. 45–46. p. 51. és 52. sz. Bornemissza és Forster György, Csapi Ilona első férjének birtokügylete, továbbá Bornemissza dominusa, Nagylucsei kincstartó örökösödési szerződése Forsterrel és feleségével (csek az egyezsége az 1480-as években kötötték): *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. köt. Bp., 1894., 674. p. A mű digitális változatát is használtam, in: Arcanum DVD könyvtár IV. Berzence kimutathatóan 1486-ig Forsteré, 1488-tól Bornemisszáé. *Engel*, Magyarország a középkor végén.
- 55 Batthyány Ferenc királyi pohárnokmester 1521. május 26-án Budán kelt levele *Iványi Béla*: A körmendi levéltár missilis levelei. 1. rész: középkor 1454–1526. Körmend, 1943. 29–30. p. (145. sz.). Mária rögtön Budára való megérkezésekor (1521. július 11.) összeütközésbe került Bornemissza feleségével, aki az udvarmesterc akart lenni. *Gernot Heiss*: Politik und Ratgeber der Königin Maria von Ungarn in den Jahren 1521–1531. In: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 82. (1974) 120. p. 3. j.
- 56 Mária hatalomépítő politikájáról Magyarország esztében csak az 1523 április–májusában tartott országgyűlés után beszélhetünk, azután, hogy férjével visszatértek Csehországból, ahol 1522 márciusa óta tartózkodtak. *Kubinyi*, A magyar állam 86. p.; Kronológia 343–344. p. Bornemissza a királyné ellenségeként említve: *Engel – Kristó – Kubinyi*: Magyaró. tört. 381. p.
- 57 *Kubinyi*, A magyar állam 98. p.

kíséretében, de nem adta át a pozsonyi várat s a kezére került uralkodói kincseket sem Ferdinándnak, sem Máriának, utóbbi a városban volt kénytelen lakni.⁵⁸

Sárkány és Bornemissza Habsburgokhoz fűződő viszonyán túl az sem kevésbé érdekes, hogy egymással milyen kapcsolatban álltak. Valószínűsíthetően régtől fogva barátok voltak.⁵⁹ Nyugati határszéli tevékenysége kezdetétől fogva intézkedett Sárkány Ambrus kincstári ügyekben,⁶⁰ 1500-tól 1504-ig⁶¹ pedig Bornemissza volt a kincstartó.⁶² A környék egyik leghatalmasabb családjá, a Szentgyörgyi grófok és Sárkány viszályában a Pozsonyban 1508 elején összeülő választott bíróságot Bornemissza, akkor már budai várnagy vezette, az ügyet sikerült rendezni, a felek viszonya a továbbiakban igen jó volt.⁶³ Sárkány elveszítette ugyan a pozsonyi ispánságot, azonban a kezén lévő nyugat-magyarországi harmincadokat a jelek szerint — esetleg egy-két kisebb megszakítással — csaknem Mohácsig megtartotta,⁶⁴ 1514-től 1526-ig pedig Bornemissza János viselte a pozsonyi ispáni tisztséget.⁶⁵ Ez a helyzet újabb, ezúttal jövedelmező együttműködésre adott alkalmat: 1520-ból van adat arról, hogy Bornemissza Ónod bárójának pozsonyi harmincados társa,⁶⁶ együtt irányították a vámszedést, a saját hasznukra.⁶⁷ Sárkány Ambrus 1522-ben írt testamentumában többek között a budai várnagra bízta az általa elhatározottak véghezvitelét. Arról is értesülünk az oklevélből, hogy két aranyozott ezüstkupát (tízmarkányi ezüsttartalommal) és két szőnyeget adott neki Bornem-

58 *Ortvay, Mária* 208–209. p. *Siklóssy László*: Mükincseink vándorútja Bécsbe. Bp., 1919. (A továbbiakban: *Siklóssy, Mükincseink*.) 68–69. p. A vár átadására csak 1527 júliusában került sor, amikor Ferdinánd hadai megindultak az ország meghódítására. *Fraknói Vilmos*: A Hunyadiak és a Jagellók kora. A magyar nemzet története VIII. köt. Szerk.: Szilágyi Sándor. Bp., 1997. (reprint) 197. p.

59 Erről van adatunk már 1501-ből: Bornemissza kincstartó a Sárkánynak küldött hivatalos parancsaiban legkedvesebb atyjafiának nevezi őt. *Kubinyi, Sárkány Ambrus* 266. p.

60 Hitelez is a kincstartónak: adat erre vonatkozóan 1501-ből uo. 266. p.

61 *Fögel, II.* Ulászló 55–56. p.; *Kubinyi, Budai udvarbíró* 94. p.

62 1501 áprilisában Bornemissza naszádokat vásároltat vele Bécsben, ugyanczen év őszén Sárkány Pozsony és Nyitra megyc adószedője. *Kubinyi, Sárkány Ambrus* 266. p.

63 Uo. 269–270. p.

64 Uo. 275. p.

65 *Kubinyi, Budai udvarbíró* 94. p.

66 *Kubinyi, Sárkány Ambrus* 274. p. 1522 júniusáig biztosan társak, de valószínű, hogy tovább is azok voltak: uo. 274–275. p.

67 Uo. 275. p. *Kubinyi, A magyar állam* 79. p. 116. j.: Lajos király elmarasztaló jellemezése Bornemisszáról.

issza, ezeket, ha kívánja, vissza kell neki szolgáltatni.⁶⁸ 1523-ban másokkal együtt ismét bíraskodik Ónod báróját érintő ügyben. A per egyfelől Sárkány és Korlátkövi Péter királyi udvarmester, másfelől Batthyány Ferenc királyi pohárnokmester között folyt a Hédervári Ferenc nándorfehérvári bánnak a vár eleste miatt elkobzott birtokaiból nekik hármójuknak (papíron) juttatott javak tárgyában. Az ítéletet a király is megerősítette szeptember 23-án, annak azonban nem lehetett érvényt szerezni, ezek az uralkodói adományok továbbra sem valósultak meg.⁶⁹

Gosztonyi János talán annak is köszönhette a királynéi kancellárságot, hogy már Anna,⁷⁰ II. Lajos anyja mellett is fontos szerepet töltött be familiárisként, titkárkodott és tolmácsolott.⁷¹ A püspök esetében azt megelőzően, hogy Mária

68 *Kubinyi*, Sárkány Ambrus 279. p. *Füssy Tamás*: Ákosházi Sárkány Ambrus végrendelete 1522. évből. In: *Történelmi Tár. Új folyam 2.* (1901) (A továbbiakban: *Füssy*, Sárkány Ambrus végrendelete.) 140. p.

69 Szydlowicki naplója 312–313. p. *Wenzel Gusztáv*: A Hédervári Ferenc jószágai fölötti per és ítélet 1523-ban. In: *Magyar Történelmi Tár 6.* Pest, 1859. 8., 65–71. p. *Kubinyi*, Sárkány Ambrus 276. p. A Sárkány, Korlátkövi és Batthyány perében érintett birtokok (a Somogy megyei Lak kastély, a Tolna megyei Edelény és Móri birtokok) tulajdonosaira lásd még *Engel*, Magyarország a középkor végén. E perre amiatt került sor, mert ugyanazokat a birtokokat a király egyrészt elzálogosította Batthyáynak tizenkétezer forintért, másrészt odaadományozta őket Ónod bárójának és Korlátkövinek, aki máskülönben Sárkány sógora feleségének a testvére volt (ez a családi kapcsolat: *Kubinyi*, Sárkány Ambrus 267–268., 275. p.). A fogott bírák szeptember 22-én döntést hoztak, de feltételezhetően emiatt az ítélet miatt vádolta meg Batthyány Szalkai László cgrí püspököt és királyi kancellárt, a bíróság vezetőjét részrehajlással az uralkodó jelenlétében november 29-én. A szóváltásból napokig tartó viszálykodás lett, melyben a király kérésére lengyel követ közvetített s amely a királyi tanácsot is megosztotta. Nem tudjuk, hogy ezalatt a pár nap alatt véglegesen elintéződött-e a dolog. Szydlowicki naplója 311–313. p. Az viszont biztos, hogy a bírák mindegyikének esetében lehetett alapja a Sárkány iránti elfogultságnak: Szalkai és Várdai Pál veszprémi püspök, kincstartó korábban üzlettársa volt Ónod bárójának, akit kapcsolat fűzött a negyedik fogott bíróhoz, Szapolyai János erdélyi vajdához is. *Kubinyi*, Sárkány Ambrus 267–268., 271., 274., 279., 281–282. p. A perpatvar nem ásta alá végzetesen Batthyány viszonyát Sárkánnyal és Borcmiszával: 1525. évi végrendeletében a királyi pohárnokmester és horvát-szlavón bán többek között őket jelölte ki végrehajtóknak. Uo. 281. p.

70 1502 és 1506 között királyné. *Kronológia* 327., 329. p.

71 1460 körül született. 1489-ből van adat arra, hogy a bécsi egyetemre jár, 1493-ból arra, hogy a ferraraira. Pozsonyi kanonok 1491-ben, amikor bekerül a prímás udvarába; esztergomi kanonokként szerepel Ferrarában 1493-ban, majd 1501-től az esztergomi székeskáptalan örkanonoka [ez utóbbi évszámot ld. a következő forráskiadásban (az adatot a közrebocsátónak ezúton is köszönöm): *Solymosi László*: Az esztergomi székeskáptalan jegyzőkönyve (1500–1502, 1507–1527). Bp., 2002. 70. p.]. Bakóc Tamás érsek és Szatmári György váradi püspök egyengetik pályáját ezután. 1506-ban tűnik fel a királyné udvarában, szolgálatai jutalmául ebben az évben budai prépost lett. Anna halála után királyi titkár, ritkán alkancellárként is említik a for-

egyik vezető tisztségviselője lett, nem lehet nyilvánvaló és számottevő Habsburgkapcsolatot kimutatni, kancellárjaként viszont a jegyzéket bevezető jelenléti névsorban feltüntetett három főrangú személy közül ő állott legközelebb a királynéhoz. Tagja az 1522 novemberében Nürnbergben megnyílt birodalmi gyűlés elé járuló magyar küldöttségnek.⁷² Szydłowiecki kancellár naplójában találunk adatokat Gosztonyinak az 1523. évi bécsújhelyi és pozsonyi csúcstalálkozó idején a királyné érdekében kifejtett tevékenységéről. Jelentős politikai támogatást kaphatott tőle Mária a körmöci kamara pénzverésének hasznáról a közte és férje között Pozsonyban novemberben talán újólág kibontakozó vitában,⁷³ amely azzal kezdődött, hogy a győri püspök 12-én a királyi tanácsban beterjesztette Mária igényét. 18-án Gosztonyi is jelen volt az ez ügyben tartott hosszabb eszmeeserén a királynénál a lengyel követ, Schneitpöck (Ferdinánd és a császár küldötte), azonkívül Brandenburgi György társaságában, 20-án már úrnője végső válaszát ismertette a Lajost

rások. 1506 végétől váci püspök, innen 1509-ben átmegey a győri egyházmegye élére. 1517-ben Csehországban, három évvel később Lengyelországban jár követségben. 1525-ben az erdélyi püspökségre cseréli el a győri egyházmegyét. A királyné megkedvelte, pártját fogta, amikor a királyi kancellárságra pályázott, azonban nem őt, hanem Brodaries Istvánt nevezte ki II. Lajos 1526 márciusában (a kinevezés előzményeire, a királyné támogatására *Ortway*, Mária 168–170. p.). Jó kapcsolatban volt Ferdinánddal is: a főherceg 1524 áprilisában írt levelében arra utasítja követét, hogy támogassa Gosztonyi esztergomi érsekké történő kinevezését, kivéve akkor, ha Szalkai László is fellépne igényével. *Szabó*, *Küzdelmünk* 189. p. [Szalkai lett a primás, 1524. május 6. előtt nevezte ki a király. (Elődje, Szatmári György április 7-én halt meg.) *Kronológia* 345. p.] 1527-ben János király hívei megölték. Életére lásd *Sörös Pongrác*: Adatok felsőszelestei Gosztonyi János püspök életéhez. In: *Religio* 68. (1909) 595–600., 612–614., 629–633., 644–646., 660–661. p.; *Köblös József*: Az egyházi középérték Mátyás és a Jagellók-korában. A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával. Bp., 1994. 293–295. p.; *Bónis*, *Jogtudó* 317–318. p.; *Fógel*, II. Ulászló 38., 47., 84. p.; *Fógel*, II. Lajos 24., 29., 68., 104., 106. p.; *Holl Béla*: Jodocus Clichtoveus elucidatoriuma és a magyarországi himnuszköltészet európai recepciója. In: *Uő*: Laus librorum. Válogatott tanulmányok. Vál. és szerk.: Monok István, Zvara Edina. Bp., 2000. 53–55. p.; *Kollányi Ferenc*: Esztergomi kánonokok 1100–1900. Esztergom, 1900. 123–124. p.

⁷² *Kronológia* 343. p.; *Fógel*, II. Ulászló 106. p.

⁷³ A királyné azt szerette volna elérni, hogy a körmöci kamara pénzverésének teljes haszna az övé legyen. A helyzet ugyanis az volt, hogy 1522-ben hivatalosan is megkapta Lajostól az uralkodó mindenkorai felelősségét illető birtokokkal a körmöci kamarát is, amelyet azonban Thurzó Elek mint kamaraispán (azaz tulajdonképpen a Thurzó-Fugger cég) bérlet Máriától. A királynénak az újonnan bevezetett rossz minőségű ezüstpénnel (*nova moneta*) verésének kezdetben óriási, ám évről évre tetemesen fogyatkozó hasznából, melynek nagy része az uralkodót illette, csak a bérleti díj járt. Máriának végül sikerült megvalósítania szándékát, 1524-ben már nem adta bérbé a kamarát Thurzónak, így Lajos elesett az onnan befolyó jelentős jövedelemtől. Szydłowiecki naplója 307–308. p. *Hermann*, *Államháztartás* 324–325., 328., 333. p.

képviselő Szydłowieckivel, amivel ez a fontos dolog, legalábbis átmenetileg, nyugvópontra jutott.⁷⁴ A csúcstalálkozó alkalmával Mária képviseletében protokollszerepet is játszott.⁷⁵

Sárkány fentebb idézett végakarata nem feledkezik meg róla sem: egyik porosz-káját (lovát) hagyja rá, azt, amelyiket majd kiválasztja magának. Rokonának nevezi, kéri, ne feledkezzen meg fivéreiről,⁷⁶ legyen jó uruk és kedves testvérük, ahogyan az övé is volt mindig, a legigazabb módon.⁷⁷ A végrendelet végrehajtói között a püspök nevét is megtaláljuk.⁷⁸ 1524 márciusában a nürnbergi birodalmi gyűlésen Sárkánnyal együtt terjesztik elő az ország segélykérelmét.⁷⁹ Mindez önmagáért beszél, szorosabb kapcsolatra vall.

Összefoglalva az elmondottakat: a három főúr a királyhoz, Máriához, továbbá egymáshoz fűződő bizalmas kapcsolatai miatt kaphatta elsősorban feladatul a kincsek kivételének felügyeletét.

A névsorban mind Bornemissza, mind Sárkány nagyságosként szerepel. A bárókat megillető címet az előbbi kincstartóként szerezhette,⁸⁰ az utóbbi pozsonyi ispánsága alatt jutott hozzá, de nem hivatalának velejárójaként,⁸¹ hiszen mind őt, mind ispántársát vitézlőnek (egregius) írják az oklevelek, viszont amikor Sárkány

74 Szydłowiecki naplója 66., 81–82., 168., 183–184., 307–308. p.

75 Október 16-án Bécsűjhelyen ő válaszolt az aznap érkező lengyel követ Máriának és Annának szóló hivatalos üdvözlésére a fejedelemszonyok nevében. Tagja volt a december 16-án Pozsonynál Szydłowieckit búcsúztató küldöttségnek. Szydłowiecki naplója 17., 115., 105., 207. p. — Az említett példából világos, hogy a királynéi kancellárnak is el kellett látnia szóvivői feladatokat ürmője nevében, csakúgy, mint a királyi kancellárnak és a királyi udvarmesterek az uralkodó képviseletében. A lengyel követ naplójából olyan esetről is értesülünk, amikor Mária maga beszélt: személyesen ő búcsúztatta a hazainduló Szydłowieckit december 16-án. Szydłowiecki naplója 105., 207. p. A királyi kancellárra és udvarmesterre lásd: *Kubinyi*, A királyi udvar 317–318. p.

76 Sárkány Jánosról és Ferencről. *Fűssy*, Sárkány Ambrus végrendelete *passim*.

77 *Kubinyi*, Sárkány Ambrus 279–280. p.; *Fűssy*, Sárkány Ambrus végrendelete 142–143. p.

78 *Kubinyi*, Sárkány Ambrus 281. p.

79 Kronológia 345. p.; *Fögel*, II. Ulászló 104. p.

80 Hiszen a kincstartók, ha világi személyek voltak és ha más tisztséget nem viseltek, 1464-ig, majd ezután a Jagelló-korban magnificusnak, azaz nagyságosnak, tchát bárónak számítottak. *Kubinyi*, Bárók 150. p.

81 Holott a pozsonyi ispánság bárói méltóság volt. Igaz viszont, hogy Sárkány két közvetlen elődjét szintén vitézlőnek nevezték, valószínűleg azért, mert a pozsonyi vár akkoriban el volt zálogosítva. *Kubinyi*, Sárkány Ambrus 266. p.

már magnificus, társa akkor is csak az alacsonyabb rangot jelentő címet mondhatja magáénak.⁸²

Ami magát a jegyzéket illeti, rendkívül jól olvasható, szép külalakú, tiszta írás, egy kéztől származik, mindössze csak egyetlen apró leházás fordul elő benne, betoldásnak sincs nyoma. Mindez arra utal, hogy tisztázattal, másolattal van dolgunk;⁸³ valószínűleg több is készült a leltárról,⁸⁴ ezt a példányt talán éppen Mária számára írták. Első helyen olyan arany nyakláng⁸⁵ szerepel, amelyet *A* betű díszít (szintén aranyból), amiből arra következtethetünk, hogy Anna királynée vagy leányáé lehetett, illetve eredetileg közülük az egyiknek szánhatták, esetleg más, a jegyzékbe felvett tárggyal együtt.⁸⁶ Találhatók még a lajstromban drágaköves aranygyűrűk, drágakövek (rubin, zafir, smaragd, egy kivételével ezek mindegyike aranyfoglatban, ezenkívül igazgyöngy), további arany nyaklángok (a leltárban szereplő összes nyakláng az előbb felsorolt drágaköveken kívül gyémánttal van ékesítve), azonfelül egy vasból vagy gyöngyházból készült, arannyal díszített hattyúfigura.⁸⁷ Négy kisebb-nagyobb „ládikában” (latinul: *ladula*) voltak ezek a tárgyak (háromban min-

-
- 82 Sárkány utoljára 1504. november 21-én fordul elő vitézlőként, nagyságosként pedig először 1505. október 12-én, a rákosi végzés oklevelén: ez utóbbi adat a tágabb királyi tanácsban való jelenlétére utal, itt legközelebb csak 1511-ben lehet őt kimutatni, ami azt jelzi, hogy feltehetően elég ritkán tűnt ott fel. *Kubinyi*, Sárkány Ambrus 271. p.
- 83 A levéltári nyilvántartás (A középkori Magyarország levéltári adatbázisa) szerint ez 1521 és 1546 közötti másolat, ami azt jelenti, hogy az eredetivel azonos időben keletkezett vagy azzal közel egykorú írással állunk szemben. Valószínű azonban, hogy a tárnoki házban a kincsek kiválasztása közben felvett, írásképileg kevésbé megszerkesztett (esetleg leházásokkal, beszúrással, tintafojtokkal stb. teli) eredeti leltárról közvetlenül a drágaságok kivétel után írott tisztázata az itt közölt oklevél. Hasonló, tisztázott példányok a Jagelló-korból fennmaradt királyi számadáskönyvek is; ezeket bizonyára az elszámolás végett készítették. *Kubinyi András*: A királyi kincstartók oklevéladó működése Mátyástól Mohácsig. In: *Levéltári Közlemények* 28. (1958) 48–49. p.
- 84 Mint ahogy minden bizonnyal több példányban készült 1490-ben a visegrádi vár leltára is. *Nógrády Árpád*: Mátyás kincsek a visegrádi vár 1490. évi leltárában. In: *Tanulmányok Borsai Iván tiszteletére*. Szerk.: Csukovits Enikő. Bp., 1998. (A továbbiakban: *Nógrády*, Mátyás kincsek.) 177. p.
- 85 Fol. 4., recto.
- 86 Anna, Ferdinánd király felesége kincseinek 1528-ban készült leltárában is találkozunk névkezdőbetűs drágaságokkal: a *W* és *A* betűvel díszített nagy gyöngyös zafir ékszert apjától kaphatta, az *F* és *A* monogrammal ékesített tárgyakat férjétől. (A jegyzék abból az alkalomból készült, hogy a királyné udvarhölgye, Pemflinger Dorottya tisztségéről való lemondása miatt átadta a rábizott ékszereket utódjának.) *Siklóssy*, Műkincseink 99–100. p.
- 87 A hattyú: fol. 4., verso. Az értékes állatszobrocskák, állat alakú cdönyek és asztaldíszek kedveltek voltak a korban mint az udvari fényűzés kellékei. *Balogh*, A művészet Mátyás kir. udvarában I. 348. p.

denféle drágaság vegyesen, egyben pedig csak a gyűrűk), ezenkívül külön tartója (*teca*) volt a tükörnek.⁸⁸ Ha elfogadjuk, hogy a leltár Máriának szánt ékességeket tartalmaz,⁸⁹ akkor abban az értelemben nem tekinthetjük azt minden kétséget kizáróan

88 Lásd a 103. számú lábjegyzetet is!

89 Felmerül a kérdés, nem lehetnek-e ezek a drágaságok az 1515. évi házassági szerződésben kikötött kétszázeczer forint értékű királynéi hozomány darabjai? A válasz nemleges. Az 1515. július 22-én Bécsben aláírt házassági szerződésben az áll, hogy Ulászló király illő hozományt ad Annának kétszázeczer forint értékben, Miksa császár is ugyanolyan összegűt ad Máriának: így a két érték kiegyenlíti egymást, ezért egyik uralkodóház se fizesse ki a másiknak a kétszázeczer forintot. [*Hatvani (Horváth) Mihály: Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. I. köt. Pest, 1857. 57. és 58–59. p.*] Ebből a gyakorlatban az következett, amint az a velencei követ Budáról küldött 1521. évi jelentéseinek kivonataiból kitűnik — hiszen a lányok nem eshettek el hozományuktól —, hogy Miksa nem Máriára, hanem Annára hagyott kétszázeczer forintot (*Wenzel, Sanuto 197. és 212–213. p.*), s persze az is, hogy Ulászlónak elvileg ugyancsnyit — magyar király számára ekkoriban irreálisan nagy összeget — kellett volna hagynia Máriára. A lányok azonban nem kapták meg férjhezmenetelükkor saját maguk hozományukat, mert az hitvesüket illette: van arra adatunk, hogy Ferdinánd készült átvenni esküvője után Károly császártól a Miksa által Annára hagyott kétszázeczer forintot (uo.). Az 1515-ös szerződés értelmében a házasság tényleges megkötése után a lányok akkor tarthattak igényt arra, hogy kifizessék nekik hozományukat, ha férjük halála esetén újabb házasságra kívántak lépni (*Hatvani, Brüsszeli okmt. 61. p.*). — Nem lehetséges-e az, hogy ezeket a kincseket a leltár bevezető jelenléti névsorában feltüntetett főrangú személyek (illetve közülük egy vagy kettő) kapták meg adósságtörlesztés címén az uralkodótól a kincstartárnak adott kölcsönök fejében? Nem azzal az esettel állunk-e szemben, hogy a három főúr avégett vette át a drágaságokat, hogy pénzzé veressék, eladják vagy elzálogosítsák őket, hogy az így befolyt összegből valamilyen királyi megbízást teljesíthessenek? Az ellenérv ezekkel a feltételezésekkel szemben az, hogy a listán sehol sem szerepel az egyes tárgyakat alkotó nemesfém súlya, illetve a felsorolt tárgyak becsült pénzbeli értéke, ami azt jelzi, hogy az nem volt a pillanatnyi anyagi helyzet szempontjából fontos, talán erre utal az is, hogy a királyi pénzügyek irányítóját, a kincstartót (ekkor Bátori András) nem találjuk a jelenlévők között. Ellenpéldaként említhető olyan forrás, amelyben feljegyeztek a nemesfém drágaságok értékére utaló adatokat, mivel ezek elsőrendű fontosságúak voltak: 1527 szeptemberében Ferdinánd király, meg akarván tudni, mennyi és milyen értékű kincshez jutott hozzá, az alsó-ausztriai kamara két tanácsosát küldte ki, hogy leltárba vegyék a Budáról és Visegrádról a mohácsi vereség hírére a pozsonyi várba menekített s Bornemissa János által ott őrzött uralkodói drágaságokat. Három lajstromba csoportosítva írták össze őket, minden egyes tárgynak megállapították a súlyát, pénzben kifejezett nemesfémértékekkel is találkozunk. Ferdinánd a nemesfém kincsek jelentős részét pénzverés céljából beolvasttatta. *Siklóssy, Műkincseink 67–89. p.* 1522 februárjában Ráskai Gáspár és Werbőczy István országos kincstartók kötelezték magukat arra, hogy a királytól katonaállítás céljából kölcsönvett 3760 forint értékű, négyszázhat márká súlyú aranytárgyat, illetve azok pénzbeni értékét lehetőleg Pünkösdig visszaadják az 1521-ben a Szent Erzsébet-napi országgyűlésen megszavazott adóból. *Szabó, Országgyűlések 177–178. p.* (XLI. sz.). — Az, hogy a királyi értékei védelméért feltételezhetően felelős kamarások előljá-

teljesnek, hogy elképzelhető, vettek ki még számára kincseket a királyi tárnoki házból koronázása s az esküvő alkalmából. Az viszont biztos, hogy a jegyzékben felsoroltakon kívül a király s az ország további fejedelmi ajándékokkal tisztelte meg őt.⁹⁰ Ezek közül a legértékesebb az erdélyi szászok (a „szász egyetem”) tizenkétezer forint értékű úgynevezett rendkívüli adója (subsidiuma) lehetett, melyet a királyné s a családja méltó felruházása céljából „ajánlottak meg”, hogy a koronázás fényét emeljék.⁹¹

Az alább olvasható lista fontos kútforrás, hiszen királyi kincsekről készült leltár a középkor végéről szinte nem is ismerünk.⁹² Igaz, nem sokkal Mohács után a megmaradt uralkodói drágaságokról több összeírás is készült,⁹³ a keletkezésüket tekintve 1526-hoz — az itt közöltet nem számítva — időben legközelebb eső ismert középkori lajstrom, amely aránylag nagyobb mennyiségű, minden kétséget kizáróan királyi kincsről tesz említést, 1490-ből származik.⁹⁴

rója, a szintén bárói méltóságot viselő kamarásmester (ekkor Thurzó Elek) nincs jelen, jelezhet annyit, hogy az 1521. novemberi kincskivételre rendkívüli ok, a királyné koronázása, az uralkodói esküvő miatt került sor. Lehetséges, hogy olyan drágaságokkal állunk szemben, amelyeket régen félretettek Mária számára, s nem az urak válogatták össze őket a tárnoki házból történő kivételükkor. A kamarásmesterre s a kamarásokra ld.: *Kubinyi*, Bárók 202. p.; *Kubinyi*, A királyi udvar 317–318. p.; *Balogh*, A művészet Mátyás kir. udvarában I. 74. p. 1. j. Az ekkor hivatalban lévő kincstartó és kamarásmester személyére: *Hermann*, Államháztartás 312–313. p.

90 Lásd az Anna királynénak esküvője és koronázása alkalmából adott ajándékokat (1502.): *Wenzel Gusztáv*: II. Ulászló magyar és cseh királynak házasa élete 1501–1506. In: *Századok* 11. (1877) 751–753., 757. p.

91 *G. D. Deutsch*: Die Schässburger Gemeinderechnung von 1522. In: *Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge* 1. (1853) 147–148. p. Az adatot idézi *Fógel*, II. Lajos 112. p. A szászok adóját is a kincstartó gyűjtette be. A szászok adózásáról *Kubinyi András*: A Mátyás-kori államszervezet. In: *Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára*. Szerk.: Rázsó Gyula, V. Molnár László. Bp., 1990. 106–107. p.; *Uő*: A magyarországi városok országrendiségének kérdéséhez. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából* 21. Bp., 1979. 17. p.; *Hermann Zsuzsanna*: Egy pénzügyi tervezettől a Hármaskönyvig. In: *Századok* 115. (1981) 116–121. p. Az erdélyi szászokat meghívták 1521-ben a november 19-én kezdődő budai országgyűlésre (*Kubinyi*, A magyarországi városok országrendisége 18. és 40. p.), így valószínű, hogy Mária koronázásán is jelen voltak küldötteik.

92 Itt a leltár a szó szoros értelmében, hangsúlyozottan mint külön, önálló irattípus értendő. (Azaz nem vevődök figyelembe uralkodói kincsekről az egyéb fajta okleveles, továbbá az elbeszélő forrásokból összeállítható listák.)

93 Ezeket felsorolja *Balogh*, A művészet Mátyás kir. udvarában I. 383. p.: 1527-ben két különböző időpontban készítették kimutatást, majd 1528-ból, 1530-ból, 1544-ből szintén ismeretes egy-egy összeírás.

Függelék

1521. november 16.

*A budai királyi tárnoki házból kivett kincsek jegyzéke*⁹⁵

Eredetije a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban, pontos jelzete: Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten, Miscellanea, Fasc. 425. Konv. A. fol. 4–5. (Károlyi Árpád által a millenniumi kiállításra kiválogatott iratok között található).⁹⁶ Fényképe a Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Fényképgyűjteményében 276719-es jelzet alatt található. Vízjelet tartalmazó papír, jó állapotban van. Egyetlen, körülbelül 44,2–44,4 cm-szer 32 cm-es, a hosszabbik oldalán megfelelően összehajtott lap: az így keletkezett négy, A/4-es méretnél valamivel nagyobb oldalak mindegyikének csak az egyik felén van írás: az elsőnek (fol. 4., recto) a jobb, a másodiknak (fol. 4., verso) a bal, a harmadiknak (fol. 5., recto) a jobb, a negyediknek (fol. 5., verso) a bal oldalán. Szembetűnő hajtásnyomok azt mutatják, hogy a lap egykor nem két (mint ma), hanem nyolc (nagyjából)

-
- 94 Ezt közölte *Nógrády*, Mátvás kincsek 179–180. p. A lajstrom forrásértékéről: 178. p. A Batthyányak levéltárában fennmaradt, 1523 decemberében Batthyány Ferenc közelgő esküvőjével kapcsolatban keletkezett jegyzékről (DL 101575) — étkészletről készült listáról — csak feltételezhetjük, hogy királyi vagy királynői drágaságokat tartalmaz (igaz, alapos okkal: Mária szerepéről Batthyány házasságkötésében lásd Szydiowiecki naplója 313–314. p., uő. úgy véli, a királynéc voltak e tárgyak, ld. uo.), mivel nincs megemlítve benne, kinck a tárnoki házából vették ki ezeket a kincseket.
- 95 A szavak közötti s az egyes tételek utáni pontok, vesszők használata teljességgel az eredetit követi, új írásjelet nem tettem a szövegbe. Ami a szavak egybe- s különírását illeti, szintén az eredeti szerint jártam el. A *praesentibus* és a *praeposito* szó esetében (fol. 4., recto, a jelenlévők felsorolásában) rövidítés feloldásának eredménye a szó *prae-* előtagjának szokásos klasszikus, a középkortól eltérő helyesírása. Az *y* szárai feletti pont, amennyiben előfordul is az eredetiben, itt nincs jelölve. A szövegben a / vonal az egyenrangú olvasási változatokat választja el egymástól. A nem egyenrangú, kevésbé valószínű olvasási variáció lábjegyzetbe került. Ami a kis- és nagybetűket illeti, nem igazodtam az eredetihez, csak a tulajdonneveket és a szokásos latin helyesírás szerint a helynévből képzett mellékneveket írtam nagy kezdőbetűvel. Ahol két *i* helyett áll a szóvégi *y* az eredetiben, ott két *i-t* írtam. Munkám során a következő szótárakat használtam: *Lexicon Latinitatis medii aevi Hungariae. A magyarországi középkori latinság szótára. I–V. köt. Bp., 1987–1999. A magyarországi latinság szótára. Szerk.: Bartal Antal. Bp., 1901. Du Cange: Glossarium mediae et infimae Latinitatis. I–X. Graz, 1954. Finály Henrik: A latin nyelv szótára. Bp., 1884. Oxford Latin Dictionary. Edited by P. G. W. Glare. Oxford, 1983.*
- 96 Ez utóbbi közlést és a pontos mai jelzetet Fazekas István levéltári delegátusnak köszönöm. Ugyanebben a csomóban az 1., 2., 3., illetve a 6., 7. stb. számú faliók teljesen más okleveleket, iratokat jelentenek, olyanokat, amelyeknek semmi közük nincs az itt közölt leltárhoz.

egyenlő részre volt összehajtvá. Az oklevél nem ismeretlen a kutatás előtt, Réthelyi Orsolya is megtalálta és felhasználta.⁹⁷

[Fol. 4. r.⁹⁸] *res infrascripte excepte sunt de domo thavernica regia Bude, sabbatho proximo ante festum Beate Elizabeth Vidue 1521. praesentibus reverendissimo domino Johanne Gozthon episcopo Jauriensi cancellario reginalibus ac magnificis dominis Johanne Bor(nemiz)za⁹⁹ et Ambrosio Sarkan et cetera me etiam Nicolao praeposito Agriensi secretario regio*

ex ladula parva ferrea sive calibea

unum jocale sive monile aureum continens unum lapidem ballassum pulchrum, cum tribus magnis unionibus oblongis in forma piri pendentibus ex littera A ex auro facta,

unus balassius auro inclusus

quinque saphiri, quattuor auro inclusi et quintus sine auro simplex et non inclusus

unus rubinus auro inclusus

tres uniones orbiculares sive rotunde auro incluse

unio¹⁰⁰ una auro inclusa similiter¹⁰¹ orbicularis

uniones quattuor orbiculares sine auro

unio una pulchra et magna in forma piri cum modico auro

monile sive pectorale unum ex auro cum lapidibus smaragdo in medio, rubino et duobus adamantibus in circumfferenciis et tribus unionibus

[Fol. 4. v.] *ex alia ladula lignea cum corio nigro*

septem smaragdī magni auro inclusi

balassy/balassii novem similiter auro inclusi in simili et equali forma cum predictis smaragdīs

97 Ezúton is köszönöm neki, hogy felhívta a figyelmemet Mária (1505–1558) és a királynéi udvar című tanulmányára, mely egy G. Etényi Nóra és Horn Ildikó által szerkesztett, reneszánsz udvari kultúrával foglalkozó kötetben fog megjelenni.

98 Az oldal bal felének tetején újkori írással ez áll: 1521. 16. Nov.; alatta, középtájon, a hajtásnyom fölött, fejjel lefelé szintén újkori írással ez olvasható: *Inventarium rerum Budense/Budensium*.

99 Bornemissza; az eredetiben rövidítve írt szó: rögtön a *Bor* szótag után, a sor fölötti magasságban van írva a *za* szótag. A név írásmódjának korabeli változatait ld. *Kázmér Miklós: Régi magyar családnevek szótára*. XIV–XVII. század. Bp., 1993. 170. p.: például: Bornemizza, Bornemyzza, Bornemyssa, stb.

100 Ez a szó ebben a jelentésében (gyöngy) a klasszikus latinban himnemmű (Oxford Latin Dictionary, *Finály*, i. m.), a középkorban egység, egycsítés jelentésben fordul elő nőncmüként (*Du Cange*, i. m., *Bartal*, i. m.).

101 Esetleg *scilicet* is lehetséges, bár ez kevésbé valószínű.

cignus ex marte sive¹⁰² domo unionis ornatus cum auro in capite et duobus pedibus
uniones magne et parve undecim
uniones in una ligatura vigintisex

ex ladula parva nigra

unus annulus aureus cum smaragdo magno
duo annuli aurei cum saphiris
unus annulus aureus cum una unione pulchra et magna

ex ladula maiore nigra

unum monile oblongum aureum cum lapidibus, balassio magno, tribus saphiris,
duobus balassys/balassiis parvis et uno rubino. tribus unionibus magnis, in forma
piri, et duabus parvis unionibus in summitate

[Fol. 5. r.] unum monile aureum cum rege coronato in summitate et tenente
sceptrum in quo sunt lapides balassius magnus in medio, tres saphiri in
circumferenciis, quattuor uniones magne et unus adamas

unum monile aureum cum aureis appendiculis cum uno saphiro in medio, rubino
parvo superius, et tribus unionibus

unum monile aureum similiter cum appendiculis aureis in quo sunt saphirus unus,
rubini tres, et uniones tres,

unum monile aureum cum appendiculis in quo sunt saphirus unus in medio rubinus
unus, et uniones tres,

in duabus ligaturis sunt lamine auree pertinentes ad monilia prescripta

[Fol. 5. v.] una corona ex unionibus magnis, mediocribus, et parvis confecta, cum
lapidibus hys, duobus smaragdīs, duobus balassys/balassiis, et adamante uno,
omnibus magnis et pulchris, inferius, superius duobus smaragdīs, quinque rubinis,
tribus scilicet mediocribus et duobus parvis, in summitate quattuor adamantibus
acutis in forma crucis cum unionibus magnis duodecim, iterum quattuor aliisque
mediocribus et parvis multis

*in una teca*¹⁰³ speculum unum aureum pulchrum, in quo sunt lapides isti, superius
saphyrus unus magnus, inferius forma puelle ex domo unionis, cum adamante
uno, rubini quattuordecim, uniones magne quindecim, sunt etiam uniones
mediocres et parve plures ex utraque parte dependet¹⁰⁴ ex speculo torques sive
cathena aurea

102 Esetleg *sive* helyett *sine* is lehetséges, bár ez a változat kevésbé valószínű.

103 Az eredeti írásképc alapján nem lehet eldönteni, hogy a tükröt tartójában a ládában tárolták-e vagy sem.

104 Az *e* és a *t* között egy *n* lehvúzva.

Tartalom

Tanulmányok

Mészáros Orsolya:

Szigliget várának története a középkorban 299

Közlemények

Korpás Zoltán:

Ami a magyarországi hadjárá után történt.

Bernardo de Aldana és a spanyol zsoldosok sorsa 1552 után . . . 379

Forrásközlések

Kis Péter:

Bakócz Tamás budai házingatlanaira vonatkozó oklevelek

az Erdődy család bécsi levéltárából 1461–1518 399

Czövek Zoltán:

Forrás a magyar királyi kincsek történetéhez 1521-ből 423

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen elkészítve, lemezen vagy e-mailen keresztül kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is.
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, a lap aljára legyenek tördelve.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókéét és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) az 1–2 íves kéziratokat tekintjük (1 ív = kb. 40 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. vagy ld. [= lásd], jz. vagy jegyz.